

**MAKNA LEKSIKAL NAMA-NAMA SESAKIT JAWI
ING KABUPATEN KLATEN**

SKRIPSI

**Dipunaturaken Dhumateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Kangge Jangkepi Satunggaling Sarat
Minangka Kangge Pikantuk Gelar Sarjana Pendidikan**

dening

Yuli Suntoro

NIM 10205244076

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Makna Leksikal Nama-Nama Sesakit Jawi Ing
Kabupaten Klaten* menika sampun pikantuk palilah dening *pembimbing* kangge
dipunujekaken wonten ing pendadaran.

Yogyakarta, 6 Juni 2014

Pembimbing

Drs. Mulyana, M. Hum

NIP. 19661003 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Makna Leksikal Nama-Nama Sesakit Jawi Ing Kabupaten Klaten* menika sampun dipunandharaken wonten ing pendadaran sangajengipun *Dewan Penguji* wonten ing tanggal 1 Juli 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

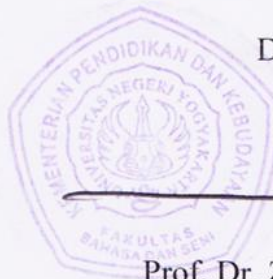
Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum.	Ketua Penguji		3 Juli 2014
Nurhidayati, S.Pd., M.Hum	Sekretaris Penguji		4 Juli 2014
Drs. Hardiyanto, M.Hum	Penguji I		3 Juli 2014
Drs. Mulyana, M.Hum.	Penguji II		3 Juli 2014

Yogyakarta, Juli 2014

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP. 19550505 198011 1 001

PRAWACANA

Pujisukur konjuk dhumateng ngarsanipun Gusti Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayah dhateng panyerat satemah panaliten kanthi irah-irahan “Makna Leksikal Nama-Nama Sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten” saged kaimpun kangge jangkepi satunggaling sarat minangka kangge pikantuk gelar sarjana pendidikan. Shalawat sarta salam ugi konjuk dhumateng Nabi Muhammad SAW ingkang sampun paring safa’atipun.

Panyeratan skripsi menika saged pungkasan tamtu amargi panyengkuyung saking mapinten-pinten *pihak*. Awit saking menika, panyerat ngaturaken agunging panuwun dhateng :

1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, M. Pd MA, minangka Rektor Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring tapak asma wonten ing ijazah kula.
2. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Pd minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat skripsi menika.
3. Bapak Dr. Suwardi, M. Hum minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pandom anggen kula sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Bapak Drs. Hartanto Utomo minangka Penasehat Akademik ingkang kanthi sabar anggenipun bimbing kula salebeting sinau wonten Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
5. Drs. Mulyana M. Hum minangka Pembimbing, ingkang sampun paring bimbingan dhateng panyerat kanthi tlatos saha sabar.
6. Bapak saha Ibu dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh ingkang mawarni-warni.
7. Tiyang sepuh kula, Bapak Wikanto saha Ibu Waliyatun, mbakyu sarta rayi kula Jati saha Dhimas ingkang sampun paring panyengkuyung saha pandonga dhateng panyerat

8. Kanca-kanca kontrakan Leles Crew, Iqbal, Okly, Agung, Apri ingkang sampun paring panyengkuyung saha panglipur dinten-dinten kula.
9. Kanca-kanca kelas H 2010, ingkang sampun guyub rukun wiwit mlebet kuliah ngantos samenika.
10. Kanca-kanca Pendidikan Bahasa Daerah sarta sedayanipun ingkang boten saged kula sebataken setunggal-setunggal ingkang sampun paring pambiyantu satemah skripsi menika saged kaimpun.

Tamtu kemawon panyeratan skripsi menika dereng saged kawastanan kanthi sampurna. Pramila sedaya panyaru wesarta pamrayogi dipuntampi kanthi jembaring manah supados panaliten menika saged langkung sae, jangkep saha saged sampurna. Mugi-mugi panaliten menika gadhah paedah kangge sedayanipun ingkang maos skripsi menika.

Yogyakarta, 6 Juni 2014

Panyerat,

Yuli Suntoro

PISUNGSUNG

Kanthi raos puji syukur dhumateng ngarsanipun Gusti Allah SWT, *skripsi*
menika kapunpisungsungaken dhumateng tiyang sepuh kula kekalih, Bapak
Wikanto saha Ibu Waliyatun ingkang tansah paring panyengkuyung,
donga pangestu saha sih katresnan.

SESANTI

“Mens sana in corpore sano. Salebeting badan ingkang kiat, kawontenan jiwa ingkang sehat” - Decimus Iunius Juvenalis. Pujangga Romawi

“Ngendi ana bisa bener tanpa luput. Yen wedi luputa, benere tan bisa panggih. Awit iku wis kalebu jodhonira” – Pocung. Sudjiwo Tedjo

“Urip amung lakon. Lakonana lelakon kanthi laku utama. Mokal kelakon yen tan anglakoni” - Panyerat

WEDHARAN

Ingkang tandhatangan wonten ngandhap menika, kula:

Nama : Yuli Suntoro

NIM : 10205244076

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

Ngandharaken bilih *karya ilmiah* ingkang kula damel menika saestu damelanipun kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika wosipun dereng dipunserat dening tiyang sanes, kajawi babagan tartamtu ingkang kula pundhut minangka *acuan* kanthi adhedhasar tata cara saha *etika* panyeratan *karya ilmiah*.

Seratan wonten wedharan menika dipunserat kanthi saestu, manawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 6 Juni 2014

Panyerat,

Yuli Suntoro

WOSING ISI

IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
DHAFTAR <i>TABEL</i>	xi
DHAFTAR GAMBAR	xii
DHAFTAR <i>LAMPIRAN</i>	xiii
DHAFTAR CEKAKAN	xiv
SARINING PANALITEN.....	xv

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	5
C. Watesaning Perkawis	5
D. Wosing Perkawis	6
E. Ancasing Panaliten	6
F. Paedahing Panaliten	6
G. Pangertosan	7

BAB II GEGARAN TEORI

A. Andharan teori	9
1. Sematik	9
2. Makna	12
a. Aspek-aspek makna	13
b. Jinis makna.....	15
c. Komponen makna	17

2. Makna leksikal	18
a. Pangertosan Makna <i>Leksikal</i>	18
b. Prosedur Nyukani Makna <i>Leksikal</i>	20
3. Nama sesakit Jawi.....	26
B. Panaliten ingkang jumbuh	27
C. Nalaring pikir	28

BAB III CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten	30
B. <i>Data</i> saha Sumber <i>Data</i>	30
C. Setting Panaliten	31
D. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	32
E. Pirantining Panaliten	34
F. Cara <i>Nganalisis Data</i>	34
G. Caranipun Ngesahaken <i>Data</i>	35

BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten	38
B. Pirembagan	53
1. Belek.....	54
2. Bereng	55
3. Bewel	56
4. Blawur	57
5. Budheg	57
6. Borok	58
7. Cumleng	59
8. Gigis	61
9. Gondhong	62
10. gondhok	63
11. klilipen	64
12. kopok	65

13. krowok	66
14. Kukul	67
15. Lara Untu	68
16. Lumpangen	68
17. Mimisen	70
18. Mumet	71
19. Pancingen	72
20. Pileg	73
21. Tengeng	74
22. Timbil	75
23. Watuk	76
24. Gembrebek	76
25. jimpe	77
26. kechetit	78
27. kededelen	79
28. Kemeng	79
29. Mangsuk angin	80
30. Mangsur	81
31. Mengi.....	81
32. Mules	82
33. Pegel	83
34. Seseg	84
35. Suduken	85
36. Abuh	85
37. Anyang-anyangen	86
38. Chanthengen	88
39. Gringgingen	89
40. Kreminen	89
41. Tedhun	90
42. Bidhuren	92
43. Bubul	93

44. Cangkrangen	94
45. Dhompo	95
46. gabagen	96
47. Gudhig	97
48. Kadhasen	99
49. Kapalen	100
50. ketlusuben	101
51. Koreng	102
52. Kringet Buntet	103
53. Panu.....	104
54. Pathek	105
55. Rangen	106
56. Wudun	107
57. Ayan	108
58. Nandang Wuyung	109
59. Kenging Gendam (digendam)	110
60. Kenging Guna-guna	110
61. Kenging Pelet	111
62. Kenging Santhet	112
63. Kenging teluh	113
64. Kenging Tenung	114
65. Ngengleng	115
66. Sawanen	115
 BAB V PANUTUP	
A. Dudutan	117
B. <i>Implikasi</i>	118
C. Pamrayogi	118
KAPUSTAKAN	120
LAMPIRAN.....	122

DHAFTAR CEKAKAN

CLO : Catatan Lapangan Observasi

CLW : Catatan Lapangan Wawancara

01 : Panaliti

02 : Informan

DHAFTAR *LAMPIRAN*

	Kaca
Lampiran 1.0 : Tabel Analisis Nama Sesakit Jawi wonten Ing Kabupaten Klaten	117
Lampiran 2.0 : Glosarium	145
Lampiran 3.0 : Catatan Lapangan Observasi 1 (CLO1)	156
Lampiran 4.0 : Catatan Lapangan Observasi 2 (CLO2)	157
Lampiran 5.0 : Catatan Lapangan Wawancara 1 (CLW1)	158
Lampiran 6.0 : Catatan Lapangan Wawancara 2 (CLW2)	165
Lampiran 7.0 : Catatan Lapangan Wawancara 3 (CLW3)	172
Lampiran 8.0 : Catatan Lapangan Wawancara 4 (CLW4)	176
Lampiran 9.0 : Catatan Lapangan Wawancara 5 (CLW5)	180

DHAFTAR GAMBAR

	Kaca
Gambar 1 : Abuh	85
Gambar 2 : Belek	54
Gambar 3 : Bereng	55
Gambar 4 : Bidhuren	92
Gambar 5 : Bubul	93
Gambar 6 : Borok	58
Gambar 7 : Cangkrangen	94
Gambar 8 : Chantengen	88
Gambar 9 : Dhompo	95
Gambar 10: Gabagen	96
Gambar 11: Gigis	61
Gambar 12: Gondhong.....	62
Gambar 13: Gondhok	63
Gambar 14: Gudhig	97
Gambar 15: Kadhasen	99
Gambar 17: Kapalen	100
Gambar 18: Kenging tenung	114
Gambar 19: Ketlusuban	101
Gambar 20: Kopok	65
Gambar 21: Korengen	102
Gambar 22: Kringet buntet	103
Gambar 23: Krowok	66
Gambar 24: Kukul	67
Gambar 25: Lumpangen	68
Gambar 26 : Mimsen	70
Gambar 27 : Panu	104
Gambar 28 : Pathek	105

Gambar 29 : Timbil	75
Gambar 30 : Wudun	107

DHAFTAR *TABEL*

	Kaca
<i>Tabel 1.1 : Klasifikasi leksem kanthi genus utawi kelas miturut Pateda</i>	23
<i>Tabel 1.2 : Bedakaken leksem salebeting kelas tertemtu kanthi nyukani</i>	
<i>titikanipun miturut Pateda.....</i>	24
<i>Tabel 2.0 : Wujudipun kartu data</i>	34
<i>Tabel 3.0 : Wujud nama sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten</i>	37

MAKNA LEKSIKAL NAMA-NAMA SESAKIT JAWI ING KABUPATEN KLATEN

Yuli Suntoro
NIM 10205244076

SARINING PANALITEN

Panaliten menika ngrembag babagan nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Ancasing panaliten inggih menika 1) ngandharaken wujud nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten, 2) ngandharaken makna leksikal nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten.

Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Sumber *data* ingkang dipunginakaken inggih menika nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten saha makna leksikalipun. Cara ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika kanthi (1) *observasi*, (2) *interview*, (3) *dokumentasi*, saha (4) *studi kapustakan*. Cara nganalisis data kanthi *analisis komponensial*. Wondene cara ngesahaken data kanthi *validitas semantik* saha *triangulasi sumber data*. *Reliabilitas* kanthi cara ngambali makaping-kaping saha konsultasi ahli inggih menika Drs. Mulyana, M.Hum.

Asiling panaliten kaandharaken wujud nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten cacah 66. Nama-nama menika menika kaandharaken adhedhasar perangan wonten pundi sakitipun. Inggih menika sesakit wonten ing mustaka dumugi jangga, sesakit wonten ngandhapipun jangga dumugi padharan, sesakit wonten ing ngandhap padharan dumugi suku, sesakit wonten ing kulit saha sesakit ingkang mboten cetha papan saha jalaran tuwuhipun. Nama sesakit Jawi dipuntegesi kanthi cara ngandharaken araning sesakit saha *komponen* makna saking nama sesakit Jawi. Komponen makna sesakit kaandharaken adhedhasar titikanipun sesakit, jalaran sesakit, raosipun sesakit, saha minangka sesakit ingkang nular utawi boten nular. Jumbuh kaliyan asiling panaliten wonten ing Kabupaten Klaten kapanggihaken 66 wujud nama sesakit Jawi. Pramila panaliten menika kaangkah saged kangge seserepan semantik bab nama sesakit Jawi. Nama sesakit Jawi menika ugi minangka pratandha saking sugihing basa.

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Saben tiyang temtu kemawon nate nandhang sesakit utawi ginanjar gerah. Kangge ngandharaken saha mangertos menapa ingkang dipunraosaken dening tiyang sakit, piyambakipun kedah nyebataken nama sesakitipun. Salajengipun mangke badhe mangertos kados pundi usadanipun. Nama sesakit menika kathah jinisipun. Mliginipun ing tanah Jawi, kathah jinis saha *variasi* saking nama sesakit ingkang dipunpitadosi dening masyarakat kangge ngandharaken menapa sakitipun. Kados dene masyarakat ing Kabupaten Klaten. Ngantos samenika, anggenipun ngandharaken sakitipun saperangan tiyang taksih ngginakaken nama-nama sesakit Jawi minangka sarana kangge pados usadanipun.

Dipunngendikakaken *variatif* awit wonten saperangan sesakit ing basa Jawi ingkang boten wonten padhananipun ing basa Indonesia. Tuladhanipun ‘canthengen’, inggih menika *infeksi* wonten pinggir kuku asta utawi suku, ingkang dipunjajari amargi kejeran anggenipun ngethoki kuku saha ngagem sepatu ikang langkung alit.

Wonten malih sakit ‘timbilen’ ingkang ugi boten wonten padhananipun ing basa Indonesia. Inggih menika plenthing ing paningal, salebeting idep. Mitosipun ing masyarakat menawi tiyang timbilen menika amargi tiyang kalawau remen ningali tiyang sanes ingkang nembe siram. Taksih kathah malih nama sesakit basa Jawi ingkang boten saged dipungantos wonten ing basa Indonesia. Antawisipun mimisen, bidhuren, rangen, pancingen, kapalen, kreminen, anyang-

anyangen, lan sapiturutipun. Sedaya kalawau nedahaken menawi sesakit wonten ing basa Jawi menika langkung *variatif* tinimbang wonten ing basa Indonesia.

Kejawi kathah *variasinipun*, nama-nama sesakit Jawi menika nggadhahi titikan ingkang sipatipun *khas* saha *unik*. Maknanipun ugi taksih ketinggal prasaja, inggih menika anggenipun nyukani nama-nama saha makna sesakit Jawi mbok menawi wonten gegayutanipun kaliyan saperangan *unsur*, antawisipun saking unsur budaya tiyang Jawi inggih menika othak-athik mathuk, saking unsur *karakteristik* nama sesakit kasebat, saking unsur wujud utawi titikan nama sesakit kasebat, utawi saking swanten ingkang dipunasilaken saking nama sesakit kasebat.

Nama sesakit Jawi minangka sesebatan kangge ngandharaken sesakit tiyang ingkang nembe ginanjar gerah. Wondene sesakit inggih menika kahanan boten sekeca salebeting badan ingkang jalari boten saged *fungsi*, *disfungsi*, utawi *stres* tumrap tiyang ingkang nembe ginanjar gerah. Dipuntingali saking basa, nyukani nama saha makna sesakit Jawi menika narik kawigatosan sanget menawi dipuntliti, kajawi *komponen* makna kados dene ingkang sampun dipunandharaken, nyukani nama sesakit ugi kathah *variasi* saha gadhah *ciri khas* gayut kaliyan budaya Jawi inggih menika othak-athik mathuk kala wau.

Paring nama (*naming*) minangka lelampahan ngginakaken *lambang* basa kangge ngandharaken *objek*, *konsep*, *proses*, lan sapiturutipun. Mliginipun kanthi mendhet mupangat saking tetembungan ingkang sampun wonten, antawisipun kanthi ewah-ewahan makna utawi kanthi ngripta tembung utawi saperangan tembung (Kridalaksana, 2008: 179). Nama minangka *produk sosial*, nama

gegayutan sanget kaliyan budaya masyarakat ingkang nyukani nama kalawau. Setiawan (lumantar Retnaningsih, 2006: 11) ngandharaken bilih budaya ingkang manekawarni njalari kawontenan *sistem* paring nama ingkang ugi beda. Pramila saking menika kabudayan Jawi boten saged uwal saking budaya saha basanipun piyambak.

Nama-nama sesakit Jawi menika ngandharaken sesebatan tartamtu mliginipun ngenani nama-nama sesakit ingkang gadhah titikan basa ingkang *khas* saha *unik*. Salah satunggaling tuladha *variasi* nama-nama sesakit Jawi inggih menika nama sesakit Jawi wonten ing kabupaten Klaten. Kadosta ‘lumpangên’, wonten ing *kamus* ‘lumpangên’ dipuntegesi “nandang tatu lego-legok wonten ing salebeting tutuk” wondene ‘lumpang’ minangka “kayu utawi watu diwangun pesagi utawi bunder ing tengah dipunlegoki kangge mbebak lan sapiturutipun” (Baoesastra, 1939: 278). Pramila ‘lumpangên’ saged dipuntegesi minangka sesakit ingkang wujudipun legok-legok wonten ing salebeting tutuk kados dene lumpang. Kajawi menika wujudipun alit kanthi *diameter* kirang saking 1 *cm* saha jalari raos perih.

Tuladha sanesipun ‘krowok’. Wonten ing kamus ‘krowok’ dipuntegesi ‘cowal akeh, ing tengah growong’ (Baoesastra, 1939: 253). Krowok ugi dipunsebat untu krowok inggih menika sesakit wonten ing waja, mliginipun amargi growong ing satengahing waja. Krowok dipunjajari awit dhaharan ingkang manis-manis kados dene permen. Sesakit menika jalari raos senut-senut.

Andharan makna ingkang jumbuh kaliyan kasunyatan menika dipunkaji dening semantik. *Semantik* inggih menika nyinau babagan makna. *Semantik*

nyinau babagan lambang-lambang utawi tandha-tandha ingkang nedahaken makna, gegayutan makna setunggal kaliyan sanesipun, sarta ingkang mangaribawani tumrap manungsa saha masyarakat. Pramila saking menika, semantik ngewrat makna saking tembung-tembung, pangrembaka saha ewah-ewahanipun (Tarigan, 1985: 7).

Panaliten ngenani nama sesakit ing satunggaling masyarakat langkung-langkung salebeting kajian *semantik* kedah cetha kanthi andharan ngenani *komponen* makna saha *konsep* sesakit wonten masyarakat kasebat. Kanthi makaten kawontenan sesakit ing masyarakat saged dipunandharaken jumbuh kaliyan kasunyatan saha kaliyan budaya ingkang mangaribawani.

Ewah gingsiring Jaman kanyata mangaribawani pangrembakaning basa. Nama sesakit Jawi samenika awis-awis dipungatosaken dening tiyang Jawi. Awit masarakat samenika kathah-kathaipun langkung remen ngginakaken nama sesakit *internasional* nalika ngandharaken sakitipun tinimbang nama sesakit kanthi basa Jawi. Babagan menika ingkang ndayani nama sesakit Jawi awis-awis dipunsebat namanipun saha dipunmangertosi maknanipun.

Kawontenan ing nginggil jalari nama sesakit Jawi ingkang sampun dangu ngrembaka wonten ing masarakat Jawi menika samangke badhe ical menapa dene muspra. Icalipun basa menika awit saking boten dipunmangertosi tegesipun dumugi boten dipunangge ing pasrawungan. Kanthi icalipun nama sesakit Jawi saking basa menika ugi nedahaken icalipun kabudayan, amargi basa menika perangan saking kabudayan. Kahanan ingkang makaten njalari prastawa ingkang mrihatosaken.

Wondene nama sesakit saha tegesipun wonten ing beda papan kadhang kala ugi beda. Boten mokal bilih nama menika namung wonten ing papan tertamtu kemawon. Kamangka wonten ing papan sanes wonten nama sesakit ingkang wujudipun sami. Kanthi menika saged ugi wonten ing Kabupaten Klaten. Wonten nama sesakit ingkang sejatosipun sami nanging beda namanipun. Kedadosan ugi bilih wonten setunggal sesakit ingkang gadhah nama langkung saking setunggal.

Pramila saking menika, babagan menika narik kawigatosan panaliti ngangkat perkawis menika dados bahan panaliten. Mliginipun ngenani wujud nama sesakit Jawi ing kabupaten Klaten saha maknanipun.

A. Underaning Perkawis

Adhehdhasar babagan wonten ing dhasaring panaliten, perkawis-perkawis ingkang saged dipunkaji wonten panaliten menika.

1. Nama sesakit Jawi kathah *variasinipun*
2. Perangan nama sesakit Jawi nggadhahi titikan ingkang *khas* saha *unik*
3. Wujud nama sesakit Jawi ing Kabupaten klaten.
4. *Makna leksikal* saking nama sesakit Jawi ing Kabupaten klaten.
5. Masarakat kathah ingkang boten mangertos perangan nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten.
6. Masarakat kathah ingkang boten mangertos makna leksikal saking nama sesakit Jawi ing kabupaten Klaten.

B. Watesaning Perkawis

Awit wiyaripun perkawis ing salebeting panaliten menika, pramila perkawis panaliten menika dipunwatesi. Panaliten menika badhe ngrembag nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Watesaning perkawis wonten ing panaliten inggih menika:

1. wujud nama sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten.
2. makna leksikal nama-nama sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten.

C. Wosing Perkawis

Saking watesaning perkawis ing nginggil, saged dipunpendhet wosing perkawis. Wosing perkawis menika ingkang samangke dipuntliti saha dipunrembag. Wosing perkawis ingkang badhe dipunrembag wonten ing ngandhap menika.

1. Menapa kemawon wujud nama sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten?
2. Kadospundi makna leksikal nama-nama sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten?

D. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten inggih menika supados saged mangertos wujud nama sesakit saha makna leksikal nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Panaliten menika ngrembag peranganing nama sesakit Jawi. Satemah panaliten nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten menika saged dipunmangertos kaliyan panaliti saha masarakat.

E. Paedah Panaliten

- a. Paedah *Teoritis*

Panaliten menika dipunangkah saged paring paedah kangge pangrembakaning *ilmu linguistik* mliginipun *teori semantik*.

b. Paedah *Praktis*

Panaliten menika kaangkah saged paring paedah kangge:

1. Masarakat, kangge tambahan seserepan babagan sesebatan nama sesakit Jawi ing Kabupaten klaten.
2. Taruna mudha, minangka seserepan awit wigatosipun nama sesakit Jawi.
3. Guru, minangka tambahan *materi* kabudayan Jawi.
4. Panaliti, kangge *bahan acuan* panaliten salajengipun.
5. Pamaos, mugi-mugi saged paring *informasi* babagan sesebatan nama sesakit Jawi ngenani wujud sesebatan saha maknaipun.

F. Pangertosan

1. Basa Jawi

Basa Jawi minangka salah satunggaling piranti utawi sarana *komunikasi* ingkang dipunginakaken dening masyarakat mliginipun ing tlatah Jawi.

2. Nama sesakit Jawi

Nama sesakit Jawi minangka sesebatan nama tumrap sesakit tiyang ingkang nembe ginanjar gerah. Wondene sesakit inggih menika kahanan boten *normal* salebeting badan ingkang jalari boten saged *fungsi*, *disfungsi*, utawi stres tumrap tiyang ingkang nembe ginanjar gerah.

3. *Semantik*

Semantik inggih menika nyinau babagan makna. *Semantik* nyinau babagan lambang-lambang utawi tandha-tandha ingkang nedahaken makna, gegayutan makna setunggal kaliyan sanesipun, sarta ingkang mangaribawani tumrap manungsa saha masyarakat. Pramila saking menika, *semantik* ngewrat makna saking tembung-tembung, pangrembaka saha ewah-ewahanipun (Tarigan, 1985: 7).

4. *Semantik Leksikal*

Makna *leksikal* inggih menika makna *leksikon* utawi *leksem* utawi tembung ingkang boten dipunpanggihi ing salebeting ukara, utawi uwal saking *konteks*. *Leksem* inggih menika satuan uatawi unit *semantik* ingkang paling alit wonten ing basa. Kathah ingkang negesi bilih makna *leksikal* inggih menika makna ingkang wonten ing salebeting *kamus*.

BAB II

GEGARAN *TEORI*

A. Andharan *Teori*

1. *Semantik*

Semantik inggih menika nyinau babagan makna. *Semantik* nyinau babagan lambang-lambang utawi tandha-tandha ingkang nedahaken makna, gegayutan makna setunggal kaliyan sanesipun, sarta ingkang mangaribawani tumrap manungsa saha masarakat. *Semantik* ngewrat makna saking tembung-tembung, pangrembaka saha ewah-ewahanipun (Tarigan, 1985: 7). Awit saking menika, *semantik* inggih menika *ilmu* ingkang nyinau makna satunggaling tembung.

Semantik minangka *ilmu* nembe madeg piyambak wiwit abab- 19. Tembung *semantik* menika sejatosipun minangka sesebatan ingkang mengku teges *studi* babagan makna. *Semantik* nengenaken *kajian* wonten ing makna-makna satunggaling tembung utawi basa. Pateda (1989: 15) ngadharaken bilih *objek semantik* inggih menika makna. Pramila saking menika *semantik* dipunsebat *teori* makna. Jumbuh kaliyan pamrayoginipun Lyons (lumantar Pateda, 1989:45) ingkang ngandharaken bilih *semantik* saged dipuntegesi minangka seserepan ingkang nyinau makna.

Tembung *semantik* menika lajeng dipunsarujuki minangka sesebatan ingkang dipunginakaken kangge bidang *linguistik* ingkang nyinau gegayutan antawisipun tandha-tandha *linguistik* kaliyan bab-bab ingkang dipunsukani tandha. Utawi tembung sanesipun, bilih *semantik* inggih menika *bidang studi* salebeting *linguistik* ingkang nyinau makna utawi teges wonten ing basa. Pramila

saking menika, tembung *semantik* saged dipuntegesi minangka *ilmu* babagan makna utawi teges, inggih menika salah setunggal saking tiga tataran analisis basa: *fonologi, gramatikal saha semantik* (Chaer, 1990: 2)

Sejatosipun *ilmu* ingkang dipunsinau wonten ing semantik inggih menika babagan makna. *Semantik* minangka salah satunggaling *cabang* saking *ilmu linguistik* kados dene ingkang dipunandharaken Verhaar (1988:9), semantik tegesipun *teori* makna utawi *teori arti*, inggih menika *cabang linguistik* ingkang ngrembag makna utawi teges wonten ing satunggaling basa utawi mliginipun basa ingkang dipunginaaken. Parera (2004:42) ugi ngandharaken babagan ngenani *semantik*, bilih semantik minangka *cabang studi linguistik general*. Pramila saking menika semantik wonten ing ngriki inggih menika satunggaling *studi saha analisis* babagan makna-makna *linguistik*.

Jumbuh kaliyan andharan Amminudin (1998: 15) bilih *semantik* mengku teges nyinau babagan makna. *Studi* ingkang nyinau makna minangka peranan saking *linguistik*. Kados dene swanten saha tata basa, *komponen* makna, wonten ing babagan menika ugi nglenggahi peranan tertamtu. Tegesipun *komponen* swanten minangka nomer setunggal, tata basa wonten nomer kalih wondene *komponen* makna minangka pungkasan. Gegayutan saking tiga *komponen* kasebat awit basa mula bukanipun minangka swanten-swanten *abstrak* adhedhasar saking lambang-lambang ingkang gadhah paugeran basa saha gegayutan ingkang nedahaken wontenipun makna.

Tembung *semantik* sejatosipun saking basa Yunani inggih menika *semainein* ingkang mengku teges ”gadhahi makna utawi gadhahi teges”. *Semantik*

minangka *cabang* ilmu linguistik ugi gadhah *cabang-cabang ilmu semantik*. *Cabang-cabang semantik* kalawau mliginipun saged dipunperang dados kalih, inggih menika :

a. Semantik Leksikal

Inggih menika nyinau makna salebeting tingkat wanda. *Semantik leksikal* piyambak nuwuhaken *tingkat* salajengipun inggih menika *leksitologi* saha *leksikografi*. Kathah *ahli* ingkang negesi bilih makna *leksikal* minangka makna ingkang wonten salebeting *kamus*.

b. Semantik Gramatikal

Inggih menika nyinau makna adhedhasar gegayutan salebeting *struktur gramatikal* (*tingkat ukara*). *Semantik gramatikal* nyinau babagan makna tembung ingkang sampun dipunginaaken salebeting *konteks* utawi sampun boten madeg piyambak.

Saking mapinten teori kasebat, saged dipunpendhet dudutan bilih *kajian semantik* minangka *gegaran teori* ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika ingkang badhe ngandharaken babagan teges utawi makna tembung. Wonten panaliten menika ingkang badhe dipunandharaken inggih menika nama-nama sesakit jawi, ingkang minangka tembung-tembung ingkang madeg piyambak saha dereng utawi boten dipunginaaken lumebet wonten ing satunggaling *konteks*.

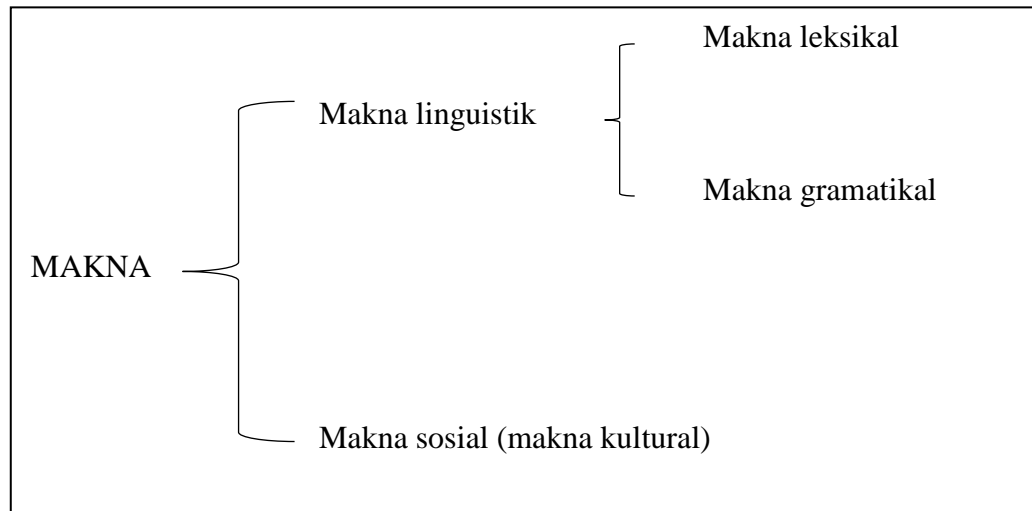
2. Makna

Kangge mangertos satunggaling makna tembung pramila kedah ngginaaken *kamus* minangka pathokan. Sejatosisipun menapa ingkang dipunandharaken salebeting *kamus* namung makna *leksikal*, kamangka wonten ing gesang padintenan makna satunggaling tembung boten namung makna ingkang dipunandharaken salebeting *kamus*, ananging makna ingkang langkung wiyar saking menika. Makna satunggaling tembung saged ewah saking makna salebeting *kamus* menawi tembung kalawau sampun dipunginakaken salebeting ukara. Pramila, kadhang kala kita boten manteb kaliyan makna ing salebting *kamus* kangge satunggaling tembung ingkang kita padosi maknanipun.

Miturut Grece & Bolinger (lumantar Aminudin, 2001:53) ngandharaken bilih makna inggih menika gegayutan antawisipun basa kaliyan kahanan sajawinipun ingkang sampun dipunsarujuki sesarengan kaliyan para pangangge basa saengga saged sami dipunmangertosi. *Teori* kasebat jumbuh kaliyan *teorinipun* Putu Wijana & Rohmadi (2008:11) ingkang ngandharaken bilih makna inggih menika *konsep abstrak* ingkang dipunlampahi manungsa, ananging boten namung lelampahan saben tiyang. Menawi makna minangka lelampahanipun saben tiyang pramila saben tembung badhe gadhah mapinten-pinten makna awit lelampahan setunggal tiyang kaliyan sanesipun beda-beda utawi boten sami.

Makna inggih menika menapa ingkang dipuntegesi utawi menapa ingkang dipunkersakaken. Ullmann (lumantar Pateda, 1989: 45) ngandharaken bilih wonten gegayutan antawisipun nama saha teges utawi pangertosan; menawi tiyang badhe menggalih satunggaling barang piyambakipun lajeng ngandharaken

barang kasebat. Mbok bilih menika gegayutan imbal-walik antawisipun swanten saha pangertosan, saha makna saking tembung kasebat.

Bagan 1. Perangan makna miturut Tarigan

Miturut Tarigan (1985: 11) makna utawi *meaning* dipunperang dados kalih, inggih menika makna *linguistik* saha makna *sosial*. Salajengipun makna *linguistik* dipunperang dados kalih, inggih menika makna *leksikal* saha makna *struktural*.

Makna *leksikal* inggih menika makna perangan-perangan basa minangka lambang satunggaling barang, prastawa, lan sapiturutipun (Djajasudarma, 1993: 13). Wondene makna *struktural* inggih menika makna ingkang gayut kaliyan gegayutan *intra bahasa* utawi makna ingkang tuwuh amargi *fungsi*-nipun, gegayutan kaliyan morfem, tembung, frasa, klausa, saha ukara.

a. *Aspek-aspek* Makna

Aspek makna miturut Pateda (1989: 50-53) kaperang saking:

- 1) Pangertosan (*Sense*)

Aspek makna pangertosan ugi dipunsebat *tema*, ingkang ngewrat *ide* utawi pesen ingkang dipunkersakaken. Sedaya ingkang kita ngendikakaken temtunipun ngewrat *tema* utawi *ide* kangge ngendikakaken satunggaling bab utawi dados *topik* pirembagan. Tuladhanipun “Dinten menika jawah”.

2) Suraos (*felling*)

Aspek makna suraos gegayutan kaliyan tindak tanduk pamicara saha kahanan pirembagan (susah, panas, adhem, seneng, mangkel). Gesang padintenan salangkungipun badhe gegayutan kaliyan raos saha suraos. *Aspek* makna ingkang dipunsebat suraos gegayutan kaliyan sikap pamicara tumrap menapa ingkang dipunngendikakaken. Tuladhanipun, (1) “Ndherek bela sungkawa”. Dipunginakaken nalika nembe dhuhkita. (2) “Ndherek bungahing manah”. Dipunginakaken nalika bungah.

3) Nada (*Tone*)

Aspek makna *nada* inggih menika sikap pamicara tumrap wawan ginem. Aspek makna *nada* nggayutaken pamicara kangge milih tembung-tembung ingkang jumbuh kaliyan kahanan wawan pirembagan utawi pamicara piyambak, ingkang ketingal saking *leksem-leksem* ingkang dipunginakaken. Manawi kita badhe nyuwun pirsa pramila ingkang badhe tuwuh inggih menika pitakenan. Tuladhanipun;

(1) Kereta saking Yogya sampun dugi.

(2) Kereta saking Yogya sampun dugi dereng?

4) Ancas (*intension*)

Aspek makna ancas inggih menika maksud tertamtu. Ingkang dipunmangertos menapa boten awit usaha saking paningkatan. *Aspek* makna menika nggayutaken perangan andharan ingkang sipatipun *deklaratif*, *persuasif*, *imperatif*, *naratif*, *politis*, saha *pedagogis* (pendidikan). Tuladhanipun, “Sesuk ora dibaleni meneh ya!”. Tegesipun ukara menika nggadhahi ancas tiyang kalawau boten ngambali malih tindakipun ingkang salah.

Saking pamrayogi-pamrayogi kasebat saged dipunpendhet dudutan bilih makna minangka salah satunggaling bab ingkang kawrat salebeting tembung utawi basa ingkang dipunsarujuki pangangge basa kasebat saengga tembung utawi basa kalawau saged dipunginaaken kangge wicantenan. ‘Saged dipunginaaken wicantenan’ menawi tembung-tembung utawi basa menika kalawau saged dipunandharaken saha damel mangertos menapa teges utawi ancas ingkang dipunandharaken pamicara kaliyan mitra wicara kanthi tembung-tembung utawi basa kalawau. Supados *teori-teori* makna menika boten ketingal langkung wiyar, pramila dipuncakakaken kanthi merang makna salebeting jinis-jinis makna.

b. Jinising Makna

Amargi basa menika dipunginakaken kangge saperangan kagiyatan saha kaperlon wonten ing pagesangan, pramila makna basa ugi dipunperang dados mapinten-pinten makna dipuntingali saking *segi* utawi *pandangan* ingkang ugi beda.

Mapinten-pinten makna sampun dipunandharaken dening *ahli* salebeting buku *linguistik* saha *semantik*. Miturut Pateda (1989: 53-70) ngandharaken wonten 25 makna kanthi *alfabetis*. Chaer (1990: 61) ngandharaken bilih jinising

makna menika wonten makna *leksikal*, *gramatikal*, *kontekstual*, *referensial*, *denotatif*, *konotatif*, *konseptual*, *asosiatif*, *kata*, *istilah*, *idiom* sarta makna paribasan. Wonten ing ngriki panyerat badhe ngandharaken saperangan saking jinis-jinis makna kasebat.

1) Makna *Gramatikal*

Makna *gramatikal* inggih menika makna ingkang tuwuh amargi fungsipun tembung salebeting ukara. Kajawi menika makna *gramatikal* ugi dipunsebat makna ingkang tuwuh amargi prastawa *gramatikal* (Hardiyanto, 2008: 21). Makna *gramatikal* kedadosan nalika kelampahan proses *gramatikal* kados dene *afiksasi*, *reduplikasi*, saha *komposisi*. Tuladhanipun, tembung ‘amplop’ nggadhahi makna *leksikal* wadhah layang. Nanging sasampunipun tembung ‘amplop’ dipunpapanaken wonten ing ukara, kados “Wenehana amplop urusanmu mesthi beres”. Tembung ‘amplop’ sampun boten nedahaken wonten makna ‘wadhah layang’, nanging nedahaken bilih satunggaling perkawis badhe mlampah gampil kanthi cara paring amplop utawi nyogok.

2) Makna *Referensial*

Makna *referensial* inggih menika makna ingkang langsung gegayutan kaliyan *acuan* ingkang dipuntedahaken *leksem*. Makna *referensial* nedahaken babagan makna ingkang langsung mirsani salah satunggaling bab, menapa barang, perkawis, *proses*, kahanan, tetengar, sipat, lan sapiturutipun (Pateda, 1989: 67). Tuladhanipun, menawi kita ngandharaken ‘nesu’, pramila ingkang dipunpirsani inggih menika kahananipun, tuladhanipun pasuryan ingkang mbesengut utawi ngginakaken ujaran kanthi swanten ingkang inggil.

3) Makna *Denotatif* saha *Konotatif*

Makna *denotatif* minangka makna dhasar satunggaling tembung utawi *satuan* basa ingkang *bebas* saking *nilai rasa*. Makna *konotatif* inggih menika makna tembung utawi *satuan lingual* ingkang minangka makna tambahan ingkang awujud *nilai rasa* (Hardiyanto, 2008: 22). Makna *konotatif* gadhah *nilai rasa* ingkang sipatipun *negatif* saha *positif*. Tuladhanipun, ‘babaran’ saha ‘manak’. Makna *denotatif* saking kekalih tembung kasebat inggih menika sami-sami nglairaken utawi medalaken anak saking gua garba. Wondene makna *konotatif*ipun inggih menika tembung ‘babaran’ gadhah *konotasi* positif utawi alus, saha ‘manak’ gadhah *konotasi* negatif utawi kasar awit manak sebatan kangge kewan ingkang nglairaken.

4) Makna *Kolokasi*

Makna *kolokasi* inggih menika makna ingkang gegayutan kaliyan pangangge leksem wonten ing papan ingkang sami (Hardiyanto: 2008:26). Tuladhanipun, nembe ngendikakaken tembung buku, pulpen, garisan, lan sapiturutipun. Menika gayut kaliyan piranti sekolah.

c. **Komponen makna**

Makna minangka *kesatuan mental pengetahuan* saha *pengalaman* ingkang gayut kaliyan lambang basa ingkang amakili. Makna kaperang saking komponen makna, tuladhanipun makna tembung wanita kadhapuk saking pangertosan manungsa, diwasa saha estri. Lehrer (lumantar Wedhawati, 2000: 260)

ngandharaken bilih *medan leksikal (lexical field)* dipundamel saking saperangan satuan *leksikal* ingkang gegayutan antawisipun setunggal saha setunggalipun. Pamanggih menika sami klaiyan pamanggihipun (Ginanjar dkk, 2013: 67) saperangan *leksikal* ingkang tegesipun gadhah sesambetan saged damel medan *leksikal*.

Pamanggih salajengipun bab medan *leksikal* dipunandharaken dening Kreidler (2002: 87) *the some extend we can define lexeme by telling what sat it belong to end how it differs from other member of the same set*. Miturut Kreidler menawa *leksem* ingkang mlebet wonten ing *medan leksikal* gadhah *komponen* makna sami ingkang damel medan makna ingkang bedakaken kaliyan medan sasanipun saha gadhah *leksem* ingkang bedakaken antawisipun *leksem* wonten ing *medan leksikal* menika.

3. Makna Leksikal

a. Pangertosan Makna Leksikal

Makna *leksikal* inggih menika makna *leksikon* utawi *leksem* utawi tembung ingkang boten dipunpanggihi ing salebeting ukara, utawi uwal saking *konteks*. *Leksem* inggih menika satuan uatawi unit *semantik* ingkang paling alit wonten ing basa. Kathah ingkang negesi bilih makna *leksikal* inggih menika makna ingkang wonten ing salebeting *kamus*. Babagan kasebat boten mesthi leres adhedhasar tetimbangan kados makaten:

- 1) *Kamus* boten namung ngewrat makna *leksikal*. Mbok bilih saperangan makna dipunandharaken salebeting *konteks* saengga makna menika boten makna *leksikal*.
- 2) Menawi *kamus* dipuntegesi minangka *teks* ingkang ngewrat teges sareng maknaipun, pramila andharan kasebat boten lumampah tumrap basa ingkang boten gadhah *kamus*. Kamangka, makna *leksikal* temtu wonten

ing satunggaling basa sanajan basa menika dereng gadhah *kamus* (Hardiyanto, 2008: 21)

Kados dene ingkang dipunandharaken Pateda (1989:64) ingkang ngandharaken bilih makna *leksikal* (*lexical meaning, semantic meaning, extetrnal menaing*) inggih menika makna *leksem* nalika *leksem* kasebat madeg piyambak, salebeting *bentuk dasar* utawi *leksem* turunan saha maknaipun kirang langkung ajeg kados dene ingkang saged kita tingali wonten ing *kamus*.

Makna *leksikal* inggih menika makna lambang basa ingkang sipatipun taksih dhasar, inggih menika dereng nglampahi *konotasi* saha prastawa *gramatik* kaliyan tembung sanes (Aminuddin, 1988: 87). Saperangan makna *leksikal* sampun dipunandharaken dening saperangan ahli kanthi pamrayogi salebeting bidang *linguistik* saha *semantik*, saengga saged dipunpendhet dudutan bilih makna *leksikal* inggih menika makna ingkang nyata utawi sami kaliyan kasunyatan, makna ingkang jumbuh kaliyan menapa ingkang kita tingali, makna menapa wontenipun, utawi makna ingkang jumbuh kaliyan *kamus*.

Nama sesakit Jawi minangka wujud *konkrit*, nyata saha gadhah wujud ingkang dipunsukani lambang saha tembung minangka nama. Salebeting nyukani makna satunggaling bab ingkang gadhah wujud, temtu kemawon gegayutan kaliyan tetenger bab kasebat, kahanan satunggaling bab kasebat, *fungsi* satunggaling bab kasebat, sarta *aspek-aspek* sanes ingkang paring makna.

Basa minangka *sistem* tandha ingkang dipunginaaken kangge wicantenan babagan menika tandha ingkang dipunkersakaken awujud tembung ingkang dipunginakaken minangka lambang satunggaling barang. Tembung ingkang

nglambangaken satunggaling wujud *konkrit* saged dipunsebat minangka nama barang kalawau.

Wonten ing panaliten menika badhe dipunkaji makna *leksikal*ipun minangka lambang satunggaling barang inggih menika awujud tembung ingkang dipunginaaken minangka lambang saking nama sesakit Jawi. Tembung ingkang dipunginaaken minangka nama sesakit Jawi wonten ngriki temtu kemawon kadamel kanthi proses ingkang dipunsarujuki dening para pangangge basa kasebat saengga saged dipunginanaken minangka basa kangge wicantenan. Saking makna *leksikal* menika badhe dipunmangertos *komponen-komponen* makna saking nama sesakit Jawi kanthi nyebataken *komponen-komponen* maknanipun saking segi wujud sesakit, titikan, raos, jalaranipun saha sesakit ingkang nular utawi boten nular.

Anggenipun nyukani nama-nama sesakit Jawi mbok bilih wonten gegayutanipun kaliyan saperangan *unsur* antawisipun saking unsur budaya tiyang Jawi inggih menika othak-athik mathuk, saking unsur *karakteristik* nama sesakit jawi kasebat, saking unsur wujud utawi titikan nama sesakit Jawi kasebat, utawi saking swanten ingkang dipunasilaken saking nama sesakit Jawi kasebat.

b. Prosedur Nyukani Makna *Leksikal*

Kangge nganalisis makna leksikal saged dipunginakaken saperangan prosedur pemaknaan utawi komponen makna, antawisipun:

1) Nyukani Nama

Nyukani nama temtu gayut kaliyan *rujukan*. Tuladhanipun menawi kita nembe mirsani kewan sukunipun sekawan, pramila kita badhe ngendikakaken

bilih menika ‘jaran’. Tuladhanipun tembung ‘lumpangên’, pramila satunggaling tiyang badhe ngandharaken bunder saha legok kados dene lumpang, njalari raos perih salebeting tutuk. *Rujukan* menika saged kemawon barang, tindak-tanduk, prastawa, kahanan, proses, saha sistem. Pawadan kenging menapa rujukan kados ingkang dipunsebataken amargi satunggaling barang ingkang kita sukani nama bok bilih sipatipun *otomatis* sami tanpa kedah kanthi proses *analisis* makna. Tegesipun babagan menika tiyang ngginakaken pengalaman saha seserepan kangge nyukani nama satunggaling barang utawi sanesipun. Pengalaman gayut kaliyan *interaksi* kaliyan donya saisinipun, wondene seserepan kedah nglampahi usaha ingkang temen saha nglampahi sinau (Pateda, 1989: 138).

Wonten ing basa Indonesia utawi basa Jawa cara anggenipun maringi nama taksih saged dipunpadosi kanthi nggatosaken pinten-pinten pathokan. Chaer (44-51: 2002) nama taksih saged dipunpadosi kanthi adhedhasar:

1. niru swanten

Saperangan tembung kedadosan saking asiling niru swanten. Tegesipun, nama kasebat kedadosan saking swanten ingkang kaasilaken saking benda kasebat. Tuladhanipun, cecak awit swantenipun cek, cek, cek.

2. nyebataken perangan

Nyebataken perangan saking kasusastran wonten sesebatan kina inggih menika basa ingkang nyebataken perangan saking barang, wonten panganggening basa padintenan kita asring nyebataken kanthi jangkep, nanging namung dipunsebataken sipat utawi tandhanipun. Tuladhanipun tembung sirah wonten ing ukara saben sirah nampi bantuan sepuluh ewu, sanes teges sirah menika kemawon. Nanging sedaya perangan manungsa minangka kesatuan.

3. titikan utawi sipat ingkang ketingal

Cara maringi nama adhedhasar sipat ingkang ketingal wonten ing barang kasebat. Lelampahan menika awit semantik kalampahan transposisi teges saking tembung kriya wonten ing tembung aran.

4. tiyang ingkang manggihaken

Kathah nama ingkang adhedhasar nama tiyang ingkang manggihaken, nama pabrik utawi nama wonten ing prastawa sejarah. Nama-nama ingkang kados menika kasebat kanthi sesebatan *appellativa*.

5. asal-usulipun panggenan

Saperangan nama dipunrunut asal-muasalipun saking panggenan barang kasebat. Tuladhanipun tembung magnet saking magnesia.

6. bahan

Wonten saperangan nama barang ingkang namanipun dipunpendhet saking bahan pokok barang kasebat. Tuladhanipun bambu runcing, inggih menika senjata ingkang kadamel saking pring (bambu) ingkang dipunlincipi (runcing).

7. emper-emperan

Tembung leksikal wonten ing kasusastran asring dipunginakaken kanthi ungkapan langsung ingkang maknanipun saemper kaliyan tembung kasebat. Tuladhanipun kaki meja, kaki gunung, saha kaki kursi. Kaki gadhah makna ingkang sami kaliyan teges leksikalipun inggih menika menapa kemawon ingkang papanipun ing ngandhap utawi kangge nopang perangan nginggilipun.

8. nama enggal

Wonten ing jaman samenika kathah tembung utawi sesebatan enggal kangge nggantos tembung riyin ingkang samenika kirang jumbuh, kirang nalar, kirang alus utawi kirang ilmiah.

2) *Memparafrase*

Lambang gadhah obyek saha *interpretasi*. *Interpretasi* menika minangka *kapasitas* wonten *sistem* kangge *nganalisis* perangan saking *sistem* supados langkung cetha (Pateda, 1989: 139). Kangge *nganalisis komponen* makna dados langkung cetha kanthi ngginakaken *parafrase*. *Parafrase* wiwitanipun saking andharan kanthi cekak aos salah satunggaling bab. Tuladhanipun *leksem* ‘pakdhe’ saged kita *parafrase* dados ‘sedherek kakung saking bapak menapa sedherek kakung saking ibu’. Gegayutan kaliyan usaha kangge damel *parafrase* kedah mbedakaken kalih *tipe unit semantik* inggih menika *unit inti* saha *ujaran* ingkang dipungayutaken kaliyan *unit inti* salebeting *parafrase*. Tuladhanipun *leksem* ‘mlaku’ saged dipungayutaken kaliyan mlaku-mlaku, piknik, *karya wisata*. *Inti*

satuan-satuan kasebat inggih menika *satuan* ingkang gayut kaliyan ‘mlaku’ tanpa merkawisaken nitih menapa, mlampah kaliyan sinten, kapan budhalipun.

3) Mendefinisikan

Mendefinisikan minangka usaha kangge ngandharaken salah satunggaling bab (Pateda, 1989: 140). Sejatosisipun usaha paring teges gumathok saking *analisis* makna saha *parafrase*. Tuladhanipun tembung ‘lumpangên’ kados makaten:

- Wujudipun bunder.
- Legok kados dene lumpang
- *Diameter*ipun kirang saking 1 cm
- Njalari raos perih

Adhedhasar *analisis* ing nginggil, kita ngandharaken bilih ‘lumpangên’ inggih menika satunggaling sesakit wujudipun alit, bunder kados dene lumpang ingkang *diameter*ipun kirang saking 1 cm ing salebeting tutuk saha jalari raos perih. Kanthi andharan kados makaten kita badhe mangertos kanthi trep menapa ingkang dipunsebat ‘lumpangen’.

4) Mengklasifikasi

Klasifikasi minangka proses nggayutaken satunggaling *leksem* kanthi *genus* utawi *kelas* (Pateda, 1989: 142). Lampah wiwitan ingkang kedah dipunlampahi inggih menika matesi satunggaling pangertosan inggih menika

gegayutan satunggaling *leksem* kanthi *genus* utawi *kelas* inggih menika titikan beda ingkang dipunklasifikasi. Tuladhanipun:

Nama sesakit Jawi	Genus/ Kelas
Kêcêthit	Sesakit wonten asta utawi suku
Lumpangên	Sesakit wonten ing tutuk

Pramila tansaya cekak aos *klasifikasinipun* ugi tansaya cetha andharanipun. Tuladhanipun:

- kêcêthit inggih menika sesakit wonten ing asta utawi suku amargi kesleo balungipun.
- lumpangên inggih menika sesakit wonten ing tutuk ingkang jalari raos perih

Kados dene ingkang sampun dipunandharaken ing nginggil, logika minangka dhasar kangge sedaya andharan. Lampah kaping kalih inggih menika mbedakaken leksem utawi nama sesakit Jawi salebeting kelas tertamtu kanthi nyukani titikanipun. Lampah kados makaten dipunsebat deferensiasi (Pateda, 1989: 142). Tuladhanipun:

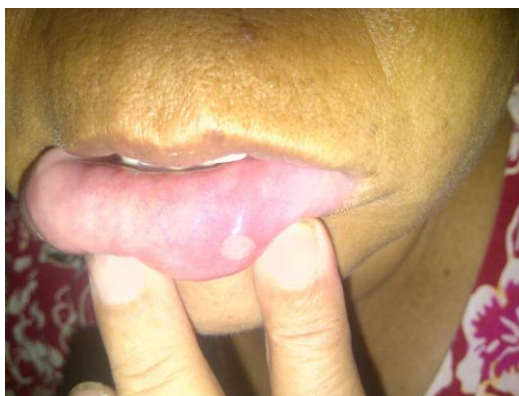
Nama sesakit Jawi	Genus/ Kelas	Deferensiasi
Lumpangên	Sesakit wonten ing tutuk	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing salebeting tutuk. • Raosipun perih. • Wujudipun bunder, legok kados dene lumpang

5) Pendekatan Semantik

Miturut Aminuddin (1988: 55), makna dipuntegesi minangka *label* (jejuluk) ingkang mapan wonten kesadaran manungsa kangge nedahaken menapa ingkang wonten sajawinipun lingkungan. Tegesipun salebeting madosi satunggaling makna kanthi kesadaran mriksani tumrap fakta, saha damel dudutan ingkang sedayanipun lumampah kanthi *subjektif*.

Analisis makna piyambak saged dipunandharaken kanthi kalih *pendekatan*, inggih menika *pendekatan analitik* utawi *referensial* saha *pendekatan operasional*. *Pendekatan analitik* utawi *referensial* inggih menika madosi esensi makna kanthi cara njlentrehaken makna leksikal saking nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Saengga makna leksikal kasebat saged dipunmangertosi komponen makna saking nama sesakit Jawi. Wondene *pendekatan operesional* inggih menika nyinau leksem salebeting pangetrapanipun. *Pendekatan operasional* nengenaken kados pundi leksem dipunlampahaken salebeting tindak padintenan (Pateda, 1989: 48).

Kajawi menika panaliti ngupaya kanthi ngandharaken *referensi* utawi gambar, menawi saged foto saking objek ingkang dipunkaji. Tuladhanipun:

Lumpangên

Dokumentasi dening Yuli Suntoro tanggal 12 Maret 2014

Makna leksikal saking tembung ‘lumpangên’ inggih menika ‘tatu legok-legok wonten ing salebeting tutuk’ (Baoesastra, 1939: 278). Dipuntegesi ‘lumpangên’ bok bilih awit wujudipun kados dene lumpang. Wondene lumpang piyambak tegesipun ‘kayu utawi watu diwangun pesagi utawi bunder ing tengah dipunlegoki kangge mbebak lan sapiturutipun’ (Baoesastra, 1939: 278). Kasunyatanipun wujudipun lumpangen inggih menika bunder, legok kados dene lumpang, kanthi *diameter* kirang saking 1 cm sarta jalari raos perih salebeting tutuk. Sakit ‘lumpangên’ mliginipun amargi kirang *vitamin C*. Pramila usadanipun inggih menika dhahar woh-wohan ingkang ngandhut vitamin C ingkang mliginipun woh-wohan kanthi raos kecut, kados dene jeruk. Utawi jaman samenika sampun wonten obat namung kanthi dipuntetesi menapa dene dipun olesi lajeng ‘lumpangên’ enggal mantun, kados dene obat albothyl.

4. Nama Sesakit Jawi

Paring nama (*naming*) minangka lelampahan ngginakaken *lambang* basa kangge ngandharaken *objek, konsep, proses* lan sapiturutipun. Mliginipun kanthi ngginakaken tembung-tembung ingkang dipungadhahi, antawisipun kanthi ngewahi makna utawi kanthi ngripta tembung utawi *kelompok* tembung (Kridalaksana, 2008: 179). Minangka *produk sosial*, nama gayut sanget kaliyan budaya masarakat ingkang nyukani nama kasebat. Budaya ingkang beda-beda njalari kawontenan *sistem* nyukani nama ugi beda Setiawan (lumantar Ratnaningsih, 2006: 11)

Hardjodjisastra (2006: 12) ngandharaken bilih sesakit inggih menika bab ingkang sipatipun *abnormal* utawi boten normal (tuladhanipun raos sakit). Sesakit inggih menika kahanan boten *normal* salebeting badan ingkang jalari boten saged *fungsi, disfungsi*, utawi *stres* tumrap tiyang ingkang nembe ginanjar gerah. Sesakit menika damel raos boten sekeca wonten tiyang ingkang wiwitanipun sehat.

Pramila saking menika nama sesakit Jawi minangka lambang basa kangge ngandharaken *objek, konsep, proses* kanthi ngginakaken tembung-tembung ingkang dipungadhahi kangge ngandharaken sesakitipun. Nama sesakit Jawi ugi winates namung nama-nama sesakit ing basa Jawi.

5. Panaliten Ingkang Jumbuh

Panaliten menika minangka panaliten kanthi kajian semantik ingkang adhedhasar saking teori makna leksikal. Saking referensi panyerat, panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika inggih menika panaliten ingkang dipunlampahi dening Hari Agung Nugraha (2013) kanthi irah-irahan ‘Makna Leksikal Nama-Nama Peralatan Nelayan Pantai Kuwaru’. Wonten ing panaliten ingkang sampun dipun lampahi Hari Agung Nugroho menika dipunsebataken bilih ancasing panalitenipun inggih menika kados makaten:

1. Ngandharaken makna Leksikal nama-nama peralatan nelayan ing pantai Kuwaru
2. Ngandharaken fungsi/ kegunaan peralatan nelayan ing pantai Kuwaru.
3. Ngandharaken cara perawatan peralatan nelayan ing pantai Kuwaru.

Panaliten ingkang dipunlampahi Hari Agung Nugraha saha panaliten menika sami-sami neliti babagan *semantik*. Teori ingkang dipunginakaken sami-

sami wonten ing lingkup *semantik* ingkang wiyar. Nanging bedanipun wonten objekipun. Manawi wonten ing panaliten menika kanthi objek nama-nama sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten.

Panaliten menika ugi jumbuh kaliyan panalitenipun Septiana Astuti warsa 2012 kanthi irah-irahan “Kajian Makna Leksikal Nama Peralatan Rumah Tangga Tradisional di Pasar Gedhe Klaten”. Ancasipun panaliten menika ngandharaken makna leksikal saha mupangat nama peralatan rumah tangga tradisional wonten ing Pasar Gedhe Klaten. Cara ngempalaken data kanthi panaliten lapangan, wawan pirembagan, saha dokumentasi.

Asiling panaliten inggih menika dipunpanggihi 44 makna leksikal peralatan rumah tangga tradisional ing pasar Gedhe Klaten. Ngandharaken komponen-komponen makna adhedhasar saking 1) wujud peralatan rumah tangga tradisional wonten ing pasar Gedhe Klaten. 2) bahan peralatan rumah tangga tradisional wonten ing pasar Gedhe Klaten. 3) ukuran peralatan rumah tangga tradisional wonten ing pasar Gedhe Klaten. 4) fungsi peralatan rumah tangga tradisional wonten ing pasar Gedhe Klaten.

Panaliten menika wonten saminipun kaliyan panaliten menika, inggih menika sami-sami ngrembag makna leksikal, sami-sami ngginakaken pendekatan deskriptif. Bedanipun inggih menika pirembagan panalitenipun. Manawi panalitenipun Septiana ngrembag nama-nama Peralatan Rumah Tangga Tradisional, panaliten menika ngrembag babagan nama-nama sesakit Jawi ing kabupaten Klaten.

6. Nalaring Pikir

Panaliten menika kanthi irah-irahan Makna Leksikal Nama-nama Sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Pramila panaliten menika nganalisis menapa kemawon nama-nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten adhedhasar ilmu semantik, mliginipun semantik leksikal utawi makna leksikal. Makna leksikal dipunginakaken minangka gegaran teori awit nama sesakit Jawi minangka unsur basa ingkang madeg piyambak utawi boten kapanggihaken ing salebeting konteks ingkang dipunginakaken minangka lambang satunggaling barang.

Pirembagan wonten ing panaliten menika adhedhasar semantik. Semantik inggih menika ngelmu ingkang ngrembag babagan makna basa. Wondene analisis semantik wonten ing panaliten menika semantik leksikal utawi makna leksikal. Caranipun negesi wonten ing panaliten menika mawi analisis komponensial. Teges dipunpikantuk kanthi ningali wujudipun sesakit saha titikanipun sesakit. Caranipun negesi menika ugi adhedhasar sipat ingkang mligi saking nama sesakit Jawi.

Babagan menika jumbuh kaliyan teori makna leksikal. Makna satunggaling tembung ngengingi menapa kemawon konsep ingkang ngandharaken, ananging salebeting semantik leksikal makna dipunwatesi wonten makna sajawinipun konteks. Tuladhanipun lumpangên', wonten ing *kamus* 'lumpangên' dipuntegesi "nandang tatu lego-legok wonten ing salebeting tutuk", wondene 'lumpang' minangka "kayu utawi watu diwangun pesagi utawi bunder ing tengah dipunlegoki kangge mbebak lan sapiturutipun" (Baoesastra, 1939: 278). Pramila 'lumpangên' saged dipuntegesi minangka sesakit ingkang

wujudipun legok-legok wonten ing salebeting tutuk kados dene lumpang. Kajawi menika wujudipun alit kanthi *diameter* kurang saking 1 *cm* saha jalari raos perih.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Jinising panaliten inggih menika kanthi cara *deskriptif*. *Deskriptif* inggih menika cara panaliten ingkang ancasipun ngandharaken, tegesipun damel andharan utawi gambaran kanthi *sistematis, faktual* saha *akurat* ngenani *data*, sipat-sipat sarta gegayutan *fenomena-fenomena* ingkang dipuntliti (Djajasudarma, 1993: 8). Pamilihing cara *deskriptif* awit ancasipun panaliten ingkang gayut kaliyan *topik* panaliten inggih menika ngandharaken utawi nggambaraken babagan makna leksikal saking nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten.

Babagan menika jumbuh kaliyan menapa ingkang dipunngendikakaken dening Djajasudarma (1993: 16) bilih cara *deskriptif* minangka gambaran saking titikan *data* kanthi *akurat* ingkang jumbuh kaliyan *sifat alamiah data* menika piyambak. Sudaryanto (1985: 62) ugi mratelakaken bilih cara *deskriptif* inggih menika panaliten ingkang kalampahan namung adhedhasar *fakta* utawi kasunyatanipun. Kanthi tembung sanes, panaliten *deskriptif* nengenaken babagan paring gambaran kanthi *objektif* babagan kahanan ingkang kados kasunyatanipun saking *objek* ingkang dipunteliti, inggih menika makna leksikal nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten.

B. Subjek saha Objek Panaliten

Subjek panaliten wonten ing panaliten inggih menika masarakat ing kabupaten Klaten mliginipun ingkang mangertos babagan nama-nama sesakit Jawi kados dene ahli usada Jawi. Anggenipun mendhet *sampel* kanthi *purposive*

sampling (*sampel bertujuan*) inggih menika pamendhetan sampel kanthi sengaja jumbuh kaliyan sarat ingkang dipunprelokaken. Panaliti nemtokaken piyambak sampel ingkang badhe dipunpendhet awit tetimbangan tertamtu. Panaliti nemtokaken *narasumber* nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Narasumber ingkang dipunpilih inggih menika *ahli* usada Jawi saha tiyang-tiyang ingkang mangertos peranan nama sesakit Jawi

Subjek panaliten wonten ing panaliten menika antawisipun Bp. Sarjono (CLW 01), Bp. Sri Widodo (CLW 02), Bp. Wahono (CLW 03), Bp. Triyono (CLW 04) saha Ibu Ida (CLW 05). Pamilihing subjek panaliten menika adhedhasar 1) tiyang ingkang padamelanipun ahli usada Jawi, 2) gadhah seserepan babagan nama sesakit Jawi, 3) mangertos peranan nama sesakit Jawi, katitik yuswanipun ingkang langkung sepuh. Wondene *objek* panalitenipun inggih menika nama sesakit Jawi ing kabupaten Klaten.

C. Setting Panaliten

Setting panaliten inggih menika papan kangge nglampahi panaliten kalawau utawi wonten pundi *data* panaliten dipunpendhet, sarta kapan wekdal panaliten kasebat. Salebeting cara panaliten, papan saha wekdal nedahaken papan panaliten ingkang dipunlampahi sarta wekdal anggenipun nglampahi wiwit rantaman ngantos *publikasi* (Sumanto, 1995: 32).

Wonten ing panaliten menika ingkang dipunandharaken inggih menika nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Pramila pangempalan *data* dipunlampahi wonten ing laladan kabupaten Klaten. Awit pangempalan *data* menika kanthi *purposive sampling* pramila papan panaliten dipunwatesi wonten

ing kecamatan Klaten Tengah, Ngawen, Wedi saha Gantiwarno. Pamilihing papan panaliten menika awit wonten saperangan masarakat ingkang gadhah padamelan usaha Jawi. Kawontenan menika gampilaken panaliti pados *data* babagan nama sesakit Jawi. Kajawi menika supados pangempalan *data* boten langkung wiyar saha saged *fokus*.

D. Caranipun Ngempalaken Data

Pangempalan *data* wonten ing panaliten menika dipunlampahi kanthi sekawan peranan, inggih menika *observasi*, *interview* utawi *wawancara*, *dokumentasi*, sarta *studi kepustakaan*.

a. Observasi

Panaliten menika minangka panaliten *deskriptif*, pramila saking menika panaliti kedah mandhap langsung wonten ing lapangan kangge pados saha ngempalaken *data*. Ingkang dipunsebat *observasi* wonten ngriki inggih menika panaliti mirsani kanthi langsung papan ingkang dados panaliten. Panaliti kedah mirsani saha midhangetaken katrangan *informasi* saking masarakat.

b. Interview

Interview ugi dipunsebat wawan pirembagan, inggih menika satunggaling lampah wawan pirembagan lisan, mliginipun kalih tiyang utawi langkung kanthi adhep-adhepan, ingkang setunggal saged mirsani pasuryan sanesipun saha midhangetaken kanthi talinganipun piyambak saking swantenipun. (Sukandarrumidi, 2006: 88)

Wonten ing panaliten menika ingkang gayut kaliyan *interview* inggih menika panaliti kaliyan warga asli Klaten mliginipun ingkang pedamelanipun

dados ahli usada Jawi saha tiyang sepuh ingkang mangertos perangan nama sesakit Jawi. *Interview* dipunlampahi kanthi ancas kangge ngempalaken *data* ingkang sah saha *akurat*, pramila saking menika warga ingkang dipuninterview dipunpilih tiyang ingkang sampun dangu nggadhahi padamelan minangka *ahli* usada Jawi, supados *data* langkung *akurat*.

c. *Dokumentasi*

Dokumentasi wonten ing panaliten menika minangka pangempalan *data* kangge dipunpenggalih saha dipunsinau, ingkang awujud *foto* utawi gambar saha *rekaman*. Wonten ing panaliten menika panaliti ngginakaken *foto* sesakit Jawi minangka kertu data ingkang dipunpendhet kanthi *kamera* saha mendhet wonten ing internet tumrap sesakit ingkang boten kapanggihaken. Kajawi menika panaliti ugi damel *rekaman* saking *wawancara* antawisipun panaliti kaliyan *informan* kanthi *perekam* swanten. Wonten ing ngriki *informan* ingkang dipunpilih inggih menika masarakat ing kabupaten Klaten ingkang nggadhahi padamelan minangka ahli usada Jawi, supados *data* ingkang dipunkempalaken *akurat* saha *valid*. Ngrekamipun dipunlampahi nalika wawan pirembaran antawisipun panaliti saha *informan*.

d. *Studi Kapustakan*

Studi kapustakan inggih menika ngempalaken *data-data* kanthi nyinau saha ngutip *teori-teori* lan *konsep-konsep* saking mapinten *literatur* inggih menika buku, jurnal, majalah, koran utawi karya tulis sanesipun ingkang jumbuh kaliyan *topik* panaliten. Studi kapustakan menika sipatipun namung kangge jangkepi menawi *data* ingkang dipunbetahaken wonten kirangipun.

E. Piranti Panaliten

Piranti panaliten wonten ing panaliten inggih menika ngginakaken pandom wawan pirembagan ingkang wosipun *daftar* pitakenan ngenani wujud nama sesakit saha *makna leksikal* nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Panaliti pados sumber data kanthi wawan pirembagan kaliyan *informan* lajeng ndhaftar saha merang *makna leksikal* saking Nama sesakit Jawi, kanthi trep saha cetha. Wondene piranti panyengkuyung inggih menika piranti pambiyantu kados dene piranti panyerat, buku catetan, *kamera*, *komputer*, saha piranti-piranti sanes ingkang nyengkuyung salebeting panaliten menika. Kajawi menika piranti nyerat minangka sarana kangge nyerat asiling data ingkang arupi kertu data. Wujudipun kertu data inggih menika.

Tabel 2. Wujudipun Kertu Data.

No.	1.
Nama Sesakit	Belek
Titikan	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing paningal • Paningal dados abrit sarta ajeg medalaken reregedan. • Keraos pedhes saha senut-senut • Minangka sesakit ingkang nular

F. Caranipun Nganalisis *Data*

Cara nganalisis data wonten ing panaliten inggih menika kanthi analisis *komponensial*. *Komponen* makna minangka *analisis makna leksikal* adhedhasar saking pamanggih bilih *satuan lingual* ngewrat saperangan utawi *kesatuan* makna ingkang ingkang gadhah *sistem* utawi ngewrat gegayutan makna ingkang saged dipunandharaken titikan pambedanipun, inggih menika *komponen* ingkang beda kaliyan *komponen* sanesipun, ingkang *funksinipun* kangge mbedakaken makna setunggal kaliyan makna sanesipun (Nida wonten ing Wedhawati, 1987: 17).

Analisis komponensial menika adhedhasar *data* ingkang kapanggihaken kanthi *observasi*, wawan pirembagan saha *dokumentasi*. *Observasi* dipunlampahi kangge ningali kawontenan nama sesakit Jawi ingkang saestunipun wonten ing lapangan. Cara menika ndayani panaliti mangertos wujudipun sesakit, ingkang salajengipun saged karumusaken ciri pambedanipun. Wondene ciri pambedanipun inggih menika wujud sesakit, jalaran sesakit, raos sesakit, saha sesakit ingkang nular utawi boten nular.

Wawan pirembagan kalampahan kanthi cara panaliti nyuwun pirsa dhumateng *informan* ingkang kaanggep pirsa babagan sesakit Jawi. Wawan pirembagan menika gadhah ancas nyuwun pirsa nama sesakit Jawi saha njumbuhaken wujudipun sesakit kaliyan ingkang dipuntingali ing lapangan.

Dokumentasi inggih menika kanthi ngempalaken gambar sesakit Jawi ing kabupaten Klaten. Asiling *dokumentasi* menika kajumbuhaken kaliyan data saking asiling *observasi* saha wawan pirembagan. *Data* ingkang jumbuh salajengipun kaserat wonten ing kertu *data*.

Data ingkang sampun dipunkempalaken wonten ing kertu *data* lajeng dipunlebetaken ing *tabel analisis data*. *Tabel analisis data* dipunginakaken supados gampilaken anggenipun nliti babagan makna leksikal.

G. Caranipun Ngesahaken Data

Uji *validitas* data dipunukur ngginakaken *validitas semantik*, inggih menika ningali sepinten tebihipun data ingkang dipunmaknani jumbuh kaliyan *konteks* basa ingkang dipungantos minangka perangan ingkang gadhah *susunan internal* ingkang gadhah makna. *Validitas semantik* menika dipunginakaken kangge ningali menapa kemawon wujud data ingkang kalebet perangan nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. *Validitas semantik* menika katindakaken kanthi ngecek asiling panaliten menapa sampun sambet kaliyan kasunyatan ing lapangan.

Wonten panaliten menika cara ngesahaken *data* dipunlampahi kanthi *triangulasi sumber data* ingkang dipunlampahi kanthi ngginakaken cara pangempalan *data* kanthi *observasi*, *interview*, *dokumentasi* saha *studi kapustakan*. *Data* ingkang dipunkempalaken kanthi *interview* asalipun kedah saking langkung setunggal *informan* ingkang dipunginakaken minangka *sumber data* lisan. *Informan* ugi kedah masarakat asli kabupaten Klaten ingkang padamelanipun minangka ahli usada Jawi, supados *data* ingkang dipunkempalaken *valid*.

Panaliti badhe mendhet saperangan *informan* saking masarakat ing kabupaten Klaten saha nglampahi wawan pirembagan ing papan ingkang beda.

Manawi *data* ingkang dipunkempalaken kirang manteb, pramila panaliti badhe nyuwun pirsu malih kaliyan *informan* sanes saengga *data* kasebat dumugi *titik jenuh*, inggih menika manggihi wangsulan ingkang ajeg utawi sami saha boten manggihi wangsulan sanes utawi ingkang beda. Kajawi menika panaliti ugi nindakaken *konsultasi* kaliyan tiyang ingkang langkung mangertos perangan ingkang dipuntliti. Panyerat *konsultasi* kaliyan dosen pembimbing satemah pikantuk *data* ingkang *valid* saha *reliabel*.

BAB IV

ASILING PANALITEN

A. Asiling Panaliten

Asiling panaliten ingkang sampun katindakaken ngengingi perangan nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten. Paring nama minangka lelampahan ngginakaken *lambang* basa kangge ngandharaken *objek, konsep, proses*, lan sapiturutipun. Nama sesakit Jawi minangka sesebatan kangge ngandharaken sesakit tiyang ingkang nembe ginanjar gerah.

Data saking nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten dipunklasifikasi adhedhasar perangan wonten pundi sakitipun. Inggih menika perangan sesakit wonten ing mustaka dumugi jangga, sesakit wonten ngandhapipun jangga dumugi padharan, sesakit wonten ing ngandhap padharan dumugi suku, sesakit wonten ing kulit saha sesakit ingkang mboten cetha papan saha jalaran tuwuhipun. *Data* kaandharaken kanthi nyebataken nama, titikan saha *makna leksikal*ipun. Wonten ing titikanipun sesakit kaandharaken adhedasar perangan wonten pundi sesakitipun, titikanipun, jalaranipun, raosipun saha sesakit ingkang nular utawi mboten nular. Wondene analisis semantisipun, data dipunanalisis adhedhasar wujud nama sesakit Jawi saha makna leksikalipun.

Tabel 3. Jinising Nama Sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten

No	Nama sesakit	Titikan	Makna Leksikal
Sesakit Wonten Mustaka dumugi jangga			
1.	belek	<ul style="list-style-type: none"> Minangka sesakit wonten ing paningal Paningal dados abrit sarta ajeg 	Sakit paningal (Baoesastra, 1939: 35)

		<p>medalaken reregedan.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dipunjalari amargi infeksi saking gatel saha klilipen • Keraos perih saha ngganjel • Minangka sesakit ingkang nular. 	<p>Sakit paningal dados abrit, ngeluh, medalaken blobok saha nulari (CLW 01)</p>
2.	bereng	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing tutuk inggih menika ing pucuking lambe kanan-kering. • werni radi abrit kados dene mlicet, garing pecah-pecah sarta raosipun perih. • Dipunjalari amargi infeksi jamur saha kirang vitamin B • Keraos garing saha perih • Minangka sesakit ingkang nular 	<p>lelaraning kulit wujud abang mlerah ing lekeraning kulit (Baoesastra, 1939: 35)</p> <p>sakit ing pucuking lambe kanan-kiring kados dene mlicet pecah-pecah (CLW 02)</p>
3.	bewel	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ingkang wonten ing tutuk • Dipunjalari amargi dhahar pakel ananging boten dipunonceki kulitipun, lajeng kenging tlutuhipun • Raosipun gatel saha langkung dangu langkung perih • Sesakit ingkang boten saged nular 	<p>Lara mergane mangan pakel, dadi lambene gatel njuk perih</p>
4.	blawur	<ul style="list-style-type: none"> • minangka sesakit wonten ing paningal • paningal dados remeng-remeng, kabur, bruwet utawi mboten cetha nalika mirsani. • dipunjalari sakit paningal kados min, katarak, rabun. • keraos kabur, bruwet utawi mboten cetha nalika mirsani. • mboten saged nular 	<p>Ora terang pandelenge. (Baoesastra, 1939: 47)</p> <p>Bruwet, mboten cetha nalika mirsani amargi sesakit ing paningal (CLW 04)</p>
5.	budheg	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing talingan • Talingan dados mboten saged mirengaken swanten. • Dipunjalari margi turunan, yuswa ingkang sampun sepuh saha perkawis sanes kados dene kejedhug. 	<p>rusak pangrungune utawi ora bisa ngrungokake (Baoesastra, 1939: 51).</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • Keraos mboten saged kangge mirengaken • Mboten saged nular 	Mboten mireng amargi saraf kendhangan ingkang mboten fungsi (CLW 01)
6.	borok	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing mustaka • Gudhig utawi ngoreng wonten ing mustaka medalaken getih saha nanah. • Dipunjalari gatel wonten ing mustaka jalaran tuma utawi sindap • Keraos gatel, dipunkukur lajeng dados perih • Minangka sesakit ingkang nular 	<p>bangsaning gudhig wonten ing mustaka (Baoesastra, 1939: 57)</p> <p>gudhig nanging teng sirah, rasane gatel banget merga tuma utawa sindap (CLW 01)</p>
7.	cumleng	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing mustaka • Dipunjalari amargi sakit pileg saha grana ingkang buntet • Keraos ngelu sanget wonten ing grana dumugi mustaka. • Mboten saged nular 	Mumet banget nggen ndhuwur irung merga pileg. (CLW 04)
8.	gigis	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing tutuk • Cuwil sekedhik-sekedhik wonten ing pinggiring waja saengga waja dados gripis saha wernipun cemeng • Dipunjalari amargi remen dhaharan ingkang manis • Keraos senut-senut • Mboten saged nular 	<p>‘padha gripis tumrap ing untu’ (Baoesastra, 1939: 146)</p> <p>cuwil cilik-cilik nggen untu ngajeng niki, warnane dadi ireng. (CLW 01)</p>
9.	gondhong	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing jangga • Abuh ing jangga • Dipunjalari amargi infeksi virus • Keraos senut-senut • Minangka sesakit ingkang saged nular 	<p>Lelara abuh ing gulu (Baoesastra, 1939: 159).</p> <p>Abuh ing gulu ngandhap kuping saged nular (CLW 02)</p>
10.	gondhok	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing jangga • Mblendhuk empuk ing jangga • Dipunjalari irangipun yodium ingkang kandhut salebeting 	<p>lelara ing gulu mblendhuk empuk (Baoesastra, 1939: 159)</p>

		<p>sarem</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mboten keraos menapa-menapa • Mboten saged nular 	<p>abuh ing gulu merga kurang mangan uyah (yodium) (CLW 03)</p>
11.	klilipen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sakit wonten ing paningal • Kajawi menika paningal dados abrit saha medalaken waspa • Dipunjalari amargi rereged ingkang mlebet wonten ing paningal • Keraos perih utawi pedhes • Mboten saged nular 	<p>rereged kang mlebu ing mata (Baoesastra, 1939: 230).</p> <p>kelebon regedan kayata bledug, krikil cilik, marakne abang mbrambang, ngeluh, rasane pedhes (CLW 01)</p>
12.	kopok	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing talingan • Medal nanah saking talingan, werni pethak saha ganda ingkang mboten sekeca. • Keraos perih saha senut-senut • Dipunjalari amargi peradangan. • Mboten saged nular 	<p>nanah ingkang medal saking talingan (Baoesastra, 1939: 246)</p> <p>Kuping medalaken nanah lan mambu kecing banget (CLW 04)</p>
13.	krowok	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing tutuk, mliginipun waja • Growong ing tengah waja. Mliginipun waja ing kanan-kiring • Dipunjalari remen dhaharan ingkang manis saha arang anggenipun sikatan. • Keraos senut-senut • Mboten saged nular 	<p>cowal akeh, ing tengah growong (Baoesastra, 1939: 253)</p> <p>bolong utawa growong tumrap waja ngiringan amargi dhaharan ingkang manis (CLW 02)</p>
14.	kukul	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing pasuryan • Pruntus-pruntus wonten ing pasuryan. Menawi sampun pecah medalaken nanah • Dipunjalari amargi pori-pori ketutup rereged. • Keraos senut-senut • Mboten saged nular 	<p>Pruntus-pruntus ing rai, saemper kutil (Baoesastra, 1939: 33)</p> <p>mlenthing cilik-cilik teng rai amargi pori-pori kulit kebuntetan (CLW 04)</p>
15.	Lara untu	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ingkang 	

		<p>wonten ing tutuk</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ngenani saraf, saha raosipun dumugi mustaka • Mboten saged nular 	
16.	lumpangen	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing tutuk • bunder, legok kados dene lumpang, wernipun pethak, kanthi <i>diameter</i> kirang saking 1 cm. • Dipunjalari infeksi bakteri saha kirang vitamin C • Keraos perih • Mboten saged nular 	<p>tatu legok-legok wonten ing salebeting tutuk' (Baoesastra, 1939: 278)</p> <p>sakit wonten ing tutuk, bunder, putih saha perih, legok kaya lumpang (CLW 04)</p>
17.	mimisen	<ul style="list-style-type: none"> • minangka sesakit ing grana • medal getih saking grana, pasuryanipun pucet • dipunjalari pecahipun pembuluh darah • keraos perih • Mboten saged nular 	<p>'irunge mili getih' (Baoesastra, 1939: 316)</p> <p>pecahnya pembuluh darah di hidung (CLW 04)</p>
18.	mumet	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ing mustaka • buyar pandelenge • dipunjalari sesakit sanes kados pileg • keraos mubeng-mubeng, senut-senut • Mboten saged nular 	<p>Mubeng menyang endi-endi, krasa buyar pandelenge (Baoesastra, 1939: 325)</p> <p>Krasa mubeng-mubeng, semrepet ana sirah. (CLW 04)</p>
19.	pancingen	<ul style="list-style-type: none"> • sesakit ing jangga, mliginipun ing gorokan • manawi kangge ngulu dhaharan keraos slengkring-slengkring • dipunjalari wontenipun peradangan • keraos slengkring-slengkring • Mboten saged nular 	<p>Lara ing gorokan yen dinggo ngulu krasa slengkring-slengkring (Baoesastra, 1939: 466)</p> <p>sakit di tenggorokan, nek ngge ngulu krasa sakit. (CLW 02)</p>
20.	pileg	<ul style="list-style-type: none"> • sesakit wonten ing grana • tansah medalaken umbel, badanipun panas, mustaka 	<p>Lara irunge tansah ngetokake umbel</p>

		keraos mumet. • Dipunjalari amargi ngunjuk es • keraos ngelu • Sesakit ingkang saged nular	(Baoesastra, 1939: 491) umbelen utawa irung jer ngetoke umbel (CLW 02)
21.	tengeng	• Sesakit wonten ing jangga • Kaku sarta menceng tumrap gulu • Dipunjalari amargi salah mlumah nalika sare • Keraos kaku saha senut-senut • Mboten saged nular	Kaku sarta menceng tumrap gulu (Baoesastra, 1939: 597) Sakit teng gulu nek ngge noleh sakit (CLW 02)
22.	timbil	• Minangka sesakit wonten ing paningal • Mlenthing wonten ing paningal wosipun nanah, saged mecah • Dipunjalari amargi infeksi salebeting paningal • Keraos gatel, ngganjel saha senut-senut • Mboten saged nular.	plenthing ing paningal' (Baoesastra, 1939: 606). kaya bisul ning teng idep, isine nanah isoh mecah, rasane senut- senut. (CLW 03)
23.	watuk	• Minangka sesakit wonten ing gorokan • Cekrah-cekroh • Dipunjalari inveksi virus wonten ing gorokan • Keraos serak • Sesakit ingkang saged nular	Cekoh, lelara ing gurung jalari serak sarta nywara cekrah- cekroh (Baoesastra, 1939: 658) sakit teng tenggorokan cekrah-cekroh (CLW 04)
Sesakit wonten Sak Ngandhapipun Jangga Dumugi Padharan			
24.	gembrebeg	• Sesakit wonten ing badan • Mindhak benter tumrap badan • Dipunjalari amargi sesakit sanes • Keraos adhem, ndhredheg utawi gemeter saha lemes. • Mboten saged nular	Panas dhuwur krasa adhem ndhrodhog (CLW 03)
25.	kecethit	• Minangka sesakit wonten ing otot • Dipunjalari amargi salah urat	Keselio (Baoesastra, 1939: 220)

		<ul style="list-style-type: none"> • Keraos sakit wonten ing otot menawi ngangkat barang utawi jumuneng bibar lenggah • Mboten saged nular. 	persendian nggen balung nggeser utawi ketarik otote (CLW 03)
26.	jimpe	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sakit wonten ing asta • Pepes tanpa daya tumrap tangan • Dipunjalari aliran darah ingkang mboten lancar • Keraos lemes • Mboten saged nular 	<p>Pepes tanpa daya tumrap tangan, lsp (Baoesastra, 1939: 92)</p> <p>Mati rasa (CLW 01) ora krasa apa-apa utawa mati rasa merga darah ora lancar (CLW 02)</p>
27.	kemeng	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing asta saha suku • Dipunjalari amargi otot ingkang kaku kenging tekanan utawi sampun sayah • Keraos kaku kenceng • Mboten saged nular 	<p>Krasa kaku kenceng tumrap tangan, lsp (Baoesastra, 1939: (206)</p> <p>Kaya pegel, otot krasa kaku angel diobahke (CLW 01)</p>
28.	mangsuk angin	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang wonten ing badan • Dipunjalari saking hawa ingkang asreb • Sesakit ingkang gayut kaliyan pileg • Boten saged nular 	<p>Lara merga kademen (Baoesastra, 1939: 295)</p> <p>Kademen, pengen muntah rasane, mumet (CLW 03)</p>
29.	mangsur	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang wonten ing padharan • Dipunjalari saking dhaharan ingkang mboten sehat • Adatipun sesakit menika digayutaken kaliyan sesakit mencret • Mboten saged nular 	<p>Mancur (mili banter) tumrap bebanyu (Baoesastra, 1939: 295)</p> <p>Bebucal campur karo banyu, marai lemes ning badan (CLW 03)</p>
30.	mengi	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing jaja • Dipunjalari saking <i>penyempitan saluran</i> napas • Keraos angel utawi seseg anggenipun ambegan 	<p>Lara napas (Baoesastra, 1939: 309)</p> <p>Lara sesak napas</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • Mboten saged nular. 	(CLW 04)
31.	mules	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing padharan • Dipunjalari saking dhaharan ingkang pedes, kecut • Keraos sakit kados diplintir-plintrir • Mboten saged nular. 	<p>sesakit kados dipunplintir-plintir tumrap padharan (Baoesastra, 1939: 325).</p> <p>weteng krasa kaya diplintir-plintir, merga mangan sing pedhes-pedhes utawa kecut. (CLW 02)</p>
32.	pegel	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ing otot • Krasa kemeng kaku tumrap boyok • Dipunjalari amargi otot ingkang kaku kenging tekanan utawi sampun sayah. • Keraos kemeng, kaku, kesel banget • Mboten saged nular 	<p>kesel banget (Baoesastra, 482)</p> <p>keju utawa kesel tumrap otot, kekeselen anggane makarya. Otot rasane kaku, kenceng, kemeng (CLW 02)</p>
33.	Seseg	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing jaja • Dipunjalari amargi alergi bledug, sakit keturunan • Keraos seseg utawi rekasa ambegan • Mboten saged nular. 	<p>Seseg utawi rekaos tumrap ambegan (Baoesastra, 1939: 10)</p> <p>Seseg wonten ing jaja (CLW 01)</p>
34.	sduken	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing padharan • Dipunjalari saking otot wonten ing padharan ingkang kejang • Keraos pating slengkring wonten ing padharan kados disuduk-suduk • Mboten saged nular. 	<p>keraos pating slengkring ing padharan (Baoesastra, 1939: 569-570).</p> <p>Lara neng nggon weteng rasane kaya disuduk-suduk (CLW 03)</p>
Sesakit wonten Ngandhap Padharan Dumugi Suku			
35.	abuh	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing 	Mundhak gedhe

		kulit <ul style="list-style-type: none"> • Warni abrit wonten ing perangan badan • Dipunjalari amargi tatu, infeksi, saha satunggaling sesakit • Keraos senut-senut, panas • Mboten saged nular. 	tumrap peranganing badan amargi sesakit (Baoesastra, 1939: 1) mlenthung gedhe akibat luka dalam (CLW 01) Mlenthung merga sesakit (CLW 04)
36.	anyang-anyangen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing dalan toyan • kemawon utawi terus-terusan toyan • Dipunjalari amargi kirang ngunjuk toya pethak lan pakaryan ingkang abot • Keraos sakit lan kepingin toyan • Mboten saged nular 	Lara kerep nguyuh (Baoesastra, 1939: 14) Ndi sida nguyuh, sido ora utawi jer nguyuh kemawon (CLW 03)
37.	bubul	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing dlamakan suku • Tuwuhipun pathek wonten ing dlamakan suku • Dipunjalari kirang resikan • Keraos senut-senut, perih • Sesakit ingkang saged nular. 	Bangsaning sesakit pathek ingkang tuwuh wonten ing tungkak utawi dlamakan (Baoesastra, 1939: 51) luka sejenis pathek mlenthung cilik nanging ditelapak kaki (CLW 03)
38.	canthengen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing pucuking driji • Abuh saha medalaken nanah • Dipunjalari amargi kecendheken anggenipun ngethoki kuku saengga infeksi • Keraos senut-senut • Minangka sesakit ingkang mboten nular 	inggih menika kaku sarta kiyu sanalika tumrap driji (Baoesastra, 1939: 625) tatu ing driji, abuh, ngetokke nanah tur mambu (CLW 02)
39.	gringgigen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing asta saha suku • Dipunjalari amargi lampahipun getih ingkang boten lancar • Keraos pating clekit 	krasa jimpe pating griming (clekit) upaminipun suku ingkang mentas dipuntindhihi (Baoesastra, 1939:

		<ul style="list-style-type: none"> • Mboten saged nular 	164) krasa pating clekit ing tangan utawa sikil merga aliran darah boten lancar (CLW 02)
40.	kededelen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing padharan • Kangelan anggenipun bebucal • Dipunjalari amargi dhaharan ingkang kirang resik • Keraos mules wonten ing padharan • Mboten saged nular 	Awrat anggenipun bebucal (CLW 01)
41.	kreminen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing bolongan medalipun regetan wonten ing awak utawi <i>anus</i> • Medal cacing alit-alit ingkang wernipun pethak • Dipunjalari amargi endog cacing • Keraos gatel • Sesakit ingkang saged nular 	Cacing ing weteng kang lembut-lembut (Baoesastra, 1939: 250) Cacingen sing wujud kaya ampas krambil cili-cilik (CLW 01)
42.	tedhun	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing padharan, mliginipun ing kantong zakar • Mindhak ageng tumrap perangan ingkang kenging tedhun, inggih menika wudel, ngandhap padharan, pupu saha kantong zakar • Dipunjalari amargi usus ingkang mlorot wonten ing perangan ingkang kenging tedhun. • Keraos sakit • Mboten saged nular 	Mlorot, mudhun (Baoesastra, 1939: 598) abuh pada bagian buah zakar (CLW 03)
Sesakit Wonten Kulit			
43.	bidhuren	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Werni abrit, bintul-bintul • Dipunjalari amargi alergi • Keraos gatel 	Lelara kulit bintul-bintul gatel (Baoesastra, 1939: 44) Alergi ingkang jalari

		<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ingkang mboten nular. 	kulit gatel mbrontok saawak (CLW 03)
44.	cangkrangen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Sesakit cacar utawi bintul ingkang wosipun toya saged mecah. • Dipunjalari saking infeksi virus • Keraos gatel saha perih • Minangka sesakit ingkang saged nular 	<p>Lelara cacar (Baoesastra, 1939: 625)</p> <p>Mbrontok mlenthing-mlenthing isi banyu saged nular (CLW 03)</p>
45.	dhompo	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Medal tatu ingkang wosipun toya • Dipunjalari saking virus • Keraos gatel, perih • Sesakit menika saged nular. 	<p>Lelara kulit padha mrekotok abang-abang (Baoesastra, 1939: 101)</p> <p>Sakit kulit, mbrontok abang njuk ana banyune, nek mecah saged nular (CLW 02)</p>
46.	gabagen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • medal bintul-bintul warni abrit wonten ing kulit, • Dipunjalari saking virus • Keraos panas, gatel • Sesakit menika saged nular. 	<p>Bangsane lelara cacar (Baoesastra, 1939: 126)</p> <p>Bintul-bintul abang saged nular (CLW 03)</p>
47.	gudhig	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Tatu ingkang memala, ngoreng • Dipunjalari tuma utawi tinggi • Keraos gatel, perih, pating creneng • Sesakit ingkang saged nular. 	<p>Lelara kulit (Baoesastra, 1939: 153)</p> <p>Sesakit kulit wujud koreng merga dicokot tuma utawi tinggi (CLW 03)</p>
48.	kadhas	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Wujudipun bunder-bunder kados gelang wernipun abrit • Dipunjalari amargi jamur saha tumindak ingkang mboten resikan • Keraos gatel 	<p>Lelaraning kulit (Baoesastra, 1993: 179)</p> <p>sakit teng kulit, gatel, abang, bunder-bunder rada bekisik (CLW</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang saged nular 	04)
49.	kapalen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit tlapan • Kulit dados atos saha kandel • Dipunjalari amargi tekanan wonten ing kulit tlapan • Keraos perih • Mboten saged nular 	<p>Kulit ingkang dados atos saha kandel (ngapal) (Baoesastra, 1939: 187)</p> <p>Kulit telapan dadi kandel jerone ana banyune (CLW 02)</p>
50.	ketlsuban	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing telapak tangan lan dlamakan suku • Dipunjalari amargi wonten ri ing tlapak asta utawi dlamakan suku • Keraos senut-senut, perih, pating creneng • Mboten saged nular 	<p>Kelebon ri tumrap tangan utawi suku (CLW 02)</p>
51.	koreng	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Tatu ingkang dados memala, inggih menika bosok, medalaken nanah saha ganda ingkang mboten sekeca • Dipunjalari amargi infeksi, darah kotor saha diabetes • Keraos gatel saha perih • Mboten saged nular 	<p>Tatu ingkang dados memala (Baoesastra, 1939: 246)</p> <p>Tatu sing suwe-suwe dadi gedhe (infeksi) (CLW 02)</p>
52.	kringet buntet	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ingkang wonten ing kulit • Adatipun ngenani lare ingkang tasih bayi • Kulit ingkang kenging kringet buntet menika mendal bintik wernipun abrit • Mboten saged nular 	<p>Mruntus- mruntus abang ing kulit, (Baoesastra, 1939: 251)</p> <p>Lelara sing biasane ngenani cah cilik, mruntus-mruntus lan abang (CLW 02).</p>
53.	panu	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing kulit • Wujud putih-putih pating blentong • Dipunjalari amargi jamur • Keraos gatel sanget 	<p>sesakit wonten ing kulit wujudipun putih-putih pating blentong (Baoesastra, 1939: 465)</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang saged nular 	panu niku gatel teng kulit, bunder-bunder putih, saged nular (CLW 03)
54.	pathek	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing kulit • Saemper kaliyan bubul nanging ing papan tertamtu • Dipunjalari amargi infeksi • Keraos pating creneng. • Sesakit ingkang saged nular 	Sesakit saemper bubul nanging ing papan tertamtu (CLW 01)
55.	rangen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing suku • Dipunjalari amargi kelebon rang • Keraos gatel pating clekit • Mboten saged nular 	Wondene rangen inggih menika gatelen amargi kelebon rang (Baoesastra, 1939: 520). Gatel ing dlamakan sikil merga kena rang (CLW 03)
56.	wudunen	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing kulit • Mlenting ananging langkung ageng saking plenthingen, saged pecah, wosipun nanah • Dipunjalari amargi <i>infeksi</i> saking <i>bakteri</i> • Keraos gatel wonten ing kulit • Saged nular 	Lelara kulit saemper gudhig nanging atos ngemu nanah sarta ana matane (Baoesastra, 1939: 667)
Sesakit ingkang Mboten Cetha Papan saha Jalara Tuwuhipun			
57.	ayan	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit wonten ing badan • Kejang-kejang saha medalaken umpluk saking tutukipun • Dipunjalari amargi gangguan saraf ing otak • Keraos kejang saha kecalan kesadharan • Mboten nular 	nandhang lara yen anget tiba banjur muruh (Baoesastra, 1939: 5) kejang-kejang saha metu umpluk saka cangkeme karena gangguan pada saraf otak (CLW 03)
58.	nandhang wuyung	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang ngenani jiwa raga • Pedhot katresnan ingkang jalari 	Sedhih, kesengsem (Baoesastra, 1939: 667)

		<p>sakit ingkang nemen wonten ing manah utawi batos.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Raosipun mboten sekeca tumrap jiwa saha raga • Saged njalari sesakit ingkang sanesipun 	
59.	kenging santhet (kesanthet)	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ing badan ingkang mboten saged ketingal • Dipunkirim saking papan ingkang tebih kanthi lantaran wong-wongan ingkang dipuncoblos paku. • Raosipun sakit wonten ing perangan tartamtu nanging mboten wonten wujudipun • Adatipun langsung jalari tiyang pejah 	sakit yang dikirim orang lain dengan bantuan jin dengan media boneka, biasanya langsung mati (CLW 05)
60.	kenging teluh (keteluh)	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ingkang wonten ing perangan badan • Mawi kewan ingkang dipunkirim, lajeng dipunlebetaken wonten ing badan. • Kasat mata, tegesipun saged dipunpirsani, kados dene lintang cemlorot mlebet saking gendheng kanthi swanten gemludhug • Wujudipun ugi ketingal, kados dene abuh ingkang wosipun set utawi uret. 	<p>Kemat utawa tenung sing bisa agawe laraning liyan (Baoesastra, 1939: 600)</p> <p>Sakit yang dikirim orang lain berupa makhluk hidup seperti uret, cacing yang bersifat melukai perlahan (CLW 05)</p>
61.	kenging tenung	<ul style="list-style-type: none"> • Minangka sesakit ingkang wonten ing perangan badan • Kados dene teluh nanging kanthi barang kados dene paku, silet, beling. • Tekanipun sesakit menika saking ngandhap utawi saking sajroning siti saged dipuntingali awujud gelas utawi barang-barang ingkang pecah. 	Seperti teluh namun menggunakan benda mati seperti paku, silet atau beling yang dimasukkan ke tubuh korban (CLW 05)
62.	kenging gendam (digendam)	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang ngenani pikiran • Kanthi maosaken japa mantra • Jalari tiyang mboten sadhar lajeng nurut perintah tiyang 	Kemat, tjapa-mantra. (Baoesastra, 1939: 148).

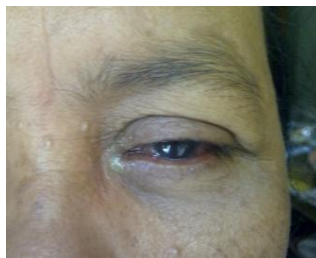
		ingkang nggendam	Hipnotis secara paksa dengan mantra (CLW 05)
63.	kenging guna-guna (diguna-guna)	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing peranganing badan • dipundamel dening tiyang ingkang mboten remen • mawi dhaharan utawi rasukan ingkang sampun dipunparingi guna-guna • jalari sakit saha raos batin ingkang mboten sekeca 	<p>daya kang ngungkuli kodrat ginawe krenah maeka ing liyan (baoesastra, 1939: 155).</p> <p>makanan, minuman atau duit yang sudah diberi mantra, terus dikasih ke orang yang dituju dengan tujuan tidak baik (CLW 05)</p>
64.	kenging pelet/ pengasih (kepelet)	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit wonten ing pikiran • Dipundamel dening tiyang ingkang nandang sih katresnan • Kanthi mendhet perangan badanipun kados rikma utawi kukunipun. • Jalari raos tresna kanthi mboten sadhar 	membuat orang jadi seneng karo orang lain, padahal jane ora seneng (CLW 05)
65.	ngengleng	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ing mustaka • Owah pikirane, setres, gendheng • Dipunjajari amargi kabotan ngelmu, nandang wuyung, pedhot katresnan. 	<p>Owah pikirane (gendheng), dening kedanan kabotan ngelmu (Baoesastra, 1939: 394)</p> <p>setres utawi gendheng (CLW 03)</p>
66.	sawan	<ul style="list-style-type: none"> • Sesakit ingkang ngenani lare alit, mliginipun ingkang tasih balita • Titikan sesakit menika nangis mboten purun mendel, mboten purun mimik asi, badanipun benter, saha saged dumugi kejang-kejang • Sesakit ingkang mboten saged nular 	Sawan adalah kekuatan gaib yang suka mengganggu balita (CLW 05)

Adhedhasar tabel wonten ing nginggil nedahaken sesakit Jawi wonten ing Kabupaten Klaten gadhah nama ingkang maneka warni. Nama-nama menika antawisipun *abuh, anyang-anyangen, ayan, belek, bereng,, bewel, bidhuren, blawur, bubul, budheg, borok, cangkrangen, canthengen, cumleng, dhompo, gabagen, gembrebeg, gigis, gondhong, gondhok, gringgingen, gudhig, jimpe, kadhas, kapalen, kecethit, kededelen, kemeng, kenging gendam, kenging gunaguna, kenging pelet/ pengasihan, kenging santhet, kenging teluh, kenging tenung, ketlusuban, klilipen, kopok, koreng, kreminen, kringet buntet, krowok, kukul, lara untu, lumpangen, mangsuk angin, mangsur, mengi, mimisen, mules, mumet, ngengleng, pancingen, panu, pathek, pegel, pileg, rangen, sawan, seseg, suduken, tedhun, tengeng, timbil, watuk, wudunen. wuyung*

B. Pirembagan

Panaliten menika jumbuh kaliyan watesaning perkawis. Pramila adhedhasar saking asiling panaliten ing nginggil, saged dipuntingali nama saha *makna leksikal* saking peranan nama sesakit Jawi. Asiling panaliten kaandharaken adhedhasar *klasifikasi* papan panggenanipun sesakit menika. Nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten dipunklasifikasi dados sesakit wonten mustaka saha jangga, sesakit wonten ngandhapipun jangga dumugi padharan, sesakit ngandhapipun padharan dumugi suku, sesakit wonten kulit saha sesakit ingkang mboten cetha jalaran tuwuhipun. Pirembagan ngengingi nama saha *makna leksikal* sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten wonten ing ngandhap menika.

Sesakit wonten mustaka dumugi jangga

1. Belek

Gambar 2. Dok. Yuli Suntoro tanggal 30 Maret 2014

Manawi dipuntingali wonten ing kamus, belek dipuntegesi ‘sakit paningal’, wondene beleken inggih menika nandhang sakit belek (Baoesastra, 1939: 35). Belek inggih menika sakit wonten ing paningal. Titikanipun paningal wernipun dados abrit sarta ajeg medalaken reregedan ingkang kawastanan blobok. Paningal ugi radi abuh saha kadhang kala ngantos mboten saged melek. Wonten wiwitan paningal badhe ngraosaken gatel. Gatel ingkang dipunkukur menika ingkang badhe nuwuhaken belek, inggih menika paningal dados abrit, lajeng paningal badhe ajeg medalaken reregedan sarta njalari raos pedhes utawi perih, saengga paningal ketingal mbrambang utawi medalaken waspa.

Saperangan belek dipunjajari amargi klilipen, inggih menika kelebon rereged wonten ing paningalipun. Rereged ingkang mlebet paningal menika menawi dipunucek badhe jalari *infeksi* lajeng nuwuhaken belek. Belek minangka sesakit ingkang saged nular, inggih menika nulari paningal setunggalipun ugi saged nulari tiyang sanes, pramila ingkang nandhang sakit belek kedah nutup paningalipun kanthi ngagem kacatingal supados mboten saged nular.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 :

“Owh, inggih. Belek kuwi saged nular. Wong mung adhep-adhepan ngene we bisa ketularan kok” (CLW01)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Belek dipuntegesi kanthi *analisis komponensial* inggih menika araning sesakit wonten ing paningal kanthi titikan paningal dados abrit, abuh, ajeg medalaken waspa saha reregedan ingkang kawastanan blobok, ingkang jalari raos gatel saha pedhes utawi perih wonten ing paningal sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

2. Bereng

Gambar 3. <http://doktersehat.com/mengatasi-bibir-pecah-pecah/> tanggal.

Dipununduh 25 Maret 2014

Bereng wonten ing kamus dipuntegesi ‘lelaraning kulit wujud abang mlerah ing lekeraning kulit’, wondene berengen inggih menika nandhang lara bereng (Baoesastra, 1939: 35). Sakit bereng kathah-kathahipun wonten ing tutuk. Inggih menika wonten ing pucuking lambe kanan-kiring. Kanthi titikan werni pethak semu abrit kados dene mlicet saha garing kados dene pecah-pecah, raosipun perih nalika kangge bikak tutuk saengga radi kawratan manawi badhe dhahar. Sesakit menika dipunjalari amargi *infeksi jamur*.

Wonten wiwitan lambe badhe garing, lajeng dangu-dangu dados mlicet. Saged mlicet menika amargi lambe wiwitanipun keraos garing lajeng jalari pengin ndilati kemawon supados radi teles. Kamangka menika saged nuwuhaken *infeksi jamur* ingkang badhe jalari berengen. Kajawi amargi *inveksi jamur*, berengen ugi dipunjalari amargi kirangipun vitamin B.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“wiwitane lambe dadi garing. Njuk rasane kepengin ndilati ae. Lha kuwi sing sok marakke berengen dhik, amarga bisa infeksi vires. titikanipun garing kados dene mlicet pecah-pecah” (CLW02)

Wonten saperangan kedadosan sakit bereng mboten wonten ing tutuk utawi saged dipunpanggihi wonten ing papan sanes inggih menika wonten ing tekukan kados dene sikut saha sawingkingipun dengkul.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Bereng dipuntegesi kanthi *analisis komponensial* inggih menika araning sesakit wonten ing tutuk mliginipun ing pucuking lambe kanan-kiring, kanthi werni pethak semu abrit kados dene mlicet saha garing kados dene pecah-pecah, ingkang jalari raos perih nalika kangge bikak tutuk saengga radi kangelan manawi badhe dhahar ingkang dipunjalari amargi *infeksi jamur*.

3. Bewel

Bewel menika sesakit ingkang wonten ing tutuk. Sesakit bewel menika. Minangka sesakit ingkang wonten ing tutuk utawi saged dipun sebat gowengen. Sesakit menika tuwuh amargi dipunjalari dhahar pakel ananging kulitipun mboten dipunonceki saha mboten dipunumbah. Raosipun gatel ingkang saklajengipun

dados perih amargi remen dipunkukuri saengga mlicet. Sesakit menika kalebet sesakit ingkang boten nular.

4. Blawur

Wonten ing kamus blawur dipuntegesi ‘ora terang pandelenge’ (Baoesastra, 1939: 47). Blawur minangka sesakit wonten ing paningal kanthi titikan mboten cetha nalika mirsani. Kahanan menika amargi wonten gangguan wonten ing paningalipun. Gangguan menika wonten werni-werni jalaranipun. Mliginipun amargi gerah paningal. Antawisipun inggih paningal ingkang min, rabun, katarak. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04:

“blawur ki bruwet, ora cetha merga mata min, bisa rabun ayam, katarak.” (CLW 04)

Kajawi menika yuswa ingkang sampun sepuh ugi jalari paningal kirang pramana saha sesakit sanes ingkang jalari paningal dados blawur kados dene mumet, darah inggil, lsp. Dados manawi paningal kangge mirsani ketingalipun dados kabur, blawur, bruwet utawi mboten cetha.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, blawur dipuntegesi araning sesakit wonten ing paningal kanthi titikan mboten cetha nalika mirsani ingkang dipunjajari amargi wonten gangguan wonten ing paningal ing antawisipun gerah paningal min, rabun, katarak sarta jalari raos bruwet saha mboten cetha nalika mirsani.

5. Budheg

Budheg minangka sesakit wonten ing talingan. Wonten ing kamus budeg dipuntegesi ‘rusak pangrungune utawi mboten saged mirengaken’ (Baoesastra, 1939: 51). Sesakit budheg menika njalari talingan mboten saged mirengaken

swanten, ananging wonten saperangan ingkang saged mirengaken nanging namung sekedhik. Budheg kathah jalaranipun. Antawisipun budheg ingkang dipunjalari awit turunan saha amargi yuswa ingkang sampun sepuh.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“Budheg kuwi bisa amarga turunan utawa merga wus sepuh nak. Nek turunan biasane njuk marai bisu merga ket cilik ora bisa ngrungoke.”
(CLW02)

Budheg turunan mliginipun lajeng jalari bisu. Wondene budheg amargi yuswa ingkang sampun sepuh dipunjalari saking *fungsi* talingan ingkang sampun mboten sae. Saengga talingan kirang cetha kangge mirengaken. Budheg saged namung setunggal talingan ugi saged kekalihipun. Wonten saperangan budheg amargi kenging tubrukan kaliyan barang sanes, tuladhanipun saged kejedhuk utawi dhawah lajeng natap latar. Menika saged jalari kendhangan wonten ing talingan rusak.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 :

“merga saraf kendhangan nggen kuping niki rusak, niku saged karena dhawah utawa terbentur.” (CLW 01)

Kanthi andharan wonten ing nginggil saha tabel analisis, budheg dipuntegesi minangka araning sesakit ing talingan kanthi titikan mboten saged mirengaken ingkang dipunjalari awit turunan saha amargi yuswa ingkang sampun sepuh sarta jalari raos mboten saged mirengaken.

6. Borok

Gambar 6. <http://blokdokterramzispb.blogspot.com>

/2014_02_01_archive.html/. Dipununduh tanggal 25 maret 2014

Borok inggih menika sesakit wonten ing mustaka. Miturut (Baoesastra, 1939: 57) borok dipuntegesi ‘bangsaning gudhig wonten ing mustaka’, wondene boroken inggih menika ‘nandhang lara borok’. Borok menika saemper kaliyan gudhig utawi koreng. Ananging wonten ing ngriki borok papanipun wonten ing mustaka.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 saha 02:

“borok niku gudhig nanging teng sirah, rasane gatel banget merga tuma utawa sindap” (CLW 01)

“Borok kuwi kaya gudhig nanging mapan ana sirah, rasane gatel karo perih amarga dikukuri.” (CLW02)

Sesakit borok menika raosipun gatel saha perih. Wiwitanipun gatel ingkang dipunkukur terus-terusan, lajeng jalari *infeksi*. Inggih menika tatu ingkang alit lajeng dangu-dangu dados ageng sarta kulit dados tatu utawi ngoreng kanthi medalaken getih saha nanah.

Wiwitanipun mustaka badhe gatel amargi tuma, sindap, utawi mboten nate kramas, lajeng gatel dipunkukur ingkang kadhang kala mboten keraos ngantos mlicet lajeng dados tatu utawi ngoreng saengga raosipun dados perih. Tatu menika taksih mawon dipunkukur jalari koreng tansaya ageng ngantos

nuwuhaken gudhig. Gudhig ingkang wonten mustaka kalawau kawastanan borok. Kadhang kala ngantos medalaken nanah.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Borok dipuntegesi kanthi analisis komponensial. Araning sesakit wonten ing mustaka saemper kaliyan gudhig utawi koreng kanthi titikan ingkang dipunjalari amargi tuma utawi sindap saha jalari raos gatel saha perih awit medalaken getih saha nanah.

7. Cumleng

Cumleng menika sesakit ingkang ngenani mustaka. Cumleng menika gayut kaliyan sakit ingkang wonten ing grana inggih menika pileg utawi umbelen. Saengga keraosipun ngelu banget wonten ing bathuk utawi nginggil grana. Mliginipun cumleng dipunjalari amargi ngunjuk es ingkang salajengipun jalari pileg. Lajeng mustaka badhe keraos cumleng.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04 :

“nek kakeyan ngombe es njuk biasane cumleng neng sirah mengko njuk dadi pileg. Rasane kuwi ngelu banget merga njuk irunge buntet” (CLW 04)

Buntetipun grana menika ingkang jalari cumleng. Inggih menika raos ngelu sanget wonten ing saindhenging mustaka. Mliginipun wonten ing sanginggiling grana. Saengga keraosipun ngelu banget kados dene senut-senut. Amargi jalaranipun mboten namung ngelu kemawon nanging ugi pileg ingkang jalari grana buntet. Sesakit menika mboten nular ananging sesakit ingkang jalari cumpleng menika ingkang saged nular, tuladhanipun watuk saha pileg.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, cumleng dipuntegesi minangka araning sesakit wonten ing mustaka inggih menika keraos ngelu sanget wonten ing bathuk utawi nginggil grana, dipunjalari amargi ngunjuk es ingkang salajengipun jalari pileg.

8. Gigis

Gambar 11. <http://agendentalherba.blogspot.com/2011/11/gigi-anak-gigiskenapa-ya.html>. Dipununduh tanggal 25 Maret 2014

Gigis menika sesakit ingkang wonten ing waja. Sesakit menika njalari awrat anggenipun mamah dhaharan. Wonten ing kamus gigis dipuntegesi ‘padha gripis tumrap ing waja (Baoesastra, 1939: 146). Gripis inggih menika cuwill sekedhik-sekedhik sapinggiring waja ngajeng saha werninipun dados coklat semu cemeng.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 :

“gigis niku cuwil cilik-cilik nggen untu ngajeng niki, merga nedhi permen niku, warnane dadi ireng.” (CLW 01)

Gigis adatipun dipunpanggihi tumrap lare alit ingkang remen nedhi permen utawi dhaharan sanes ingkang manis lajeng mboten nate sikatan utawi

arang anggenipun sikatan waja. Ananging gigis ugi saged ngenani tiyang dewasa, inggih menika tiyang ingkang gadhah padatan ngrok. Perkawis-perkawis menika ingkang jalari waja dados gripis saha wernipun coklat. Gigis menika dangu-dangu badhe jalari waja dados ompong utawi coplok wajanipun.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Gigis dipuntegesi araning sesakit wonten ing waja, kanthi titikan padha gripis tumrap waja ngajeng saha wernipun dados coklat semu cemeng ingkang dipunjalari remen dhaharan manis, arang sikatan saha rokok.

9. Gondhong

Gambar 12. <http://infoimunitas.com/tag/penyakit-gondongan/>.

Dipununduh tanggal 25 Maret 2014

Gondhong minangka sesakit ingkang ngenani gulu. Wonten ing kamus tegesipun gondhong inggih menika sesakit abuh wonten ing jangga (Baoesastra, 1939: 159). Gondhongen menika kajawi abuh ugi kraos senut-senut wonten ing telak. Sesakit menika dipunwiwiti kanthi panas saha mumet. Kados dene beleg, sesakit gondongen menika ugi kalebet sesakit ingkang nular amargi dipunjalari dening *virus* ingkang kandhut wonten ing idu. Saged mawi hawa utawi angin ugi adhep-adhepan langsung kaliyan ingkang nandhang sakit.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“nek gondhong niku wonten ing gulu radi ngandhap kuping niki nak. Nek gondhong saged nular amargi menika vires.” (CLW02)

Gondhong dipunjalari dening *virus*, gondhongen ugi saged mantun piyambak. Sesakit menika arang sanget ngantos kalih minggu. Pramila ingkang kedah dipungatosaken inggih menika ningkataken *daya tahan* badanipun, awit menawi *daya tahan* badan menika mboten kiat pramila gampil anggenipun kenging sesakit utawi infeksi sanesipun.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Gondhong dipuntegesi araning sesakit wonten ing jangga kanthi titikan abuh wonten ing sangandhaping talingan, dipunjalari dening *virus* ingkang jalari raos senut-senut ing telak sarta minangka sesakit ingkang nular.

10. Gondhok

Gambar 13. <http://obatkistarahim.web.id/obat-gondok-alami-atasi-gondok-tanpa-operasi-gondok/>. Dipununduh tanggal 25 Maret 2014

Gondhok kaliyan gondhong menika sami-sami sesakit wonten ing jangga. Nanging kekalihipun minangka sesakit ingkang beda. Miturut (Baoesastra, 1939: 159) gondhok inggih menika sesakit wonten ing jangga mblendhuk empuk. Beda kaliyan sakit gondhong, gondhok dipunjalari amargi kirangipun *yodium* ingkang kaandhut wonten salebeting sarem.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 saha 03:

“gondhok niku merga kirang konsumsi yodium.” (CLW02)

“nek wong biyen kuwi le ngarani merga kurang mangan uyah kuwi dhik. Njuk marake lara gondhok abuh na gulu kene iki” (CLW 03)

Sesakit menika mboten jalari raos senut-senut kados dene sesakit gondhongen. Ananging namung jalari abuh kemawon saha mblendhukipun menika empuk. Wonten saperangan gondhok ingkang saged jalari kanker saengga kedah dipunangkat.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Gondhok dipuntegesi araning sesakit wonten ing jangga kanthi titikan mblendhuk empuk ingkang dipunjajari kirang yodium ingkang kaandhut wonten ing sarem.

11. Klilipen

Klilipen inggih menika sakit wonten ing paningal. Wonten ing kamus klilip tegesipun ‘rereged ingkang mlebet wonten ing paningal. Wondene klilipên dipuntegesi ‘kelebon rereged wonten ing paningal’ (Baoesastra, 1939: 230). Rereged ingkang mlebet wonten paningal menika mliginipun bledug utawi krikil ingkang kabur kanginan lajeng mboten sengaja mlebet wonten ing paningal. Klilipên menika jalari paningal medalaken waspa (mbrambang), lajeng dados pedhes utawi perih saha werninipun abrit. Saperangan klilip menika saged jalari belek amargi dipunucek lajeng jalari kenging infeksi ingkang pungkasanipun sakit beleken.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01:

“klilipen niku keleton regedan kayata bledug, krikil cilik. Mengke marakne abang mbrambang, ngeluh, rasane pedhes njuk nek diucek ae bisa marakke beleken kuwi mau”. (CLW 01)

Kangge ngicali klilip menika adatipun kanthi ndamu paningalipun tumrap tiyang sanes supados mboten radi perih ugi klilipen saged ical, dipunrambang ngangge toya utawi kanthi tetes paningal.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, klilipen saged dipuntegesi sesakit wonten ing paningal, inggih menika keleton rereged wujud bledug saha krikil ingkang jalari paningal medalaken waspa (mbrambang), lajeng dados pedhes utawi perih saha werninipun abrit.

12. Kopok

Gambar 20. <http://obattelingabernanah.com/telinga-bernanah/>.

Dipununduh tanggal 25 Maret 2014

Kopoken inggih menika sesakit wonten ing talingan. Wonten ing kamus kopok dipuntegesi nanah ingkang medal saking talingan. Wondene kopokèn tegesipun ‘sakit talinganipun medalaken nanah’ (Baoesastra, 1939: 246). Wonten ing masyarakat kopok ugi dipunsebat congek. Inggih menika sesakit wonten ing talingan ingkang medalaken toya kados dene nanah ingkang gandanipun mboten sekeca utawi mambu.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04 :

“bocah jaman ndhisik akeh mas sing kopoken. Dadi nggon kupinge metu banyune kaya nanah lan ambune kecing banget. Nek cah jaman saiki wis arang-arang ana sing kopoken.” (CLW04)

Sesakit menika kathah-kathahipun dipunpanggihi tumrap lare alit amargi *sistem kekebalan* ingkang dereng kiat kados dene tiyang sepuh. Ananging makaten, mboten ateges tiyang sepuh mboten saged nandhang sesakit menika.

Sesakit menika jalaran wonten *peradangan* ing talingan wonten ing sajawinipun talingan dumugi tengah. Wiwitanipun talingan keraos buntet, lajeng grenggang-grenggeng nalika kangge mirengaken. Salajengipun panas inggil wonten ing badan, saperangan wonten ingkang ngantos kejang, lajeng talingan raosipun dados senut-senut. Ingkang pungkasan nanah badhe medal saking talingan ingkang kawastanan kopok utawi congek. Saperangan kopok jalari budeg, inggih menika talinganipun mboten saged mirengaken.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Kopok dipuntegesi araning sesakit wonten ing talingan, kanthi titikan medalaken toya kados dene nanah ingkang gandanipun mboten sekeca ingkang dipunjajari amargi *peradangan* ing talingan sarta jalari raos senut-senut.

13. Krowok

Gambar 23. Dok. Yuli Suntoro tanggal 12 Maret 2014

Krowok inggih menika sesakit wonten ing waja. Menawi dipuntingali saking kamus krowok tegesipun ‘cowal akeh, ing tengah growong’ (Baoesastra, 1939: 253). Krowok menika adatipun wonten ing waja kanan-kiring dumugi wingking. Kados dene ingkang sampun dipunandharaken, krowok nedahaken kahanan inggih menika cowal, bolong utawi growong wonten ing tengahing waja, ukuranipun radi ageng. Krowok dipunjalari amargi remen dhahar ingkang manis, arang sikatan waja saha yuswa ingkang sampun sepuh.

Krowok jalari raos senut-senut wonten ing waja saha kadhang kala ngantos dumugi mustaka. Krowok menika ingkang kathah-kathahipun jalari gerah waja. Kangge ngirangi raos sakit amargi krowok menika kanthi dipunkemoni toya anget ngangge sarem.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“krowok niku sing sok jalari lara untu. larane ra eram dhik. Senut-senut ngantos sirah niki.” (CLW02)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Krowok dipuntegesi sesakit wonten ing waja, inggih menika cowal, bolong utawi growong wonten ing tengahing waja ingkang dipunjalari amargi remen dhahar ingkang manis saha arang sikatan sarta jalari raos senut-senut, pating creneng saha kemeng.

14. kukul

Gambar 24. Dok. dening Yuli Suntoro tanggal 12 Maret 2014

Kukul minangka sesakit wonten ing kulit. Mliginipun kulit pasuryan. Menawi dipuntingali wonten ing kamus kukul dipuntegesi pruntus-pruntus ing rai, saemper kutil (Baoesastra, 1939: 33). Kukul inggih menika satunggaling sesakit ing pasuryan awujud pruntus-pruntus kados dene kutil.

Kukul menika dipunjalari amargi pori-pori kulit ingkang ketutup, inggih menika ketutup reregedan kados dene bledug, *kosmetik*, kringet, lsp. Rereged ingkang nutup pori-pori kulit menika ingkang samangke badhe jalari kukulen.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04:

“kukul niku mlenthing cilik-cilik teng rai amargi pori-pori kulit menika kebuntetan kringet utawa pupur kosmetik, isa uga kena bledug.” (CLW 04)

Kukulen piyambak samangke saged pecah, lajeng medalaken kados dene nanah. Supados mboten kukulen kedah njagi resikoipun pasuryan kanthi ajeg raup supados pasuryan ketingal resiko mboten kukulen.

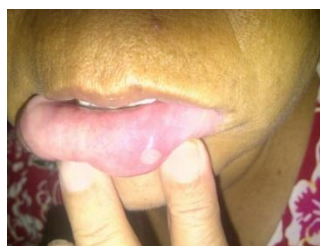
Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Kukul dipuntegesi araning sesakit wonten ing kulit, mliginipun kulit pasuryan. Inggih menika awujud pruntus-pruntus kados dene kutil ingkang dipunjalari amargi pori-pori kulit ingkang ketutup reregedan kados dene bledug, *kosmetik*, kringet, lsp, sarta jalari raos senut-senut menawi badhe mecah.

15. Lara untu

Lara untu minangka sesebatan kangge ngandharaken sesakit wonten ing waja. Lara untu menika sesakit ingkang wonten ing tutuk. Sesakit menika ngenani *saraf* ingkang wonten ing waja. Saengga raosipun sakit sanget ngantos dumugi

mustaka. Sesakit menika dipunjari amargi kirang resik anggenipun njagi waja, saennga kuman saha bakteri badhe ngrisak saklebeting waja. Prastawa kados mekaten ingkang njalari tuwuhipun lara untu. Pramila kangge njagi supados mboten lara untu kedah remen sikatan.

16. Lumpangen

Gambar 25. Dok. Yuli Suntoro tanggal 12 Maret 2014

Lumpangen minangka sesakit wonten ing tutuk. Mliginipun wonten ing lambe. Makna leksikal saking tembung ‘lumpangên’ inggih menika ‘tatu legok-legok wonten ing salebeting tutuk’ (Baoesastra, 1939: 278). Dipunsebat ‘lumpangên’ awit wujudipun kados dene lumpang. Wondene lumpang piyambak tegesipun ‘kayu utawi watu diwangun pesagi utawi bunder ing tengah dipunlegoki kangge mbebak lan sapiturutipun’ (Baoesastra, 1939: 278). Kasunyatanipun wujudipun lumpangen inggih menika bunder, legok kados dene lumpang, werninipun pethak, kanthi *diameter* kirang saking 1 cm sarta jalari raos perih salebeting tutuk.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04 :

“diarani lumpangen merga wujud bunder legok kaya lumpang.”

(CLW04)

Sakit ‘lumpangên’ menika dipunjari amargi kirang *vitamin C*. Pramila usadanipun inggih menika dhahar woh-wohan ingkang ngandhut vitamin C

ingkang mliginipun woh-wohan kanthi raos kecut, kados dene jeruk. Utawi jaman samenika sampun wonten obat namung kanthi dipuntetesi menapa dene dipun olesi lajeng ‘lumpangên’ enggal mantun, kados dene obat albothyl.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Lumpangen dipuntegesi araning sesakit wonten ing tutuk, ingkang wujudipun bunder, legok kados dene lumpang, wernipun pethak, kanthi *diameter* kirang saking 1 cm sarta jalari raos perih salebeting tutuk.

17. Mimisen

Gambar 26. Dok. dening Yuli Suntoro tanggal 15 Maret 2014

Wonten ing kamus mimisen dipuntegesi ‘granipun mili getih’ (Baoesastra, 1939: 316). Mimisen inggih menika sesakit wonten ing grana kanthi titikan getih ingkang medal saking bolonganing grana. Mimisan asring dipunpanggihi wonten ing lare alit saha tiyang dewasa. Kathah ingkang mangaribawani kenging menapa tiyang saged mimisen. Salah satunggaling faktor inggih menika ewah-ewahaning mangsa.

Kajawi menika mimisan ugi kathah jalaranipun. Antawisipun dipunjalari saking *pembuluh darah* wonten ing grana ingkang pecah, amargi dhawah utawi kejedhug grananipun, pileg utawi alergi, kalangkungen anggenipun sisi, nyerot bahan kimia utawi gas, asring anggenipun wahing, hawa ingkang langkung adhem saha garing. Panas ing badan ingkang langkung inggil, hipertensi.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04:

“mimisen niku merga pecahnya pembuluh darah di hidung” (CLW 04)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Mimisen dipuntegesi araning sesakit wonten ing grana, kanthi titikan medalipun getih saking bolonganing grana, ingkang dipunjalari pecahipun *pembuluh darah* wonten ing grana.

18. Mumet

Wonten ing masarakat mumet ugi dipunwastani ngelu. Makna leksikal saking mumet inggih menika mubeng menyang endi-endi, kraos buyar pandelengipun (Baoesastra, 1939: 325). Mumet inggih menika sesakit wonten ing mustaka keraos mubeng-mubeng lajeng buyar pandelengipun.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04:

“mumet niku teng sirah krasa mubeng-mubeng, senut-senut, semrepet nek nggo nyawang. Niku penyebab bisa merga darah rendah, pileg, gembrebeg.” (CLW 04)

Saben tiyang temtu nate nglampahi mumet utawi ngelu. Tiyang enem utawi sepuh, estri utawi jaler, tukang becak, guru, presiden, lan sapiturutipun mesthi sampun nate nandhang mumet utawi ngelu. Mumet piyambak samenika kathah jinisipun. Wonten migrain utawi mumet sesisih, vertigo inggih menika

keraos mubeng-mubeng, raos badhe pecah mustakanipun, senut-senut, goyang-goyang kados dene wonten ing perahu.

Asringipun mumet dipunsarengi kaliyan tensi ingkang inggil. Tensi ingkang inggil menika sejatosipun ugi wonten jalaranipun. Antawisipun mboten lancar milinipun getih wonten ing mustaka, kirangipun getih utawi getih kalangkung encer (*anemia*), getih ngandhut *racun* kados dene rokok, kalangkungan *kadar kolesterol*, gula darah (diabetes) sarta *tekanan* salebeting mustaka. Kajawi menika ugi wonten saperangan sebab ingkang jalari mumet kados dene kurang anggenipun sare.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, mumet dipuntegesi araning sesakit wonten ing mustaka mubeng menyang endi-endi, kraos buyar pandelengipun, ingkang dipunjajari antawisipun mboten lancar milinipun getih wonten ing mustaka, kirangipun getih utawi getih kalangkung encer (*anemia*), getih ngandhut *racun* kados dene rokok, kalangkungan *kadar kolesterol*, gula darah (diabetes) sarta *tekanan* salebeting mustaka.

19. Pancingen

Gorokan minangka salah satunggaling perangan *saluran pencernaan*. Gorokan minangka perangan ingkang wigatos nalika ngulu dhaharan. Wonten saperangan sesakit ing gorokan. Antawisipun pancingen. Pancingen inggih menika sesakit wonten ing gorokan menawi dipunangge ngulu keraos slengkring-slengkring (Baoesastra, 1939: 466).

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“pancingen niku sakit di tenggorokan, nek ngge ngulu krasa sakit. Nek cara sakniki peradangan utawi kena vires”. (CLW 02)

Titikanipun inggih menika gorokan kados dene buntet utawi kebuntetan, keraos sakit nalika ngulu idu saha dhaharan, swanten dados serak saha jalari watuk, tutuk medalaken ganda ingkang kirang sekeca, gembrebeg sarta mumet. Pancingen menika badhe jalari abuh ing jangga, panas, medalaken umbel, muntah-muntah, lsp. Pancingen mliginipun kalampahan tiga ngantos sedasa dinten.

Sesakit pancingen adatipun dipunjalari amargi *peradangan* inggih menika *infeksi virus* utawi *bakteri*. Kajawi menika pancingen ugi dipunjalari bledug ingkang keserot mlebet gorokan lajeng jalari peradangan, dhaharan ingkang jalari iritasi ing gorokan, watuk, sarta alergi.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, pancingen saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing gorokan, inggih menika menawi dipunangge ngulu keraos slengkring-slengkring ingkang dipunjalari amargi *peradangan* inggih menika *infeksi virus* utawi *bakteri*.

20. Pileg

Makna leksikal saking pileg inggih menika sakit grananipun tansah medalaken umbel (Baoesastra, 1939: 491). Pileg inggih menika sesakit wonten ing grana. Pileg minangka sesakit ingkang saged nular amargi dipunjalari dening virus. Gampil nyebar mliginipun nular ing grana. Pileg dipunjalari antawisipun watuk, grana buntet, sesakit ing gorokan, grana meler, gembrebeg utawi

gembreges. Wonten ing mangsa rendheng sakit pileg badhe gampang anggenipun nyebar, awit virus ugi gampang nyebar nalika jawah mangsa rendheng.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“Pileg kuwi merga vires. Biasane nek mangsa rendheng akeh wong sing pileg mergane vires gampang nyebar nek udan.” (CLW02)

Pileg mliginipun dipunwiwiti namung gembreges kemawon, keraosipun adhem sanget, wahing-wahing sarta mumet. Lajeng sasampunipun kalih dinten utawi langkung nembe meler utawi medalaken umbel saha watuk. Pileg saged mantun piyambak mliginipun sasampunipun pitung dinten. Anangeng saperangan pileg ingkang nagntos tigang minggu.

Kanthi andharan wonten ing nginggi, pileg dipuntegesi minangka sesakit wonten ing grana, inggih menika grananipun tansah medalaken umbel ingkang saged nular amargi dipunjalari dening virus sarta jalari raos adhem sanget, wahing-wahing sarta mumet.

21. Tengeng

Tengeng inggih menika sesakit wonten ing jangga. Menawi dipuntingali saking kamus tengeng dipuntegesi kaku sarta menceng tumrap jangga (Baoesastra, 1939: 597). Tengeng menika dipunjalari amargi salah nalika sare. Biasanipun nalika sare namung madhep sesisih kemawon. Medhep sesisih kemawon inggih menika terus-terusan minger nengen utawi kosok wangsulipun terus-terusan minger ngiwa.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“tengeng niku sakit teng gulu, nek ngge noleh niku sakit, biasane merga kesuen sing turu, utawa pas turu mingere ajeg sesisih. Dadi otot nggen gulu mriki kaku”. (CLW 02)

Otot badhe nglampahi kontraksi wonten wekdal ingkang dangu utawi terus-terusan. Pramila otot badhe kejang utawi kaku saengga jangga mboten saged noleh. Sesakit menika kathahipun nembe keraos nalika tiyang sampun wungu. Jangga keraos kaku, mboten saged noleh sesisih, ugi senut-senut menawi dipunpeksa noleh. Nalika tengeng keraos mboten sekeca saha ngganggu padamelan. Sesakit menika kalebet sesakit ingkang mboten nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tengeng saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing jangga, inggih menika kaku sarta menceng tumrap jangga ingkang dipunjalari amargi salah mapan nalika sare saengga jangga keraos kaku, mboten saged noleh sesisih, ugi senut-senut menawi dipunpeksa noleh.

22. Timbil

Gambar 29. **Dok. Yuli Suntoro tanggal 17 Maret 2014**

Timbil wonten ing kamus dipuntegesi ‘plenthing ing paningal’ (Baoesastra, 1939: 606). Plenthing wonten ing ngriki kados dene bisul wonten sanginggiling utawi sangandhaping idep. Kejawi mlenthing titikan sanesipun

inggih menika werninipun radi abrit utawi jambon. Wonten wiwitan timbil badhe keraos gatel, ngganjel, kadhang kala mbrambang utawi medalaken waspa, lajeng dangu-dangu keraos senut-senut manawi dipundemok utawi nalika kangge kedhep. Kadhang kala ugi wonten nanahipun wonten ing pucuk plenthingan werninipun pethak semu kuning ingkang saged pecah.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“timbilen niku kaya bisul ning teng idep ngriki, isine nanah isoh mecah, mula rasane senut-senut.” (CLW 03)

Wonten satunggaling mitos utawi kapitadosan ing masyarakat Klaten menawi timbil menika dipunjalari amargi remen ngindhik tiyang ingkang nembe siram. Ananging sedaya kalawau mboten leres. Timbil menika dipunjalari amargi infeksi wonten ing salebeting paningal.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Timbil dipuntegesi araning sesakit wonten ing paningal, kanthi titikan plenthing kados dene bisul wonten sanginggiling utawi sangandhaping idep ingkang dipunjalari amargi infeksi wonten ing salebeting paningal. Kejawi mlenthing titikan sanesipun inggih menika werninipun radi abrit utawi jambon. Wonten wiwitan timbil badhe keraos gatel, ngganjel, kadhang kala mbrambang utawi medalaken waspa, lajeng dangu-dangu keraos senut-senut.

23. Watuk

Watuk inggih menika sesakit ing gorokan. Raosipun serak lajeng menawi nywanten dados cekrah-cekroh. Sakit watuk menika dipunjalari amargi inveksi virus wonten ing gorokan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04:

“watuk niku dipunjalari wonten vires ing tenggorokan mas. Kuwi padha karo sing sok marakke pileg. Mula saben watuk sok dibarengi karo pileg.”
(CLW 04)

Kajawi menika wonten jalaran sanes ingkang mangaribawani sakit watuk menika. Antawisipun alergi, seseg utawa seseg, keselak, kencing peluk rokok. Seakit watuk adatipun dipunbarengi kaliyan pileg, mumet, saha gembrebeg. Watuk saged dipunobati ngangge peresan jeruk purut saha kecap. Sesakit menika saged nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, watuk saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing gorokan. Raosipun serak lajeng menawi nywanten dados cekrah-cekroh. Sakit watuk menika dipunjalari amargi inveksi virus wonten ing gorokan.

Sesakit wonten ngandhapipun jangga dumugi padharan

24. Gembrebeg

Gembrebeg minangka sesakit wonten ing badan. Mliginipun wonten ing sedaya badan. Gembrebeg inggih menika benter inggil wonten ing badan ingkang jalari badan keraos ndredheg utawi gemeter. Nalika gembrebeg hawa menika keraos asreb sanget nanging badanipun tansaya mindhak benteripun. Kadhang kala menawi gembrebeg menika ngantos kados dene kancilen. Kancilen inggih menika kadhemen sanget ngantos badan menika ndhrodhog.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“nek gembrebeg niku panase dhuwur dhik ning rasane kuwi adhem ndhrodhog kaya wong kancilen kae” (CLW 03)

Pramila tiyang ingkang gembrebeg menika kedah dipunkompres wonten ing bathukipun supados panasipun menika enggal mandhap. Saksanesipun

dipunkompres, dipunkathahi ngunjuk toya pethak. Sesakit menika mboten saged nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, gembrebeg dipuntegesi araning sesakit wonten ing badan, inggih menika benter inggil wonten ing badan ingkang jalari badan keraos ndredheg utawi gemeter.

25. Jimpe

Jimpe inggih menika sakit wonten ing asta ingkang raosipun pepes tanpa daya. Jimpe menika dipunjalari milining getih ingkang mboten lancar. Sejatosisipun jimpe menika ameh sami kaliyan gringgingen. Ananging bedanipun menawi gringgingen menika keraos pating griming utawi pating clekit, menawi jimpe mboten keraos menapa-menapa namung lemes kemawon.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 :

“Jimpe kuwi kaya gringgingen merga getih ora lancar. Nanging nek gringgingen rasane pating clekit, nek jimpe ya mung mati rasa.” (CLW01)

Menawi dipuntingali wonten ing kamus jimpe menika dipun tegesi Pepes tanpa daya tumrap tangan (Baoesastra, 1939: 92). Pramila sebatan jimpe menika mliginipun namung kangge asta kemawon.

Kanthi andharan ing nginggil, jimpe dipuntegesi sakit wonten ing asta, inggih menika keraos pepes tanpa daya ingkang dipunjalari milining getih ingkang mboten lancar.

26. Kecethit

Kecethit ugi dipunarani keselio inggih menika sesakit ingkang ngenani otot. Miturut (Baoesastra, 1939: 220) kecethit inggih menika keselio. Dipunsukani

nama kecethit amargi otot ingkang ketarik, lajeng nalika otot ketarik menika swantenipun cethit. Pramila saking menika dipunsukani nama kecethit.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 saha 03:

“Pas kecethit menika rak suarane mak cethit, dadi diarani kecethit.”
(CLW01)

“persendian nggen balung menika nggeser cethit ngaten. Mula diarani kecethit utawa ketarik otote.” (CLW03)

Kecethit menika jalari raos sakit sanget, kemeng, senut-senut saha abuh tumrap perangan ingkang kecethit. Sakit menika dipunjalari amargi salah persendian, mliginipun amargi dhawah lajeng ketarik otot persendianipun. Kangge ngobati kecethit kedah dipun urut. Dipunwangsulaken otot ingkang ketarik.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, kecethit dipuntegesi araning sesakit wonten ing badan, mliginipun ing otot. dipunjalari amargi otot ingkang ketarik, ingkang swantenipun cethit. Pramila saking menika dipunsukani nama kecethit, raosipun sakit sanget, kemeng, senut-senut saha abuh tumrap perangan ingkang kecethit

27. Kededelen

Kededelen menika sesakit wonten ing padharan. Kededelen njalari tiyang awrat anggenipun bebucal. Tiyang ingkang kenging sesakit menika ngraosaken mules lan sakit wonten ing dalan bebucal. Kededelen menika dipunjalari amargi dhaharan ingkang mboten resik. Sasanesipun perkawis dhaharan ingkang mboten resik, kededelen dipunjalari amargi kirang dhahar sayuran lan woh-wohan.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 :

“O... nek niku merga kirang maem buah mawon. Mengke nek maem gantung lak njuk lancar.” (CLW 01)

Kededelen adatipun ngenani lare ingkang taksih alit amargi mboten remen sayuran. Tiyang ingkang kenging sesakit menika langkung sae bilih dhahar buah kates ingkang gadhah manpaat kangge nglancaraken bebucal. Sesakit menika mboten saged nular tumrap tiyang sanes.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, kededelen dipuntegesi sesakit wonten ing padharan inggih menika awrat utawi rekaos anggenipun bebucal, ingkang dipunjalari amargi dhaharan ingkang mboten resik saha kirang dhahar sayuran saha woh-wohan.

28. Kemeng

Kemeng inggih menika sesakit ingkang wonten ing asta saha suku. Sesakit menika dipunjalari otot ingkang kaku utawi sayah nindakaken pakaryan ing padintenan. Inggih dipunraosaken tiyang ingkang sakit kemeng menika kaku saha kenceng tumrap otot. Sesakit menika raosipun sami kaliyan sakit pegel, amargi sami-sami sampun sayah nindakaken pakaryan. Pramila otot dados kaku saha kenceng.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 (CLW01):

“rasane kaya pegel niku dhik, nggon otot krasa kaku kenceng angel diobahke.” (CLW 01)

Miturut (Baoesastra, 1939: 206) Krasa kaku kenceng tumrap tangan, lsp. Kemeng menika sesakit ingkang mboten saged nular, amargi sesakit menika namung adhedhasar pakaryan tiyang ingkang beda-beda.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, kemeng saged dipuntegesi sesakit wonten ing asta saha suku, inggih menika kaku saha kenceng tumrap otot ingkang dipunjalari otot sampun sayah nindakaken pakaryan.

29. Mangsuk angin

Sesakit mangsuk angin inggih menika sesakit wonten ing badan. Sesakit menika dipunjalari saking hawa ingkang asreb. Mangsuk angin menika adatipun gayut kaliyan sakit pileg. Ingkang dipunraosaken inggih menika mumet, raos pengen muntah saha raos padharan ingkang mboten sekeca. Wonten ing (Baoesastra, 1939: 295) mangsuk angin inggih menika lara merga kadhemen.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“Kadhemen, pengen muntah rasane, mumet jer glegeken wae (CLW 03)”

Kanthi andharan wonten ing nginggil, mangsuk angin dipuntegesi minangka sesakit wonten ing badan, inggih menika keraos mumet, pengen muntah saha padharan boten sekeca. Sesakit menika dipunjalari saking hawa ingkang asreb.

30. Mangsur

Mangsur inggih menika sesakit ingkang wonten ing padharan. Sesakit menika adatipun gayut kaliyan sesakit diare. Sesakit menika ugi dipun jalari saking dhaharan ingkang mboten resik. Wekdal tiyang kenging sakit menika anggenipun bebucal menika medalaken bebanyu campur kaliyan toya. Awak ingkang bibar bebucal menika banjur lemes. Miturut (Baoesastra, 1939: 295) mangsur inggih menika sesakit ingkang wonten ing padharan mancur (mili banter) tumrap bebanyu. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“nalika bebucal niku medalipun banyu, dados mak surrr ngaten., lha mangsur niku marai lemes teng awak (CLW 03)”

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis. Mangsur dipuntegesi araning sesakit wonten ing padharan, kanthi titikan anggenipun bebucal ngedalaken bebanyu campur kaliyan toya. Sesakit menika adatipun dipungayutaken kaliyan sesakit diare. Saksampunipun bebucal njalari awak lemes.

31. Mengi

Menawi dipuntingali wonten kamus tegesipun mengi inggih menika sakit napas (Baoesastra, 1939: 309). Mengi minangka sesakit wonten ing jaja keraos angel utawi seseg anggenipun ambegan. Adatipun dipunsartani kaliyan watuk lajeng ambeganipun mengkis-mengkis.

Sesakit menika dipunjalari saking *penyempitan saluran* kangge ambegan penyempitan menika sipatipun namung sawetawis. Penyempitan saluran pernapasan menika dipunjalari mapinten sebab.

Menawi masarakat nggadhahi kapitadosan bilih mengi menika dipunjalari amargi wulu kucing ingkang mlebet wonten ing grana dumugi maras utawi paru-paru. Wulu kucing ingkang keserot menika badhe jalari mengi. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“Mengi niku merga cerak-cerak kucing mas. Mengko wulune keserot mlebu paru-paru bisa marake mengi” (CLW02)

Andharan menika wonten leresipun. Ananging mboten namung amargi wulu kucing kemawon. Mengi ugi dipunjalari amargi bledug, *polusi*, wulu kewan,

hawa ingkang adhem saha nalika olahraga. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04 :

“jane nggih mboten namung merga wulu kucing mawon dhik. Saged bledug, peluk rokok, wulu kewan sanesipun, hawa adhem. Lha niku menawa mlebu irung bisa marakke mengi.” (CLW04)

Sesakit menika kalebet sesakit ingkang mboten saged nular. Bab menika adhedhasar adat tumindak saben tiyang ingkang beda-beda, ngengingi bab-bab ingkang njalari sesakit menika.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, mengi dipuntegesi minangka sesakit wonten ing jaja, inggih menika keraos angel utawi seseg anggenipun ambegan ingkang dipunjari amargi *penyempitan saluran* kangge ambegan.

32. Mules

Wonten ing kamus mules dipuntegesi sesakit kados dipunplintir-plintir tumrap padharan (Baoesastra, 1939: 325). Mules inggih menika sesakit wonten ing padharan kanthi raos sakit kados diplintir-plintrir. Mules menika dipuntandhani kanthi raos pengen bebucal, toyan, glegeken saha medalaken sarip. Mules minangka satunggaling tandha kangge nedahaken sakit wonten ing padharan kados dene maag, masuk angin, usus buntu, mencret saha sakit sanesipun. Mules menika dipunjari saking dhaharan ingkang pedhes, kecut utawi dhaharan ingkang kirang resik.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“mules niku weteng krasa kaya diplintir-plintir kae, biasane merga mangan sing pedhes-pedhes utawa kecut, merga asam lambung’e njuk mundhak.” (CLW 02)

Adatipun mules saged ical piyambak, inggih menika sasampunipun bebucal, sasampunipun toyan utawi sasampunipun medalaken sarip. Ananging kangge ngirangi raos sakit amargi mules biasanipun masarakat ngangge lenga gosok utawi lenga kayu putih ingkang dipunblonyo wonten ing padharan. Raos anget saking lenga gosok saged ngirangi raos mules wonten ing padharan.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, mules dipuntegesi sesakit wonten ing padharan kanthi raos sakit kados diplintir-plintrir, ingkang dipunjalari saking dhaharan ingkang pedhes, kecut utawi dhaharan ingkang kurang resik.

33. Pegel

Pegel inggih menika sesakit wonten ing otot keraos kemeng kaku tumrap badan, langkung-langkung wonten ing jangga saha geger. Pegel diipunjalari amargi otot ingkang kaku kenging tekanan utawi sampun sayah amargi pakaryanipun. Tuladhanipun tiyang ingkang nyambut damel wonten ing ngajengan *komputer*. Awit badan menika mboten obah utawi namung lenggahan kemawon, pramila ototipun badhe kaku lajeng pegel-pegel keraos kemeng saha kaku. Sesakit menika mboten saged nular.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“pegel niku keju utawa kesel tumrap otot. Dadi kekeselen anggone makarya. Otot rasane kaku, kenceng, kemeng”. (CLW 02)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, pegel dipuntegesi sesakit wonten ing otot keraos kemeng kaku tumrap badan, langkung-langkung wonten ing jangga saha geger, ingkang diipunjalari amargi otot ingkang kaku kenging tekanan utawi sampun sayah amargi pakaryanipun.

34. Seseg

Seseg inggih menika sesakit wonten ing jaja, keraos seseg anggenipun ambegan amargi mlebet medalipun hawa menika mboten lancar saengga kangge ambegan mengkis-mengkis utawi rekaos.

Seseg menika kathah jalaranipun, ing antawisipun dipunjalari kahanan hawa. Tuladhanipun hawa asreb saha hawa ingkang kenging *polusi*. Seseg ugi dipunjalari amargi turunan. Inggih menika kahanan paru-paru ingkang ringkih wiwit lahir saengga nalika ambegan kadhang kala radi rekaos.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01:

“seseg niku sok merga hawa sing reged merga peluk rokok, utawa hawa adhem sing sok marai seseg. Liyane kuwi merga gawan bayi dhik, dadi nurun saka wong tuane. Wong tuane sing lara paru-paru biasane njuk nurun neng anake.” (CLW01)

Kajawi menika seseg dipunjalari saking kahanan kahanan batos. Kahanan batos menika ing antawisipun dhuka, sedhih, ajrih, lan *depresi*. Kahanan batos ingkang kados makaten dumadakan saged jalari seseg. Menika ingkang kadhang kala jalari seseg wonten ing jaja.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, Seseg dipuntegesi kanthi analisis *komponensial*. Seseg inggih menika araning sesakit wonten ing jaja, keraos seseg saha rekaos utawi mengkis-mengkis anggenipun ambegan amargi mlebet medalipun hawa menika mboten lancar ingkang dipunjalari alergi bledug saha sakit keturunan.

35. Suduken

Wonten ing kamus suduken dipuntegesi keraos pating slengkring ing padharan (Baoesastra, 1939: 569-570). Suduken inggih menika sakit wonten ing

padharan. Suduken dipunjajari saking otot wonten ing padharan ingkang kejang. Saengga raosipun pating slengkring wonten ing padharan. Dipunsukani nama suduken amargi raosipun menika kados dipunsuduk-suduk wonten ing padharan.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“rasane rak kaya disunduk-sunduk. Mula diarani suduken.” (CLW03)

Kajawi menika adatipun amargi kekathahen anggenipun dhahar lajeng dipunangge mlayu-mlayu. Saengga jalari otot lambung menika kejang lajeng keraos slengkring-slengkring ingkang dipunwastani suduken. Pramila bibar dhahar kedah leren rumiyin.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, suduken saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing padharan, inggih menika keraos pating slengkring wonten ing padharan kados dene dipunsunduk-sunduk, ingkang dipunjajari otot wonten ing padharan ingkang kejang.

Sesakit ngandhapipun padharan dumugi suku

36. Abuh

Gambar 1. Dok. Yuli Sutoro tanggal 15 Mei 2014

Abuh inggih menika sesakit wonten ing badan, kanthi titikan mindhak ageng tumrap perangan badan amargi satunggaling sesakit. Menawi dipuntingali mlenthung wonten ing papan ingkang tatu. Warni abuh menika abrit, ananging

menawi tatu margi dhawah werninipun abrit radi cemeng saged ugi dipunsebat njarem. Tiyang ingkang abuh amargi tatu menika, adatipun perangan badanipun mboten saged kangge obah. Abuh ingkang salajengipun dipunjalari saking *infeksi*. *Infeksi* ingkang jalari abuh menika tuladhanipun wonten ing gusi. Abuh wonten ing gusi menika dipunjalari amargi *infeksi* saking bakteri.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, abuh dipuntegesi mawi analisis komponensial. Abuh inggih menika araning sesakit wonten ing badan, kanthi titikan mindhak ageng tumrap perangan badan amargi satunggaling sesakit ing antawisipun amargi tatu, dipunentup kewan, *infeksi* saha jalari raos senut-senut wonten ing perangan badan ingkang abuh.

37. Anyang-anyangen

Anyang-anyangen minangka sesakit wonten ing padharan. Anyang-anyangen inggih menika sesakit ingkang jalari raos kepengin toyan kemawon. Dipunsukani nama anyang-anyangen saking tembung ‘nyang-nyangan’, amargi raosipun kados dene tiyang nyang-nyangan wonten peken. Badhe dipunpundhut menapa mboten utawi raosipun badhe toyan menapa mboten.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan saking informan 03:

“Anyang-anyangen kuwi saka tembung nyang-nyangan, merga rasane lak kaya wong nek lagi nyang-nyangan neng pasar. Ndi sida tuku sida ora, ya kaya anyang-anyangen niku ndi sida nguyuh sida ora.” (CLW03)

Anyang-anyangen menika raosipun sakit menawi badhe toyan. Tiyang ingkang nembe anyang-anyangen menika keraosipun pingin toyan kemawon utawi toyan terus-terusan. Sesakit menika dipunjalari kirang anggenipun ngunjuk toya pethak. Sanesipun jalaran menika, anyang-anyangen dipunjalari amargi suhu

salebeting badan ingkang mboten normal. Tuladhanipun ngunjuk toya benter lajeng ngunjuk es, saha tiyang menika nindhakaken pakaryan ingkang awrat.

Cara-cara prasaja taksih dipunginakaken dening masarakat Jawi kangge ngobati anyang-anyangen, inggih menika kanthi ngareti jempol sukunipun. Masarakat pitados kanthi ngareti jempol sukunipun anyang-anyangen badhe enggal mandheg. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“nggon jempol sikil dikareti ben mandheg anyang-anyangene.” (CLW03)

Cara ingkang langkung *ilmiah* kangge ngobati anyang-anyangen inggih menika ngunjuk toya ingkang kathah saha ngunjuk toya anget ingkang dipunsukani sarem. Cara ingkang asring dipunginaaken inggih menika kanthi mijet peranan-perangan ingkang gayut kaliah saraf ingkang njalari anyang-anyangen. Titik-titik saraf menika wonten ing dlamakan suku peranan pinggir.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, anyang-anyangen dipuntegesi kanthi analisis komponensial. Anyang-anyangen inggih menika araning sesakit wonten ing padharan kanthi raos kepengin toyan kemawon ingkang dipunjalaru kirang anggenipun ngunjuk toya pethak saha ngunjuk toya benter lajeng anyes.

38. Canthengen

Gambar 8. <http://www.kaskus.co.id/thread/52729751fcca171426000003/>

help-bantuin-ane-ngobatin-cantengan-gan-sudah-mulai-frustasi?goto=newpost. Dipununduh tanggal 12 Mei 2014

Canthengen miturut (Baoesastra, 1939: 625) inggih menika kaku sarta kiyu sanalika tumrap driji. Canthengen inggih menika sesakit wonten ing pinggir kuku wonten ing racikan asta utawi suku. Canthengan dipunjalari amargi kecendheken nalika ngethoki kuku saha amargi ngagem sepatu ingkang sesak utawi kealiten. Lajeng samangke kuku badhe tuwuh nrabas daging. Babagan menika njalari tatu ingkang gampang kenging *infeksi* wonten ing kuku.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“Nek canthengen niku mergane nek ngethoki kuku niku sok kecendheken utawa nek teng sikil nganggone sepatu kesesaken. Kuwi ngko njuk thukule kuku ki nrabas daging marakke infeksi. Kuwi sing jenenge canthengen. Rasane senut-senut tur yo kemeng.” (CLW 02)

Canthengen jalari raos perih utawi senut-senut wonten ing kuku. Lajeng driji badhe abuh, medalaken nanah saha ganda ingkang kirang sekeca. Sesakit canthengen menika mboten saged nular. Bab menika adhedhasar canthengen menika ngengingi kuku ingkang tatu.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Canthengen dipuntegesi kanthi analisis komponensial. Araning sesakit wonten ing pinggir kuku mliginipun ing racikan asta utawi suku kanthi titikan tatu, abuh, medalaken nanah saha ganda ingkang kirang sekeca, dipunjalari amargi kecendheken nalika ngethoki kuku saha ngagem sepatu ingkang sesak utawi kealiten saengga kuku badhe tuwuh nrabas daging ingkang damel *infeksi*. Raosipun kaku, kemeng, perih saha senut-senut.

39. Gringgingen

Gringgingen inggih menika sesakit wonten ing asta saha suku. Gringgingen inggih menika sesakit ingkang dipunjalari amargi lampahipun getih mboten lancar. Gringgingen menika adatipun dipunraosaken wonten ing suku utawi asta. Wonten ing kamus tegesipun gringgingen inggih menika keraos jimpe pating griming (clekit) upaminipun suku ingkang mentas dipuntindhihi (Baoesastra, 1939: 164).

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“nek gringgingen ki krasa pating clekit ing tangan utawa sikil merga aliran darah mboten lancar” (CLW 02)

Gringgingen menika adatipun ngenani tiyang ingkang lenggah kanthi nekuk sukunipun wonten wedal ingkang dangu. Beda malih kaliyan gringgingen wonten ing asta. Gringgingen ing asta menika adatipun dipunjalari saking posisi sare ingkang salah. Sesakit menika mboten saged nular tumrap tiyang sanes.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, gringgingen dipuntegesi araning sesakit wonten ing asta saha suku inggih menika keraos jimpe pating griming (clekit) upaminipun suku ingkang mentas dipuntindhihi.

40. Kreminen

Kreminen inggih menika sesakit wonten *anus*. Inggih menika medal cacing alit-alit wujudipun kados ampas krambil ingkang werninipun pethak. Kreminen jalari raos gatel. Wonten ing kamus kreminen dipuntegesi cacing ing weteng kang lembut-lembut (Baoesastra, 1939: 250).

Wonten mitos ing masarakat bilih kreminen menika dipunjalari amargi asring anggenipun dhaharan krambil. Ananging menika mitos mboten leres utawi

klentu. Sanajan wujudipun kremi menika kados ampas krambil nanging mboten ateges dipunjalari merga dhahar krambil. Kreminen dipunjalari amargi endog cacing saking kuku ingkang mlebet wonten ing tutuk.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01 :

“O... ora bener kuwi. Ora njuk merga wujud kaya kambil njuk kreminen merga kakeyan mangan kambil. Kreminen kuwi merga endog cacing sing sok neng kuku kuwi lho. Nek arang dikethoki njuk mangan ora wisuh sok katut mlebu njuk dadi kreminen.” (CLW01):

Kathah-kathaipun ingkang kreminen menika lare alit. Amargi lare alit remen kukur-kukur bokong lajeng nedhi tanpa misuhi astanipun rumiyin. Pramila endog cacing ingkang wonten ing kuku menika kabekta mlebet wonten ing tutuk lajeng jalari kreminen. Adatipun tiyang ingkang kreminen menika titikanipun remen dhahar nanging badanipun tetep kuru utawi mboten lemu-lemu.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, kreminen saged dipuntegesi minangka sesakit ing *anus*, inggih menika medal cacing alit-alit wujudipun kados ampas krambil ingkang wernipun pethak ingkang jalari raos gatel.

41. Tedhun

Tedhun minangka sesakit wonten ing padharan, mliginipun ing kantong zakar. Tedhun inggih menika mindhak ageng tumrap perangan ingkang kenging tedhun, inggih menika wudel, ngandhap padharan, pupu saha kantong zakar. Mindhakistan ageng menika amargi usus ingkang mlorot wonten ing perangan ingkang kenging tedhun. Sesakit tedhun menika jalari raos sakit, senut-senut tumrap perangan ingkang kenging tedhun.

Kathah-kathaipun sakit tedhun menika ngenani tiyang jaler. Inggih menika tiyang ingkang gadhah padamelan ngangkat-ngangkat barang ingkang awrat

kados dene kuli. Kaandharaken makaten awit mindhakupun tekanan nalika ngangkat bobot ingkang awrat.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“tedhun niku merga ngangkat barang sing abot-abot, lha niku menyebabkan tekanan pada rongga perut.” (CLW 03)

Kangge tedhun ingkang mboten parah, sesakit menika saged mantun namung kanthi ngurut munggah peranan ingkang mlorot, utawi wonten ing masarakat dipunsebat disandhet utawi ngagem clana ingkang methet saben dintenipun.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“nek wong jaman biyen jenenge disandhet nak. Nganggo clana sing methet rapet ben ora mudhun meneh” (CLW 03)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tedhun saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing padharan, mliginipun ing kantong zakar, kanthi titikan mindhak ageng tumrap peranan ingkang kening tedhun, inggih menika wudel, ngandhap padharan, pupu saha kantong zakar amargi usus ingkang mlorot wonten ing peranan ingkang kening tedhun. Sesakit tedhun menika jalari raos sakit, senut-senut tumrap peranan ingkang kening tedhun.

Sesakit wonten kulit

42. Bidhuren

Gambar 4. Dok. Yuli Suntoro tanggal 30 Maret 2014

Bidhuren inggih menika sesakit wonten ing kulit. Wonten ing kamus tegesipun bidhuren inggih menika sesakit kulit bintul-bintul gatel (Baoesastra, 1939: 44). Sesakit bidhuren menika dipunjalari amargi *alergi*. *Alergi* ingkang jalari sesakit menika tuladhanipun *alergi* dhaharan, *alergi* hawa ingkang asreb saha saged ugi dipunjalari amargi *alergi* obat.

Dhaharan ingkang asring jalari bidhuren tuladhanipun tigan, ulam, urang, lan sapiturutipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“bidhuren menika sok merga mangan endhog utawa iwak laut, terus dadi alergi njuk gatel-gatel mbrontok sak awak.” (CLW 03)

Ewah-ewahaning mangsa jalari ewah-ewahaning hawa. Ing mangsa rendheng hawa dados asreb. Hawa ingkang asreb ugi jalari bidhuren awit saperangan tiyang *alergi* hawa. Semanten ugi obat, obat ingkang mboten jumbuh kaliyan badan ugi saged jalari alergi ingkang jalari gatel-gatel lajeng tuwuh bidhuren.

Bidhuren menika titikanipun kulit ewah dados warni abrit saha bintul-bintul. Badan ngraosaken panas nalika sesakit bidhuren menika wiwit ngrembaka lajeng keraos gatel-gatel mbrontok sedaya badan. Sesakit menika mboten saged nular amargi alergi menika saben tiyang beda-beda.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Bidhuren dipuntegesi kanthi analisis komponensial. Araning sesakit wonten ing kulit kanthi titikan kulit ewah dados warni abrit saha bintul-bintul mrekotok sedaya badan ingkang dipunjalari alergi ing antawisipun *alergi* dhaharan, *alergi* hawa ingkang asreb saha saged ugi dipunjalari amargi *alergi* obat lajeng jalari raos panas saha gatal-gatel.

43. Bubul

Gambar 5. Dok. Yuli Suntoro tanggal 15 Maret 2014

Bubul inggih menika sesakit ingkang wonten ing dlamakan suku. Menawi dipuntingali wonten ing kamus bubul menika dipuntegesi bangsaning sesakit pathek ingkang tuwuh wonten ing tungkak utawi dlamakan (Baoesastra, 1939: 51). Wujudipun kulit dados kandel, lajeng tuwuh bintul ing tengahipun ingkang jalari raos senut-senut, perih, pating creneng menawi kangge mlampah awit bubul menika tuwuh wonten ing dlamakan suku. Bubul dipunjalari amargi kurang resikan. Bubul adatipun ngengingi papan ingkang asreb.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“bubul niku luka sejenis pathek mlenthung cilik nanging ditelapak kaki. biyen jaman Jepang akeh banget sing bubulen dhik. Mergane nggih kurang resikan niku” (CLW 03)

Bubul adatipun ugi ngenani tiyang wonten ing setunggal sesrawungan utawi gesang sesarengan, tuladhanipun tiyang ingkang wonten ing setunggal griya. Adhedhasar perkawis menika, sesakit bubul saged nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, bubul dipuntegesi araning sesakit wonten ing dlamakan suku kados dene pathek, inggih menika kulit dados kandel, lajeng tuwuh bintul ing tengahipun ingkang dipunjalari amargi kirang resikan saha jalari raos senut-senut, perih, pating creneng menawi kangge mlampah, sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

44. Cangkrangen

Gambar 7. <http://adiputra1346.blogspot.com/>. Dipununduh tanggal 12 Mei 2014 wanci 12.35 WIB

Cangkrangen minangka sesakit wonten ing kulit. Sesakit cangkrangen menika wujudipun cacar utawi bintul ingkang wosipun toya. Andharan menika sami kaliyan ingkang wonten ing (Baoesastra, 1939: 625) bilih cangkrangen menika sesakit cacar. Cangkrangen menika dipunjalari saking *virus*. Wonten wiwitan badan keraos panas, lajeng tuwuh bintul-bintul ingkang wosipun toya ingkang keraos perih menawi mecah. Bintul ingkang pecah menika njalari perangan awak sanesipun tuwuh bintul ingkang enggal.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“sing marakke nular ki nek mecah. Dadi nek cangkrangen njuk mecah kuwi biasane njuk nular. Bisa mbrontok sak awak njuk nulari liyane.”
(CLW03)

Pramila sesakit cangkrangen menika minangka sesakit ingkang saged nular. Nularipun saged kegawa hawa saha gayutan langsung kaliyan ingkang kenging cangkrangen.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Cangkrangen dipuntegesi kanthi analisis komponensial. Araning sesakit wonten ing kulit, wujudipun cacar utawi bintul ingkang wosipun toya, dipunjalari amargi *virus* ingkang jalari badan keraos panas, gatel saha perih menawi mecah, sarta minangka sesakit ingkang nular.

45. Dhompo

Gambar 9. <http://mediskus.com/penyakit/herpes-zoster.html>. .

Dipununduh tanggal 12 Mei 2014

Dhompo inggih menika sesakit ingkang ngenani kulit. Miturut (Baoesastra, 1939: 101) dhompo inggih menika lelara kulit padha mrekotok abang-abang. Sanesipun abrit saha mrekotok, dhompo menika medalaken toya ingkang njalari sesakit menika nyebar. Dhompo menika dipunjalari amargi kirang resikan saengga saged kenging *infeksi virus*.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“Dhompō niku lara teng kulit, sekdhewene niku mbrontok abang, ning njuk mengko jerone ana banyune, lha nek mecah kuwi ngko bisa nyebar utawa nular. Nek biyen merga dho kurang resikan.” (CLW 02)

Sesakit dhompō menika adatipun ngenani nalika ewah-ewahan mangsa.

Wonten wiwitan sakit menika raosipun pathing clekit, lajeng ngraosaken gatel wonten ing perangan awak ingkang kenging dhompō. Sasanesipun raos menika, perangan awak ingkang kenging dhompō ngraosaken panas saha perih. Sakit menika saged nular nalika dhompō menika mecah. Dhompō saged nular amargi kenging toya saking dhompō ingkang mecah kalawau saengga menawi mboten dipunobati saged mbrontok. Dhompō ugi saged nulari tiyang sanes, inggih menika tiyang ingkang celak kaliyan tiyang ingkang kenging dhompō.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Dhompō dipuntegesi minangka araning sesakit wonten ing kulit, kanthi titikan mrekotok abang-abang ingkang wosipun toya, dipunjalari amargi kirang resikan saengga saged kenging *infeksi virus* ingkang jalari raos panas saha perih saha saged nular.

46. Gabagen

Gambar 10. <http://mediskus.com/penyakit/penyakit-campak.html>. .

Dipununduh tanggal 12 Mei 2014

Gabagen inggih menika sesakit ingkang ngenani kulit. Gabagen menika jinising sesakit cacar. Pamanggih menika gayut kaliyan pamanggih ingkang wonten ing (Baoesastra, 1939: 126) bilih gabagen menika sesakit bangsane lelara cacar. sesakit menika dipunjalari kaliyan *virus*.

Titikan sesakit menika ingkang sapisan badanipun panas, paningalipun abrit, lajeng tuwuh bintul-bintul mbrontok kanthi warni abrit. Sesakit menika beda kaliyan cangkragen awit gabagen mboten medalaken toya namung bintul-bintul kemawon. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“bedane karo cangkragen kuwi nek gabagen ora metu banyune gur bintul-bintul abang thok.” (CLW03)

Sasampunipun medal bintul-bintul abrit menika sesakit gabagen enggal dhangan dipuntandhani panas ingkang saweg mandhap. Sesakit menika sami kaliyan sesakit cacar sanesipun saged nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Gabagen dipuntegesi minangka araning sesakit wonten ing kulit, kanthi titikan tuwuh bintul-bintul mbrontok kanthi warni abrit, dipunjalari amargi *virus*, jalari raos gatel saha panas sarta minangka sesakit ingkang nular.

47. Gudhig

Gambar 14. <http://pengobatantradisionalpenyakitherpes.blogspot.com/2014/03/pengobatan-tradisional-penyakit-gudik.html>.

Dipununduh tanggal 28 Mei 2014.

Gudhig inggih menika sesakit ingkang wonten ing kulit. Wonten ing (Baoesastra, 1939: 153) gudhig menika dipuntegesi lelara kulit. Gudhig menika dipunjalari amargi tuma utawi tinggi. Tinggi inggih menika kewan ingkang adatipun gesang wonten ing kasur utawi tuma kasur.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“sebage gudhig kuwi bisa merga dicokot tuma utawa tinggi. Lha niku saged nular.” (CLW 03)

Titikan sakit menika raos gatel langkung-langkung ing wayah dalu, lajeng njalari warni abrit kados koreng wonten ing kulit ingkang dipuncokot tuma utawi tinggi. Kadhang kala ngantos medalaken nanah amargi dipunkukur terus-terusan. Sesakit menika adatipun ngenani sikut, sela-selaning driji, padharan saha wudel. Sesakit menika saged nular. Bab menika amargi sesakit menika dipunjalari saking tuma ingkang saged nyokot wonten ing tiyang sanesipun menawi cerak kaliyan tiyang ingkang kenging gudhig.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Gudhig dipuntegesi araning sesakit wonten ing kulit kanthi titikan tatu utawi ngoreng ingkang dipunjalari amargi tuma utawi tinggi, jalari raos gatel saha perih sarta minangka sesakit ingkang nular.

48. Kadhasen

Gambar 15. <http://obatkadang.com/> . dipununduh tanggal 18 Mei 2014

Kadhas minangka sesakit wonten ing kulit. Wonten ing masarakat kadhasen ugi dipunsebat kurap. Kadhas menika ngenani wonten ing sedaya kulit, nanging kathah-kathahipun sakit kadhas menika wonten ing driji suku. Sesakit menika dipunjalari amargi infeksi jamur. Sesakit menika badhe tuwuh nalika mangsa ketiga utawi panas. Amargi wonten ing mangsa panas kulit badhe mbekisik.

Titikan kadhasen menika ingkang sepisan dipunwiwiti kanthi raos gatal saha panas. Salajengipun perangan kulit ingkang gatal dados bunder-bunder radi cekung saha wernipun abrit. Kadhang kala kadhasen menika ngantos mlonyoh lajeng medalaken toya, saha dangu-dangu saged mbrontok.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 04:

“kadhas niku sakit teng kulit, gatal, abang, bunder-bunder rada bekisik”
(CLW 04)

Sesakit menika adatipun dipungayutaken kaliyan tumindak ingkang mboten resikan. Kadhasen menika kalebet sesakit ingkang nular amargi dipunjalari saking *infeksi jamur*. *Infeksi* ingkang dipunjalari *jamur* menika saged nular saking piranti-piranti ingkang wonten ing griya.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. kadhasen dipuntegesi araning sesakit wonten ing kulit kanthi titikan wujud bunder-bunder warni abrit ingkang dipunjalari infeksi jamur, raosipun gatel saha panas, sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

49. Kapalen

Gambar 17. Dok. Yuli Suntoro tanggal 1 Maret 2014

Kapalen inggih menika sesakit wonten ing kulit. Adatipun kapalen menika ngenani perangan tlapak asta kaliyan dlamakan suku. Sesakit menika gadhah titikan raos kandel wonten ing tlapak asta utawi dlamakan suku. Sasanesipun raos kandel menika, wonten kulit ingkang kapalen lajeng ngraosaken perih. Andharan menika jumbuh kaliyan (Baoesastra, 1939: 187) ingkang ngandharaken kapalen inggih menika kulit ingkang dados atos saha kandel (ngapal).

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“nek ngapal niku biasane nggen telapak tangan utawa sikil. Kulit telapak dadi kandel jerone ana banyune. Kuwi merga mlaku ora nganggo srandhal tur dalane ya panas. Utawa makarya sing abot sing marakke tangan kapalen kaya macul utawa kuli”. (CLW 02)

Sesakit menika dipunjalari *tekanan* wonten ing dlamakan. *Tekanan* ingkang njalari menika adatipun ngenani tiyang ingkang makarya abot, tiyang ingkang asring nitih pit montor, lsp. Sesakit menika mboten saged nular tumrap

tiyang sanes awit saking sesakit menika dipunjalari tindak pakaryanipun ingkang beda-beda.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, kapalen saged dipuntegesi minangka araning sesakit kulit, mliginipun kulit telapak asta saha suku kanthi titikan kulit ingkang dados atos saha kandel (ngapal), dipunjalari amargi *tekanan* wonten ing dlamakan kados dene mlampah tanpa sandal utawi sepatu lajeng jalari raos perih.

50. Ketlusuban

Gambar 19. <http://rameindra.wordpress.com/berburu-tupai/berburu-tupai-edisi-2013-jilid-1/>. **Dipununduh tanggal 19 Mei 2014**

Ketlusuban minangka sesakit wonten ing telapak tangan utawi wonten ing dlamakan suku, mliginipun wonten ing driji. Ketlusuban inggih menika keleton barang ingkang lancip tumrap driji, mliginipun keleton ri. Ketlusuban dipunjalari amargi wonten ri ingkang mlebet ing tlapak asta utawi dlamakan suku kanthi mboten segaja. Kenging ri menika saged nalika nyisiki kayu utawi midak ri nalika mlampah wonten ing margi mboten ngagem sandhal utawi sepatu.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02:

“ketlusuban niku keleton ri wonten ing driji, nek mboten ditokke saged infeksi niku” (CLW 02)

Ketlusuban menika jalari raos perih, senut-senut utawi pating creneng. Awit eri ingkang mlebet wonten daging menika badhe jalari *infeksi* menawi mboten dipunwedalaken. Pramila kangge medalaken eri kalawau kedah dipunsudhet utawi dipuncuthik supados eri saged medal utawi dipunrendhem ngangge toya sarem ingkang anget supados mboten *infeksi*.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, ketlusuban saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing telapak tangan utawa suku, inggih menika keblon barang ingkang lancip tumrap driji, mliginipun keblon eri ingkang jalari raos perih, senut-senut utawi pating creneng.

51. Koreng

Gambar 21. <http://tipspengobatan.com/obat-herbal-luka-koreng/>.

Dipununduh tanggal 18 Mei 2014

Koreng inggih menika sesakit wonten ing kulit kanthi medalaken nanah saha ganda ingkang mboten sekeca utawi bosok. Dipunjalari amargi *infeksi*, getih reged, diabetes, badan ingkang mboten resikan saha kencing menapa ingkang jalari tatu kados dene dhawah. Korengen menika jalari raos gatel, perih, kemeng saha panas.

Wonten ing kamus korengen dipuntegesi tatu ingkang dados memala (Baoesastra, 1939: 246). Tegesipun inggih menika tatu ingkang wiwitanipun alit lajeng dados ageng saha parah utawi infeksi.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

“niku tatu sing dhisike cilik njuk suwe-suwe dadi gedhe. Nek saiki arane infeksi. Kuwi biasane merga tiba njuk ora stiril marakke ngoreng.” (CLW02)

Pramila saking menika koreng kedah enggal-enggal dipunobati supados enggal dhangen. Menawi mboten enggal-enggal dipunobati saged jalari koreng tansaya ageng saha nuwuhaken raos sakit ingkang langkung perih.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Koreng dipuntegesi sesakit wonten ing kulit, inggih menika tatu ingkang wiwitanipun alit lajeng dados ageng kanthi medalaken nanah saha ganda ingkang mboten sekeca utawi bosok, dipunjalari amargi *infeksi* sarta jalari raos gatel, perih, kemeng saha panas.

52. Kringet buntet

Gambar 22. Dok. Yuli Suntoro tanggal 7 Maret 2014

Kringet buntet inggih menika sesakit ingkang wonten ing kulit. Titikan sesakit menika kulit ingkang kenging sesakit menika mruntus saha werninipun abrit. Andharan menika gayut kaliyan andharan ingkang wonten ing (Baoesastra, 1939: 251) adatipun raosipun panas saha gatel. Mruntus- mruntus abang ing kulit.

Sesakit menika adatipun ngenani lare alit utawi balita. Menawi bayi kenging sesakit menika njalari nangis terus. Andharan menika gayut kaliyan. Andharan ingkang dipuntedahaken dening informan 02 :

“Lelara sing biasane ngenani bocah cilik, mlenthing-mlenthing lan abang. Lara kui mergane kringet mboten saged metu saka kulit mas” (CLW 02).

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Kringet buntet dipuntegesi sesakit wonten ing kulit, inggih menika mruntus ingkang dipunjali amargi kringet ingkang boten saged medal saking kulit.

53. Panu

Gambar 27. <http://www.erabaca.com/2012/03/cara-menyembuhkan-panu-secara-alami.html>. Dipununduh tanggal 18 Mei 2014

Panu minangka sesakit wonten ing kulit. Wonten ing kamus tegesipun panu inggih menika sesakit wonten ing kulit wujudipun putih-putih pating blenthong (Baoesastra, 1939: 465). Panu menika jalari raos gatel nalika kemringet. Sesakit panu dipunjali amargi jamur.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“panu niku gatel teng kulit, bunder-bunder putih ngaten, saged mbrontok sakawak merga panu niku nular”. (CLW 03)

Panu minangka sesakit ingkang saged nular, inggih menika kanthi *kontak langsung* kaliyan ingkang kenging panu saha mboten langsung. Tuladhanipun kanthi ngagem rasukan tiyang ingkang kenging panu. Babagan menika jalari panu saged nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Panu dipuntegesi araning sesakit wonten ing kulit, wujudipun werni pethak pating blenthong ingkang dipunjalari amargi jamur saha jalari raos gatel nalika kemringet sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

54. Pathek

Gambar 28. <http://dukundigital.blogspot.com/2010/11/penyakit-kulit-dan-presiden-ri.html>. **Dipununduh tanggal 23 Mei 2014**

Pathek minangka sesakit wonten ing kulit saemper bubul. Titikanipun sesakit pathek menika sami kaliyan sakit bubul ananging bedanipun namung wonten papanipun. Menawi bubul menika namung wonten ing dlamakan suku pathek menika saged mapan wonten ing perangan tertamtu utawi saenggon-enggon.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 01:

“pathek niku saemper kalih bubul. Sami-sami sesakit kulit nanging wonten papan tertamtu utawi saenggon-enggon. Saged teng bathuk, mungkin di geger, saged teng tangan” (CLW 01)

Pathek menika jalari raos perih, senut-senut utawi pating creneng. Kawontenan sakit pathek menika amargi kirangipun resikan utawi lingkungan ingkang reged jalari mboten sehat. Sesakit menika kalebet sesakit ingkang saged nular.

Kanthi andharan wonten ing nginggil, pathek saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing kulit saemper bubul ingkang dipunjalari amargi kirangipun resikan utawi lingkungan ingkang reged sarta jalari raos perih, senut-senut utawi pating creneng.

55. Rangen

Gambar 28. <http://www.studiosehat.com><http://www.studiosehat.com>
/waspada-kutu-air-di-musim-pancaroba/. Dipununduh tanggal 26 Mei
 2014

Rang inggih menika bangsane cacing lembut banget utawa endhog cacing tambang sing sok jalari gatelen ana ing tlapakan. Wondene rangen inggih menika gatelen amargi kelebon rang (Poerwadarminta, 1939: 520). Mliginipun masyarakat pitados bilih rang menika dipunjalari awit tuma ingkang gesang wonten ing toya. Rang menika badhe nyakoti dlamakan suku nalika umbah-

umbah, lajeng dlamakan suku dados gatelen. Ananging sejatosipun rangen menika dipunjalari dening jamur, mboten tuma utawi endhog cacing tambang. Pramila tiyang ingkang rangen sukunipun kedah dipunsaleb supados enggal mantun.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“rang niku jane dudu kewan, dadi ora merga dicokot rang (kewan). Rangen niku merga jamur neng dlamakan sikil sing marakke gatel. Nek wong rangen jaman biyen niku penake nek ngobong merang njuk sikile dianggrang neng ndhuwure”. (CLW 03)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, rangen saged dipuntegesi sesakit wonten ing kulit, mliginipun dlamakan suku, inggih menika gatel ingkang dipunjalari amargi rang saha jamur.

56. Wudun

Gambar 30. <http://pondoksicepot.blogspot.com/2012/12/tips-cara-mudah-mengobati-bisul-atau.html>. Dipununduh tanggal 18 Mei 2014

Wudun inggih menika sesakit wonten ing kulit saemper gudhig nanging atos ngemu nanah sarta ana matane (Baoesastra, 1939: 667). Wujudipun mlenthing kanthi werni radi abrit. Menawi sampun mateng wudun saged mecah piyambak lajeng medalaken nanah. Wonten wiwitan keraos gatel wonten ing kulit. Menawi sampun mateng raosipun senut-senut utawi pating creneng nalika dipunpijet, langkung-langkung menawi pecah.

Wonten mitos ing masarakat bilih wudun menika dipunjalari amargi remen nglungguhi bantal. Ananging pamanggih kados makaten sejatosipun klentu. Ingkang leres wudunen dipunjalari amargi *infeksi* saking *bakteri* awit kirang anggenipun resikan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 02 :

"mboten leres niku dhik. Wudun niki mboten kok merga nglungguhi bantal. Nanging merga kurang resikan njuk marai infeksi. Nek niku merga wong jaman biyen ben ora dho nglungguhi bantal." (CLW02)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, tabel analisis saha kajumbuhaken kaliyan gambar. Timbil dipuntegesi araning sesakit wonten ing kulit, wujudipun mlenthing kanthi werni radi abrit wonten matane. Menawi sampun mateng wudun saged mecah piyambak lajeng medalaken nanah. dipunjalari amargi *infeksi* saking *bakteri* awit kirang anggenipun resikan. Wonten wiwitan keraos gatel wonten ing kulit. Menawi sampun mateng raosipun senut-senut utawi pating creneng nalika dipunpijet, langkung-langkung menawi pecah.

Sesakit ingkang mboten cetha jalaran tuwuhipun

57. Ayan

Wonten ing kamus ayan dipuntegesi nandhang lara yen anget tiba banjur muruh (Baoesastra, 1939: 5). Muruh inggih menika medal umpluk saking tutuk (Baoesastra, 1939: 327). Titikanipun ayan inggih menika kecalan raos kesadharanipun lajeng dumadakan kejang-kejang, pasuryan ingkang pucet, nyokot pucuk ilatipun dipunsarengi medalaken umpluk saking tutukipun, paningal ingkang mendelik, lajeng tiba. Ayan piyambak dipunjalari amargi gangguan wonten ing saraf otak.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“ayan niku kejang-kejang, hilang kesadaran karena gangguan pada saraf otak, biasane kejang-kejang metu umpluk saka cangkeme.” (CLW 03)

Wonten kapitadosan ing masarakat bilih sakit ayan menika dipungayutaken kaliyan sawan utawi kenging guna-guna. Inggih menika tiyang ingkang kelebon lelembut ingkang jalari tiyang kalawau kejang saha medalaken umpluk saking tutukipun. Ananging sejatosipun sesakit menika dipunjalari amargi wonten gangguan ing saraf otakipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03:

“nek wong biyen ana sing ngarani kena sawan utawa diguna-guna. Nanging sejatine ayan kuwi merga ana gangguan teng saraf otakipun”. (CLW 03)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, anyan dipuntegesi kanthi analisis komponensial. Anyan inggih menika araning sesakit wonten ing badan kanthi titikan kecalan raos kesadharanipun lajeng dumadakan kejang-kejang, pasuryan ingkang pucet, paningal ingkang mendelik, nyokot pucuk ilatipun dipunsarengi medalaken umpluk saking tutukipun, sarta dipunjalari amargi gangguan saraf wonten ing otak.

58. Nandhang wuyung

Wonten ing masarakat asring dipunpanggihi tiyang ingkang nembe lara utawi nandhang wuyung. Nandhang wuyung inggih menika sesebatan kangge ngandharaken sakit emosional utawi gerah salebeting batos ingkang dipunraosaken tiyang nalika kecalan tiyang ingkang dipuntresnani, saged amargi pejah, pegatan, pedhot katresnan, utawi boten katekan tresnanipun.

Nandhang wuyung mliginipun dipungayutaken kaliyan tiyang ingkang dipuntresnani. Nandhang wuyung menika saged nglarani manah tiyang saha asring ngenani nalika sedhih utawi kecalan. Sesakit menika ngarah marang sakit fisik ingkang dipunraosaken wonten ing jaja minangka jalaran saking kecalan kasebat, saged ugi jalari trauma emosional ingkang salajengipun saged nuwuhaken sakit sanesipun kados dene jantung. Pramila sejatosipun nandhang wuyung menika kalebet sesakit ingkang awrat.

59. Kenging gendam (digendam)

Wonten ing masarakat, kenging gendam ugi dipunsebat kesireb. Gendam inggih menika ngelmu ghaib ingkang saged jalari tiyang sanes nuruti menapa kemawon ingkang nggendam. Gendam menika mliginipun dipunlampahaken dening tiyang ingkang ala kanthi ancas nggadhahi melik tumrap barang ingkang dipunangge tiyang sanes. Beda kaliyan *hipnotis*, gendam menika mboten saged dipuntolak. Awit gendam menika mboten gumantung purun menapa mboten purun kados dene *hipnotis*. Tembung sanesipun tiyang kalawau dipun*hipnotis* kanthi peksa mawi maos japa mantra.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 05:

“bedanya kalau hipnotis bisa dilakukan karena persetujuan tapi nek gendam itu tidak bisa nolak. Dibacakke mantra njuk nanti orang itu menuruti kemauan yang menggendam. Misale njuk diminta barang-barange. Nek neng Jawa kena gendam itu bisa disebut penyakit yang dibuat orang lain karena menyerang pikiran yaitu kesadaran utau alam bawah sadar.” (CLW 05)

Pramila saking menika kenging gendam ugi minangka salah satunggaling sesakit ingkang ngenani pikiran utawi kesadharan. Kanthi titikan tiyang

dipundamel mboten sadhar supados nuruti pepengin ingkang nggendam. kados dene dipunrebut barang-barangipun.

60. Kenging guna-guna (diguna-guna)

Guna-guna utawi guna-gawe inggih menika daya utawi kekuatan ingkang ngungkuli kodrat ginawe krenah maeka ing liyan (baoesastra, 1939: 155). Awit saking menika guna-guna ugi minangka sesakit ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi ancas ingkang ala. Guna-guna ugi ngangge japa mantra. Nanging guna-guna langkung ketingal kanthi wujud menapa kemawon ingkang gegayutan kaliyan dhaharan, unjukan utawi rasukan ingkang sampun dipunparingi japa mantra. Lajeng barang kalawau dipunparingaken tumrap tiyang ingkang badhe dipunguna-guna. Guna-guna badhe jalari raos mboten sekeca tumrap peranganing badan saha pikiran.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 05:

“nek guna-guna itu biasanya dengan makanan, minuman atau duit yang sudah diberi mantra, terus dikasih ke orang yang dituju, biasane setelah makan nanti badan atau pikiranne kerasa nggak enak, njuk umume trus mati karena tabrakan, atau bar mblanjakne duite tiba-tiba kejang-kejang njuk mati. Niku berarti kena guna-guna.” (CLW 05)

Pramila saking menika kenging guna-guna minangka sesakit wonten ing badan utawi pikiran amargi dhaharan, unjukan, rasukan utawi dhuit ingkang sampun dipunparingi japa mantra lajeng dumadakan jalari raos mboten sekeca tumrap peranganing badan saha pikiran ingkang salajengipun ngantos pejah utawi gendheng.

61. Kenging pelet/ pengasihan (kepelet)

Pengasihan inggih menika dijapa mantra murih saged dipunsihi utawi nuwuhaken katresnan. Ameh sami kaliyan dipungendam saha guna-guna, pelet utawi pengasihan ugi ngginakaken japa mantra. Ananging pelet utawi pengasihan mawi barang saking tiyang ingkang badhe dipunpelet. Tuladhanipun rikmanipun utawi kukunipun dipunpendhet lajeng dipunjapa mantra. Sanalika tiyang ingkang kepelet badhe tresna kaliyan ingkang paring pengasihan, kamangka sejatosipun mboten wonten raos tresna.

Andharan menika sami kaliyan pratelan informan 05:

“kalau pengasihan itu membuat orang jadi seneng karo orang lain, padahal jane ora seneng” (CLW 05)

Pramila kenging pelet inggih menika sesakit wonten ing pikiran ingkang dipunjajari dening tiyang sanes murih saged dipunsihi. Sesakit menika jalari tiyang mboten sadhar lajeng dados remen kaliyan tiyang ingkang paring pengasihan, kamangka sejatosipun mboten remen.

62. Kenging santhet (kesanthet)

Kesanthet inggih menika sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut saha mawi boneka utawi wong-wongan. Biasanipun dipundamel saking bakal utawi saking damen. Lajeng wong-wongan kalawau dipuncoblos mawi paku utawi dipunsilet. Sanalika tiyang ingkang kesanthet badhe ngraosaken sakit wonten ing perangan badan tertamtu, nanging titikanipun mboten ketingal.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 05:

“Kalau santet langsung ketubuh penderita, muntah darah, muntah, meninggal. Kalau santet kategorinya sampai mati. Dan sekali, dherrr...! biasanya langsung meninggal. Kalau santet nyuwun sewu, setebal apapun

iman tetep ndak bisa bertahan. Kalau santet menggunakan ayat-ayat kotor ya, ayat-ayat yang tujuannya mematikan. Santet menggunakan makhuk, makhulnya dibawa langsung, swing., bleg.

Santet itu jinnya dibawa, makannya datangnya berupa glundungan. Santet gak ada suara tapi ada bendane seperti glundungan warna sesuai aura warna jin yang dikirim, misalnya gendruwo, merah menyala langsung mendatangi korbanya dan langsung menjalankan pembunuhannya. “ (CLW 05)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, kenging santhet minangka sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut saha mawi boneka utawi wong-wongan. Biasanipun dipundamel saking bakal utawi saking damen. Lajeng wong-wongan kalawau dipuncoblos mawi paku utawi dipunsilet. Sanalika tiyang ingkang kesanthet badhe ngraosaken sakit wonten ing perangan badan tertamtu, nanging titikanipun mboten ketingal.

63. Kenging teluh (keteluh)

Kenging teluh menika beda kaliyan santhet. Kenging teluh menika sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut. Bedanipun menawi teluh mawi kewan ingkang dipunkirim langsung mlebet wonten badanipun tiyang ingkang dipuntuju. Tuladhanipun cacing, set utawi ure, lintah, kelabang, lan sapiturutipun. Tiyang ingkang kenging teluh menika mboten langsung seda, anaging dipundamel sakit kaliyan ingkang ngirim teluh menika alon-alon. Sesakit menika mboten saged diobati dening medis uatawi ilmu kedokteran. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 05:

“Bentuk medis sesuai dengan kemauan yang melakukan. Dipergunakan untuk apa, diserangnya untuk apa, itulah yang disebut bentuknya. Kalau teluh ndak bisa, nunggu penderita bertahap. Misalnya teluh dimasukkan kepada tubuh, dia masih bertahan. Kalau penyakit di jawa itu ndak bisa bertahan, kalau dokter mengeluarkan silet, itupun ndak bisa. Kalau teluh

menggunakan media spiritual seperti air, boneka. Kalau teluh masih membekas pada badannya. Yang mampu melawan teluh hanyalah keimanan, karna teluh yang diserang intelektualitas religiusnyanya. Bisa mendadak perutnya melembung, sama kaya orang kena liver. Ritme penyakitnya alon-alon mas, ada yang gak berujung nyawa.” (CLW 05)

Kanthi andharan wonten ing nginggil kenging teluh inggih menika sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut mawi kewan ingkang dipunkirim langsung mlebet wonten badanipun tiyang ingkang dipuntuju. Tuladhanipun cacing, set utawi ure, lintah, kelabang, lan sapiturutipun. Tiyang ingkang kenging teluh menika mboten langsung seda, anaging dipundamel sakit kaliyan ingkang ngirim teluh menika alon-alon.

64. Kenging tenung

Gambar 18. <http://factocologi.blogspot.com/2013/03/ilmu-santet.html>.
Dipununduh tanggal 26 Mei 2014

Kenging tenung menika saemper kaliyan teluh. Kenging tenung ugi minangka sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut. Bedanipun namung barang ingkang dipunkirim, menawi teluh menika mawi kewan, menawi tenung mawi barang mati kados dene paku, silet, beling ingkang dipunkirim utawi dipunlebetaken wonten ing badan tiyang ingkang dipuntuju. Sesakit menika ugi sami babagan raosipun. Kenging tenung menika mboten lajeng seda, anaging alon-alon nyiksani pun saha

kathah ingkang mboten dipungkasi tilar donya. Ingkang bedakaken malih inggih menika medianipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 05:

“Kalau tenung menggunakan media, seperti ditunncepi bonekane” (CLW 05)

Kanthi andharan wonten ing nginggil kenging tenung inggih menika minangka sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut mawi barang mati ingkang dipunkirim kados dene paku, silet, beling ingkang dipunkirim utawi dipunlebetaken wonten ing badan tiyang ingkang dipuntuju.

65. Ngengleng

Ngengleng minangka sesakit wonten ing mustaka, mliginipun wonten ing pikiran. Inggih menika pikiran ingkang owah utawi basa kasaripun gendheng. Menawi jaman samenika dipunwastani setres. Sesakit menika kathah jalaranipun, ing antawisipun amargi kabotan ngelmu. Tegesipun utek menika mboten kiat anggenipun nampi ngelmu lajeng jalari setres. Menawi jaman samenika kathah-kathahipun amargi pedhot katresnan, mliginipun tiyang enem. Tiyang enem ingkang nembe nandhang katresnan, dumadakan pedhot katresnanipun lajeng jalari menawi mboten nglalu nggih ngengleng utawi setres kalawau.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 03 :

“ngengleng niku nek cara sakniki setres utawi gendheng. Isoh merga pedhot katresnan utawa kabotan ngelmu.” (CLW 03)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, ngengleng saged dipuntegesi minangka sesakit wonten ing mustaka, mliginipun ing pikiran, inggih menika pikiran ingkang owah utawi basa kasaripun gendheng. Menawi jaman samenika

dipunwastani setres ingkang dipunjalar ing antawisipun amargi kabotan ngelmu saha pedhot katresnanipun.

66. Sawan

Sawan inggih menika sesakit ingkang gayut kaliyan mistis. Sesakit menika adatipun ngenani lare alit, mliginipun ingkang tasih balita. Titikan sesakit menika nagis mboten purun mendel, mboten purun mimik asi, badanipun benter, saha saged dumugi kejang-kejang. Sesakit ingkang mboten saged nular.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelan informan 05 :

“Sawanen adalah kekuatan gaib yang suka mengganggu balita.” (CLW 05)

Kanthi andharan wonten ing nginggil, sawan saged dipuntegesi minangka sesakit ingkang gayut kaliyan magis. Sesakit menika ngenani lare alit mliginipun balita. Menawi saweg kenging sesakit menika adatipun bayi nangis terus, mboten purun mimik asi saha saged kejang-kejang.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar saking asiling panaliten saha pirembagan ingkang sampun kalampahan, pramila saged dipunpendhet dudutan babagan kalih perkawis wonten ing wosing perkawis. Sasampunipun nindakaken analisis babagan wujud nama sesakit Jawi saha makna leksikal nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten, saged dipunmangertosi 66 nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten.

Nama-nama menika menika kaandharaken adhedhasar perangan wonten pundi sakitipun. Inggih menika sesakit wonten ing mustaka dumugi jangga, sesakit wonten ngandhapipun jangga dumugi padharan, sesakit wonten ing ngandhap padharan dumugi suku, sesakit wonten ing kulit saha sesakit ingkang mboten cetha papan saha jalaran tuwuhipun.

Nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten saged dipuntegesi kanthi makna *leksikal*. Makna *leksikal* menika kaandharaken kanthi cara *komponensial*, awit kaanggep jumbuh saha nggampilaken anggenipun negesi. Wondene asiling makna *leksikal* saged karumusaken kanthi ngandharaken araning sesakit dipunlajengaken komponen maknaipun. Komponen makna sesakit kaandharaken adhedhasar titikanipun sesakit, jalaran sesakit, raosipun sesakit, saha minangka sesakit ingkang nular utawi boten nular.

Nama sesakit saha tegesipun wonten ing beda papan kadhang kala ugi beda. Boten mokal bilih nama menika namung wonten ing papan tertamtu

kemawon. Kamangka wonten ing papan sanes wonten nama sesakit ingkang wujudipun sami. Kanthi menika saged ugi wonten ing Kabupaten Klaten. Wonten nama sesakit ingkang sejatosipun sami nanging beda naminipun. Kedadosan ugi bilih wonten setunggal sesakit ingkang gadhah nama langkung saking setunggal.

B. Implikasi

Panaliten menika saged paring tambahan seserepan babagan panaliten semantik, mliginipun ingkang ngrembag nama. Asiling panaliten ingkang ngrembag bab nama sesakit Jawi menika saged migunani kangge pamaos supados langkung mangertos peranganing nama sesakit Jawi saha maknanipun. Asiling panaliten menika kaangkah saged dados dhasar kangge panaliten salajengipun ingkang ngrembag bab nama saha makna leksikalipun. Panaliten menika kaangkah saged ugi paring seserepan tumrap para siswa bab nama sesakit Jawi minangka sugihing basa mliginipun bab semantik.

C. Pamrayogi

Saking asiling panaliten saha pirembagan wonten ing panaliten menika nuwuhaken pamrayogi inggih menika:

1. Sampun kathah tiyang ingkang kesupen babagan nama sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten langkung-langkung tegesipun. Pramila saking menika saged dipunlajengaken malih kanthi panaliten ingkang ngrembag bab kabudayan, mliginipun babagan basa.
2. Sanajan namung ketingal sepele, nama sesakit Jawi menika minangka warisan saking para leluhur, saged ugi minangka warisan budaya. Awit

panaliten menika winates ing analisis semantik pramila panaliten ingkang saemper kedah dipunlampahi.

3. Kanthi kalampahan panaliten ingkang magepokan kaliyan nama sesakit Jawi menika dipunajab samangke nama sesakit Jawi menika boten ical saking basa.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 1988. *Semantik Pengantar Studi tentang Makna*. Bandung: Sinar Baru Algesindo
- _____. 2001. *Semantik Pengantar Studi tentang Makna*. Bandung: Sinar Baru Algesindo
- Balai Bahasa Yogyakarta. 2001. *Kamus Basa Jawa (Bausastra Jawa)*. Yogyakarta: Kanisius.
- Chaer, Abdul. 1990. *Pengantar Semantik Bahasa Indonesia*. Jakarta: Rineka Cipta.
- _____. 2002. *Pengantar Semantik Bahasa Indonesia*. Cetakan ke -3. Jakarta: Rineka Cipta.
- Departemen Pendidikan Nasional. 2008. *Kamus Besar Bahasa Indonesia Edisi Keempat*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Djajasudarma, Fatimah T. 1993. *Semantik 1: Pengantar ke Arah Ilmu Makna*. Bandung. PT. Eresco.
- _____. 1999. *Semantik 2: Pemahaman Ilmu Makna*. Bandung: Refika Aditama.
- Ginanjari, dkk. 2013. *Dimensi dan Komponen Makna Medan Leksikal Verba Bahasa Indonesia yang Berciri (+TINDAKAN +KEPALA +MANUSIA)*. Transling Journal : Translation and Linguistic Vol. 1, No. 1 pp 65-75.
- Hardiyanto. 2008. *Leksikologi*. Yogyakarta: Kanwa Publisher
- Hardjodjisastra, Daldiyono. 2006. *Menuju Seni Ilmu Kedokteran: Bagaimana Dokter Berfikir dan Bekerja*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Hari Agung Nugraha. 2013. *Makna Leksikal Nama-Nama Peralatan Nelayan Pantai Kuwaru. Skripsi S1*. Yogyakarta: Program Studi Pendidikan Bahasa Daerah, FBS UNY
- Kreidler, Charles. W. 2002. *Introducing English Semantics*. London: Routledge.
- Kridalaksana, Harimurti. 1983. *Kamus Linguistik*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.

- _____. 2008. *Kamus Linguistik Indonesia*. Cetakan ke-4. Jakarta: Gramedia.
- Parera, J.D. 2004. *Teori Semantik*. Jakarta: Erlangga.
- Pateda, Mansoer. 1989. *Semantik Leksikal*. Ende: Nusa Indah.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Kamus Baoesastra Jawa*. Yogyakarta: J.B Wolters Uitgevers Maatschappij
- Retnaningsih, Agustin. 2006. Nama Tempat Usaha di Yogyakarta: Kajian Etnosemantik. *Skripsi S1*. Yogyakarta: Universitas Gadjah Mada
- Septiana Astuti. 2012. Kajian Makna Leksikal Nama Peralatan Rumah Tangga Tradisional di Pasar Gedhe Klaten. *Skripsi S1*. Yogyakarta: Program Studi Pendidikan Bahasa Daerah, FBS UNY
- Sudaryanto. 1985. Linguistik: *Esai tentang Bahasa dan Pengantar ke dalam Ilmu Bahasa*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- _____. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- Sukandarrumidi. 2006. *Metode Penelitian: Petunjuk Praktis untuk Peneliti Pemula*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Sumanto. 1995. *Metodologi Penelitian Sosial dan Pendekatan*. Yogyakarta: Andi offset.
- Tarigan, Henry Guntur. 1985. *Pengajaran Semantik*. Bandung: Penerbit Angkasa
- Wedhawati. 1987. *Analisis Semantik Kata Kerja Bahasa Jawa Tipe Nggawa dalam Widyaparwa*. Yogyakarta : Balai Penelitian Bahasa.
- _____. 2000. *Analisis Komponensial dan Struktur Medan Leksikal Verbal Indonesia yang Berkomponen Makna (+Tutur + Mitra Wicara – Serious)*. *Pereksa Bahasa Hlm.* 259-289. Yogyakarta: Balai Bahasa.
- Wijana, I Dewa P. & Rohmadi, Muhammad. 2008. *Semantik : Teori dan Analisis*. Surakarta: Yuma Pustaka.
- Verhaar, J.W.M. 1988. *Pengantar Linguistik*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.

LAMPIRAN

Tabel 1.2. Analisis Nama Sesakit Jawa Wonten Ing Kabupaten Klaten

No	Nama Sesakit	Perangan ingkang sakit													Raos											Tipe		Makna leksikal
		Mustaka	paningal	talingan	Grana	tutuk	jangga	badan	Jaja	padharan	Asta &suku	kulit	Perangan tertamtu	pikiran	Senut-senut	perih	Pating creneng	gatel	Pating clekit	kaku	panas	seseq	kemeng	sakit	Ling-lung	nular	Boten nular	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1.	abuh											√			√		√										√	Mundhak gedhe tumrap peranganing badan amargi sesakit (Baoesastra, 1939: 1) mlenthung gedhe akibat luka dalam (CLW 01) Mlenthung merga sesakit (CLW 04)
2.	anyang-anyangen									√														√			√	Lara kerep nguyuh (Baoesastra, 1939: 14)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												Ndi sida nguyuh, sido ora utawi jer nguyuh kemawon (CLW 03)
3.	ayan							√											√					√		√		nandhang lara yen anget tiba banjur muruh (Baoesastra, 1939: 5) kejang-kejang saha metu umpluk saka cangkeme karena gangguan pada saraf otak (CLW 03)
4.	belek		√												√		√									√		Sakit paningal (Baoesastra, 1939: 35) Sakit paningal dados abrit, ngeluh, medalaken blobok saha nulari (CLW 01)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
5.	bewel					√										√		√									√	Lara mergane mangan pakel, dadi lambene gatel njuk perih (CLW 02)
6.	bereng					√										√										√		lelaraning kulit wujud abang mlerah ing lekeraning kulit (Baoesastra, 1939: 35) sakit ing pucuking lambe kanan-kiring kados dene mlicet pecah-pecah (CLW 02)
7.	bidhuren											√						√									√	Lelara kulit bintul-bintul gatel (Baoesastra, 1939: 44) Alergi ingkang jalari kulit gatel mbrontok saawak (CLW 03)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
8.	blawur		√													√											√	Ora terang pandelenge. (Baoesastra, 1939: 47) Bruwet, boten cetha nalika mirsani amargi sesakit ing paningal (CLW 04)
9.	bubul										√				√	√										√		Bangsaning sesakit pathek ingkang tuwuh wonten ing tungkak utawi dlamakan (Baoesastra, 1939: 51) luka sejenis pathek mlenthung cilik nanging ditelapak kaki (CLW 03)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
10.	budheg			√																							√	rusak pangrungune utawi ora bisa ngrungokake (Baoesastra, 1939: 51). Boten mireng amargi saraf kendhangan ingkang boten fungsi (CLW 01)
11.	borok											√				√		√									√	bangsaning gudhig wonten ing mustaka (Baoesastra, 1939: 57) gudhig nanging teng sirah, rasane gatel banget merga tuma utawa sindap (CLW 01)
12.	Cangkrange n											√						√			√						√	Lelara cacar (Baoesastra, 1939: 625)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												Mbrontok mlenthing-mlenthing isi banyu saged nular (CLW 03)
13.	canthengen										√				√	√											√	inggih menika kaku sarta kiyu sanalika tumrap driji (Baoesastra, 1939: 625) tatu ing driji, abuh, ngetokke nanah tur mambu (CLW 02)
14.	cumleng	√													√												√	Mumet banget nggen ndhuwur irung merga pileg. (CLW 04)
15.	dhompo											√				√	√									√		Lelara kulit padha mrekotok abang- abang (Baoesastra, 1939: 101)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												Sakit kulit, mbrontok abang njuk ana banyune, nek mecah saged nular (CLW 02)
16.	gabagen											√						√	√		√						√	Bangsane lelara cacar (Baoesastra, 1939: 126) Bintul-bintul abang saged nular (CLW 03)
17.	gembrebeg							√										√			√						√	Panas dhuwur krasa adhem ndhrodhog (CLW 03)
18.	gigis					√																		√			√	‘padha gripis tumrap ing untu’ (Baoesastra, 1939: 146)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												cuwil cilik-cilik nggen untu ngajeng niki, warnane dadi ireng. (CLW 01)
19.	gondhong						√								√												√	Lelara abuh ing gulu (Baoesastra, 1939: 159) Abuh ing gulu ngandhap kuping saged nular (CLW 02)
20.	gondhok						√								√												√	lelara ing gulu mblendhuk empuk (Baoesastra, 1939: 159) abuh ing gulu merga kurang mangan uyah (yodium) (CLW 03)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
21.	gringgigen										√								√								√	krasa jimpe pating griming (clekit) upaminipun suku ingkang mentas dipuntindhihi (Baoesastra, 1939: 164) krasa pating clekit ing tangan utawa sikil merga aliran darah boten lancar (CLW 02)
22.	gudhig											√					√									√		Lelara kulit (Baoesastra, 1939: 153) Sesakit kulit wujud koreng merga dicokot tuma utawi tinggi (CLW 03)
23.	jimpe							√																√		√		Pepes tanpa daya tumrap tangan, lsp (Baoesastra, 1939: 92)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												Mati rasa (CLW 01) ora krasa apa-apa utawa mati rasa merga darah ora lancar (CLW 02)
24.	Kadhas										√						√			√						√		Lelaraning kulit (Baoesastra, 1993: 179) sakit teng kulit, gatel, abang, bunder- bunder rada bekisik (CLW 04)
25.	kapalen									√					√												√	Kulit ingkang dados atos saha kandel (ngapal) (Baoesastra, 1939: 187) Kulit telapakan dadi kandel jerone ana banyune (CLW 02)
26.	kecethit							√																√		√		Keselio (Baoesastra, 1939: 220)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												persendian nggen balung nggeser utawi ketarik otote (CLW 03)
27.	kededelen									√															√		√	Awrat anggenipun bebucal (CLW 01)
28.	kenging gendam													√											√		√	Kemat, tjapa-mantra. (Baoesastra, 1939: 148). Hipnotis secara paksa dengan mantra (CLW 05)
29.	kenging guna-guna							√						√										√	√		√	daya kang ngungkuli kodrat ginawe krenah maeka ing liyan (baoesastra, 1939: 155). makanan, minuman atau duit yang sudah diberi mantra, terus dikasih ke orang yang dituju dengan tujuan tidak baik (CLW 05)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	8	29
30.	kenging pelet/ pengasih													√										√	√		√	membuat orang jadi seneng karo orang lain, padahal jane ora seneng (CLW 05)
31.	kenging santhet							√																√			√	sakit yang dikirim orang lain dengan bantuan jin dengan media boneka, biasanya langsung mati (CLW 05)
32.	kenging teluh (keteluh)							√																	√		√	Kemat utawa tenung sing bisa agawe laraning liyan (Baoesastra, 1939: 600) Sakit yang dikirim orang lain berupa makhluk hidup seperti uret, cacing yang bersifat melukai perlahan (CLW 05)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
33.	Kenging tenung							√																	√		√	Seperti teluh namun menggunakan benda mati seperti paku, silet atau beling yang dimasukkan ke tubuh korban (CLW 05)
34.	kemeng							√												√							√	Krasa kaku kenceng tumrap tangan, lsp (Baoesastra, 1939: (206) Kaya pegel, otot krasa kaku angel diobahke (CLW 01)
35.	ketlusuban											√												√			√	Kelebon ri tumrap tangan utawi suku (CLW 02)
36.																												rereged kang mlebu ing mata (Baoesastra, 1939: 230).

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
37.	kliliben		√												√												√	kelebon regedan kayata bledug, krikil cilik, marakne abang mbrambang, ngeluh, rasane pedhes (CLW 01)
38.	Kopok			√																				√			√	nanah ingkang medal saking talingan (Baoesastra, 1939: 246) Kuping medalaken nanah lan mambu kecing banget (CLW 04)
39.	Koreng										√							√	√								√	Tatu ingkang dados memala (Baoesastra, 1939: 246) Tatu sing suwe-suwe dadi gedhe (infeksi) (CLW 02)
40.	kreminen									√								√									√	Cacing ing weteng kang lembut-lembut (Baoesastra, 1939: 250)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												Cacingen sing wujud kaya ampas krambil cili-cilik (CLW 01)
41.	kringet buntet												√					√									√	Mruntus- mruntus abang ing kulit, (Baoesastra, 1939: 251) Lelara sing biasane ngenani cah cilik, mruntus-mruntus lan abang (CLW 02).
42.	krowok					√								√													√	cowal akeh, ing tengah growong (Baoesastra, 1939: 253) bolong utawa growong tumrap waja ngiringan amargi dhaharan ingkang manis (CLW 02)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
43.	kukul											√						√	√		√						√	Pruntus-pruntus ing rai, saemper kutil (Baoesastra, 1939: 33) mlenthing cilik-cilik teng rai amargi pori-pori kulit kebuntetan (CLW 04)
44.	Lara untu					√									√												√	
45.	Lara wuyung												√	√											√		√	
46.	lumpangen					√										√								√			√	‘tatu legok-legok wonten ing salebeting tutuk’ (Baoesastra, 1939: 278)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
																												sakit wonten ing tutuk, bunder, putih saha perih, legok kaya lumpang (CLW 04)
47.	Mangsuk angin										√					√					√						√	Lara merga kademen (Baoesastra, 1939: 295) Kademen, pengen muntah rasane, mumet (CLW 03)
48.	mangsur											√												√			√	Mancur (mili banter) tumprap bebanyu (Baoesastra, 1939: 295) Bebucal campur karo banyu, marai lemes ning badan (CLW 03)
49.	mengi								√															√			√	Lara napas (Baoesastra, 1939: 309) Lara sesak napas (CLW 04)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
50.	mimisen				√											√					√						√	‘irunge mili getih’ (Baoesastra, 1939: 316) pecahnya pembuluh darah di hidung (CLW 04)
51.	mumet	√													√									√			√	Mubeng menyang endi-endi, krasa buyar pandelenge (Baoesastra, 1939: 325) Krasa mubeng- mubeng, semrepet ana sirah. (CLW 04)
52.	mules									√														√			√	sesakit kados dipunplintir-plintir tumrap padharan (Baoesastra, 1939: 325). weteng krasa kaya diplintir-plintir, merga mangan sing pedhes-pedhes utawa kecut. (CLW 02)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
53.	ngengleng													√											√		√	Owah pikirane (gendheng), dening kedanan kabotan ngelmu (Baoesastra, 1939: 394) setres utawi gendheng (CLW 03)
54.	pancingen					√									√						√						√	Lara ing gorokan yen dinggo ngulu krassa slengkring-slengkring (Baoesastra, 1939: 466) sakit di tenggorokan, nek ngge ngulu krassa sakit. (CLW 02)
55.	panu											√						√								√		sesakit wonten ing kulit wujudipun putih-putih pating blentong (Baoesastra, 1939: 465) panu niku gatel teng kulit, bunder-bunder putih, saged nular (CLW 03)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
56.	pathek											√			√									√			√	Sesakit saemper bubul nanging ing papan tertamtu (CLW 01)
57.	pileg				√																			√		√		Lara irunge tansah ngetokake umbel (Baoesastra, 1939: 491) umbelen utawa irung jer ngetoke umbel (CLW 02)
58.	pegel																											kesel banget (Baoesastra, 482) keju utawa kesel tumrap otot, kekeselen anggone makarya. Otot rasane kaku, kenceng, kemeng (CLW 02)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
59.	rangen										√					√		√						√			√	Wondene rangen inggih menika gatelen amargi keleton rang (Baoesastra, 1939: 520). Gatel ing dlamakan sikil merga kena rang (CLW 03)
60.	sawanen							√													√						√	Sawan adalah kekuatan gaib yang suka mengganggu balita (CLW 05)
61.	seseg								√													√					√	Seseg utawi rekaos tumrap ambegan (Baoesastra, 1939: 10) Seseg wonten ing jaja (CLW 01)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
62.	sduken									√														√			√	keraos pating slengkring ing padharan (Baoesastra, 1939: 569-570). Lara neng nggon weteng rasane kaya disunduk-sunduk (CLW 03)
63.	tedhun												√											√			√	Mlorot, mudhun (Baoesastra, 1939: 598) abuh pada bagian buah zakar (CLW 03)
64.	tengeng						√													√				√			√	Kaku sarta menceng tumrap gulu (Baoesastra, 1939: 597) Sakit teng gulu nek ngge noleh sakit (CLW 02)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
65.	timbang		√												√									√			√	plenthing ing paningal' (Baoesastra, 1939: 606). kaya bisul ning teng idep, isine nanah isoh mecah, rasane senut-senut. (CLW 03)
66.	watuk						√														√			√		√		Cekoh, lelara ing gurung jalari serak sarta nywara cekrah-cekroh (Baoesastra, 1939: 658) sakit teng tenggorokan cekrah-cekroh (CLW 04)
67.	wudun											√			√						√						√	Lelara kulit saemper gudhig nanging atos ngemu nanah sarta ana matane (Baoesastra, 1939: 667)

Glosarium Nama Sesakit Jawi ing Kabupaten Klaten

A

abuh

araning sesakit wonten ing badan, kanthi titikan mindhak ageng tumrap perangan badan amargi satunggaling sesakit ing antawisipun amargi tatu, dipunentup kewan, infeksi saha jalari raos senut-senut wonten ing perangan badan ingkang abuh.

anyang-anyangen

araning sesakit wonten ing padharan kanthi raos kepingin toyan kemawon ingkang dipunjalari kirang anggenipun ngunjuk toya pethak saha ngunjuk toya benter lajeng anyes

ayan

araning sesakit wonten ing badan kanthi titikan kecalan raos kesadharanipun lajeng dumadakan kejang-kejang, pasuryan ingkang pucet, paningal ingkang mendelik, nyokot pucuk ilatipun dipunsarengi medalaken umpluk saking tutukipun, sarta dipunjalari amargi gangguan saraf wonten ing otak.

B

belek

araning sesakit wonten ing paningal kanthi titikan paningal dados abrit, abuh, ajeg medalaken waspa saha reregedan ingkang kawastanan blobok, ingkang jalari raos gatel saha pedhes utawi perih wonten ing paningal sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

bereng

araning sesakit wonten ing tutuk mliginipun ing pucuking lambe kanan-kiring, kanthi werni pethak semu abrit kados dene mlicet saha garing kados dene pecah-pecah, ingkang dipunjalari amargi infeksi jamur sarta jalari raos perih nalika kangge bikak tutuk saengga radi kangelan manawi badhe dhahar.

bewel

araning sesakit ingkang wonten ing tutuk. Titikanipun raos gatel saha perih. Dipunjalari amargi dhahar pakel ingkang mboten dipunonceki saha mboten dipunumbah. Sesakit menika minangka sesakit ingkang mboten nular.

bidhuren

Araning sesakit wonten ing kulit kanthi titikan kulit ewah dados warni abrit saha bintul-bintul mrekotok sedaya badan ingkang dipunjalari alergi ing antawisipun alergi dhaharan, alergi hawa ingkang asreb saha saged ugi dipunjalari amargi alergi obat lajeng jalari raos panas saha gatel-gatel.

blawur

araning sesakit wonten ing paningal kanthi titikan boten cetha nalika mirsani ingkang dipunjalari amargi wonten gangguan wonten ing paningal ing antawisipun gerah paningal min, rabun, katarak sarta jalari raos bruwet saha boten cetha nalika mirsani.

bubul

araning sesakit wonten ing dlamakan suku kados dene pathek utawi koreng ingkang dipunjalari amargi kirang resikan saha jalari raos senut-senut, perih, pating creneng menawi kangge mlampah, sarta minangka sesakit ingkang saged nular

budheg

araning sesakit ing talingan kanthi titikan boten saged mirengaken ingkang dipunjalari awit turunan saha amargi yuswa ingkang sampun sepuh sarta jalari raos boten saged mirengaken.

borok

Araning sesakit wonten ing mustaka saemper kaliyan gudhig utawi koreng kanthi titikan ingkang dipunjalari amargi tuma utawi sindap saha jalari raos gatel saha perih awit medalaken getih saha nanah.

C**cangkrangen**

Araning sesakit wonten ing kulit, wujudipun cacar utawi bintul ingkang wosipun toya, dipunjalari amargi virus ingkang jalari badan keraos panas, gatel saha perih menawi mecah, sarta minangka sesakit ingkang nular

canthengen

Araning sesakit wonten ing pinggir kuku kanthi titikan tatu, abuh, medalaken nanah, dipunjalari amargi kecendheken nalika ngethoki kuku saha ngagem sepatu ingkang sesak saengga kuku badhe tuwuh nrabas daging ingkang damel infeksi. Raosipun kaku, kemeng, perih saha senut-senut.

cumleng

araning sesakit wonten ing mustaka inggih menika keraos ngelu sanget wonten ing bathuk utawi nginggil grana, dipunjalari amargi ngunjuk es ingkang salajengipun jalari pileg

D**dhompo**

araning sesakit wonten ing kulit, kanthi titikan mrekotok abang-abang ingkang wosipun toya, dipunjalari amargi kirang resikan saengga saged kenging infeksi virus ingkang jalari raos panas saha perih saha saged nular.

G**gabagen**

araning sesakit wonten ing kulit, kanthi titikan tuwuh bintul-bintul mbrontok kanthi warni abrit, dipunjalari amargi virus, jalari raos gatel saha panas sarta minangka sesakit ingkang nular.

gembrebeg

araning sesakit wonten ing badan, inggih menika benter inggil wonten ing badan ingkang jalari badan keraos ndredheg utawi gemeter.

gigis

araning sesakit wonten ing waja, kanthi titikan padha gripis tumrap waja ngajeng saha werninipun dados coklat semu cemeng ingkang dipunjalari remen dhaharan manis, arang sikatan saha rokok

gondhong

araning sesakit wonten ing jangga kanthi titikan abuh wonten ing sangandhaping talingan, dipunjalari dening virus ingkang jalari raos senut-senut ing telak sarta minangka sesakit ingkang nular.

gondhok

araning sesakit wonten ing jangga kanthi titikan mblendhuk empuk ingkang dipunjalari kirang yodium ingkang kaandhut wonten ing sarem.

gringgingen

araning sesakit wonten ing asta saha suku inggih menika keraos jimpe pating griming (clekit) upaminipun suku ingkang mentas dipuntindhihi.

gudhig

araning sesakit wonten ing kulit kanthi titikan tatu utawi ngoreng ingkang dipunjalari amargi tuma utawi tinggi, jalari raos gatel saha perih sarta minangka sesakit ingkang nular.

J**jimpe**

sakit wonten ing asta, inggih menika keraos pepes tanpa daya ingkang dipunjalari milining getih ingkang boten lancar.

K**kadhasen**

araning sesakit wonten ing kulit kanthi titikan wujud bunder-bunder warni abrit ingkang dipunjalari infeksi jamur, raosipun gatel saha panas, sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

kaliren

sakit wonten ing padharan ingkang dipunjalari keluwen utawi ngelih
kekirangan dhahar saengga keraos lemes.

kapalen

araning sesakit kulit, mliginipun kulit telapak asta saha suku kanthi titikan
kulit ingkang dados atos saha kandel (ngapal), dipunjalari amargi tekanan
wonten ing dlamakan kados dene mlampah tanpa sandal utawi sepatu lajeng
jalari raos perih.

kecethit

araning sesakit wonten ing badan, mliginipun ing otot. dipunjalari amargi otot
ingkang ketarik, ingkang swantenipun cethit. Pramila saking menika
dipunsukani nama kecethit, raosipun sakit sanget, kemeng, senut-senut saha
abuh tumrap perangan ingkang kecethit.

kededelen

sesakit wonten ing padharan inggih menika awrat utawi rekaos anggenipun
bebucal, ingkang dipunjalari amargi dhaharan ingkang boten resik saha
kirang dhahar sayuran saha woh-wohan

kemeng

sesakit wonten ing asta saha suku, inggih menika kaku saha kenceng tumrap
otot ingkang dipunjalari otot sampun sayah nindakaken pakaryan.

kenging gendam

sesakit ingkang ngenani pikiran utawi kesadharan. Kanthi titikan tiyang
dipundamel boten sadhar supados nuruti pepengin ingkang nggendam. kados
dene dipunrebut barang-barangipun.

kenging guna-guna

sesakit wonten ing badan utawi pikiran amargi dhaharan, unjukan, rasukan
utawi dhuit ingkang sampun dipunparingi japa mantra lajeng dumadakan
jalari raos boten sekeca tumrap peranganing badan saha pikiran ingkang
salajengipun ngantos pejah utawi gendheng.

kenging pelet/ pengasih

sesakit wonten ing pikiran ingkang dipunjalari dening tiyang sanes murih saged dipunsihi. Sesakit menika jalari tiyang boten sadhar lajeng dados remen kaliyan tiyang ingkang paring pengasih, kamangka sejatosipun boten remen.

kenging santhet

sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut saha mawi boneka utawi wong-wongan lajeng dipuncoblos mawi paku utawi dipunsilet. Sanalika tiyang ingkang kesanthet badhe ngraosaken sakit wonten ing perangan badan tertamtu, nanging titikanipun boten ketingal.

kenging teluh

sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut mawi kewan ingkang dipunkirim langsung mlebet wonten badanipun tiyang ingkang dipuntuju. Tuladhanipun cacing, set utawi ure, lintah, kelabang, lan sapiturutipun. Tiyang ingkang kenging teluh menika boten langsung seda, anaging dipundamel sakit kaliyan ingkang ngirim teluh menika alon-alon.

kenging tenung

sesakit wonten ing badan, ingkang dipundamel dening tiyang sanes kanthi lantaran jin utawi lelembut mawi barang mati ingkang dipunkirim kados dene paku, silet, beling ingkang dipunkirim utawi dipunlebetaken wonten ing badan tiyang ingkang dipuntuju.

ketlsuban

sesakit wonten ing telapak tangan utawa suku, inggih menika keleton barang ingkang lancip tumrap driji, mliginipun keleton eri ingkang jalari raos perih, senut-senut utawi pating creneng.

klilipen

sesakit wonten ing paningal, inggih menika keleton rereged wujud bledug saha krikil ingkang jalari paningal medalaken waspa (mbrambang), lajeng dados pedhes utawi perih saha werninipun abrit.

kopok

araning sesakit wonten ing talingan, kanthi titikan medalaken toya kados dene nanah ingkang gandanipun boten sekeca ingkang dipunjalari amargi peradangan ing talingan sarta jalari raos senut-senut.

koreng

sesakit wonten ing kulit, inggih menika tatu ingkang wiwitanipun alit lajeng dados ageng kanthi medalaken nanah saha ganda ingkang boten sekeca utawi bosok, dipunjalari amargi infeksi sarta jalari raos gatal, perih, kemeng saha panas.

kremenen

sesakit ing anus, inggih menika medal cacing alit-alit wujudipun kados ampas krambil ingkang werninipun pethak ingkang jalari raos gatal.

kringet buntet

sesakit wonten ing kulit, inggih menika mruntus ingkang dipunjalari amargi kringet ingkang boten saged medal saking kulit.

krowok

sesakit wonten ing waja, inggih menika cowal, bolong utawi growong wonten ing tengahing waja ingkang dipunjalari amargi remen dhahar ingkang manis saha arang sikatan sarta jalari raos senut-senut, pating creneng saha kemeng.

kukul

araning sesakit wonten ing kulit, mliginipun kulit pasuryan. Inggih menika awujud pruntus-pruntus kados dene kutil ingkang dipunjalari amargi pori-pori kulit ingkang ketutup reregedan kados dene bledug, kosmetik, kringet, lsp, sarta jalari raos senut-senut menawi badhe mecah

L**lumpangen**

araning sesakit wonten ing tutuk, ingkang wujudipun bunder, legok kados dene lumpang, werninipun pethak, kanthi diameter kirang saking 1 cm sarta jalari raos perih salebeting tutuk.

M

mangsur

araning sesakit wonten ing padharan, kanthi titikan anggenipun bebucal ngedalaken bebanyu campur kaliyan toya. Sesakit menika adatipun dipungayutaken kaliyan sesakit diare. Saksampunipun bebucal njalari awak lemes.

mangsuk angin

sesakit wonten ing badan, inggih menika keraos mumet, pengen muntah saha padharan boten sekeca. Sesakit menika dipunjalari saking hawa ingkang asreb.

mengi

sesakit wonten ing jaja, inggih menika keraos angel utawi seseg anggenipun ambegan ingkang dipunjalari amargi penyempitan saluran kangge ambegan.

mimisen

araning sesakit wonten ing grana, kanthi titikan medalipun getih saking bolonganing grana, ingkang dipunjalari pecahipun pembuluh darah wonten ing grana.

mules

sesakit wonten ing padharan kanthi raos sakit kados diplintir-plintrir, ingkang dipunjalari saking dhaharan ingkang pedhes, kecut utawi dhaharan ingkang kirang resik.

mumet

araning sesakit wonten ing mustaka mubeng menyang endi-endi, kraos buyar pandelengipun, ingkang dipunjalari antawisipun boten lancar milinipun getih wonten ing mustaka, kirangipun getih utawi getih kalangkung encer (anemia), getih ngandhut racun kados dene rokok, kalangkungan kadar kolesterol, gula darah (diabetes) sarta tekanan salebeting mustaka

N

ngengleng

sesakit wonten ing mustaka, mliginipun ing pikiran, inggih menika pikiran ingkang owah utawi basa kasaripun gendheng. Menawi jaman samenika dipunwastani setres ingkang dipunjalari ing antawisipun amargi kabotan ngelmu saha pedhot katresnanipun.

P

pancingen

sesakit wonten ing gorokan, inggih menika menawi dipunangge ngulu keraos slengkring-slengkring ingkang dipunjalari amargi peradangan inggih menika infeksi virus utawi bakteri.

panu

araning sesakit wonten ing kulit, wujudipun putih-putih pating blentong ingkang dipunjalari amargi jamur saha jalari raos gatel nalika kemringet sarta minangka sesakit ingkang saged nular.

pathek

sesakit wonten ing kulit saemper bubul ingkang dipunjalari amargi kirangipun resikan utawi lingkungan ingkang reged sarta jalari raos perih, senut-senut utawi pating creneng

pegel

sesakit wonten ing otot keraos kemeng kaku tumrap badan, langkung-langkung wonten ing jangga saha geger, ingkang diipunjalari amargi otot ingkang kaku kenging tekanan utawi sampun sayah amargi pakaryanipun.

pileg

sesakit wonten ing grana, inggih menika grananipun tansah medalaken umbel ingkang saged nular amargi dipunjalari dening virus sarta jalari raos adhem sanget, wahing-wahing sarta mumet.

R

rangen

sesakit wonten ing kulit, mliginipun dlamakan suku, inggih menika gatel ingkang dipunjalari amargi rang saha jamur.

S

sawanen

sesakit ingkang gayut kaliyan magis. Sesakit menika ngenani lare alit mliginipun balita. Menawi saweg kenging sesakit menika adatipun bayi nangis terus, mboten purun mimik asi saha saged kejang-kejang.

seseg

araning sesakit wonten ing jaja, keraos seseg saha rekaos utawi mengkis-mengkis anggenipun ambegan amargi mlebet medalipun hawa menika boten lancar ingkang dipunjalari alergi bledug saha sakit keturunan.

suduken

sesakit wonten ing padharan, inggih menika keraos pating slengkring wonten ing padharan kados dene dipunsunduk-sunduk, ingkang dipunjalari otot wonten ing padharan ingkang kejang.

T

tedhun

sesakit wonten ing padharan, mliginipun ing kantong zakar, kanthi titikan mindhak ageng tumrap perangan ingkang kenging tedhun, inggih menika wudel, ngandhap padharan, pupu saha kantong zakar amargi usus ingkang mlorot wonten ing perangan ingkang kenging tedhun. Sesakit tedhun menika jalari raos sakit, senut-senut tumrap perangan ingkang kenging tedhun.

tengeng

sesakit wonten ing jangga, inggih menika kaku sarta menceng tumrap jangga ingkang dipunjalari amargi salah mapan nalika sare saengga jangga keraos kaku, boten saged noleh sesisih, ugi senut-senut menawi dipunpeksa noleh

timbil

araning sesakit wonten ing paningal, kanthi titikan plenthing kados dene bisul wonten sanginggiling utawi sangandhaping idep ingkang dipunjalari amargi infeksi wonten ing salebeting paningal. Kejawi mlenthing titikan sanesipun

inggihi menika werninipun radi abrit utawi jambon. Wonten wiwitan timbil badhe keraos gatel, ngganjel, kadhang kala mbrambang utawi medalaken waspa, lajeng dangu-dangu keraos senut-senut.

W

watuk

sesakit wonten ing gorokan. Raosipun serak lajeng menawi nywanten dados cekrah-cekroh. Sakit watuk menika dipunjalari amargi inveksi virus wonten ing gorokan.

wudun

sesakit wonten ing kulit, wujudipun mlenthing kanthi werni radi abrit wonten matane. Menawi sampun mateng wudun saged mecah piyambak lajeng medalaken nanah. dipunjalari amargi infeksi saking bakteri awit kirang anggenipun resikan. Wonten wiwitan keraos gatel wonten ing kulit. Menawi sampun mateng raosipun senut-senut utawi pating creneng nalika dipunpijet, langkung-langkung menawi pecah.

wuyung

sakit emosional utawi gerah salebeting batos ingkang dipunraosaken tiyang nalika kecalan tiyang ingkang dipuntresnani, saged amargi pejah, pegatan, pedhot katresnan, utawi boten katekan tresnanipun.

Catatan Lapangan Observasi (CLO 1)

Dinten : Minggu, 30 Maret 2014

Wekdal : 14.00 WIB

Panggenan : dalemipun bapak Sarjono

Ingang dipuntingali :

Dinten Minggu 30 Maret 2014 tabuh 14.00, panaliti nindakaken wawan pirembagan kaliyan bapak Sarjono ingkang gadhah padamelan pengobatan *alternatif*. Wawan pirembagan menika kanthi ancas nyuwun pirsa alamat tiyang ingkang saged dipundadosaken informan. Saking wawan pirembagan menika saged dipunmangertosi alamat tiyang ingkang saged dipunsuwuni pirsa babagan sesakit jawi ingkang lenggah wonten ing Kabupaten Klaten. Informan menika wonten bapak Wahono ingkang pidalem wonten ing Teluk, Kragilan, Nggantiwarna.

Kajawi menika panaliti nindakaken panaliten ing sepisanan. Panaliten dipuntindakaken wonten dalemipun bapak Sarjono. Panaliti nyuwun pirsa wujudipun nama sesakit saha makna leksikalipun. Wujudipun nama sesakit inggih menika.

Nama sesakit ing perangan mustaka: mumet, ngelu, borok, cumleng, kukul, beleken, blawur, budheg, kopoken, pileg/ umbelen, mimisen, lumpangen, berengen, gigis, krowok, gondhok gondhongen, pancingen; nama sesakit ing perangan badan: ampeg, seseg, semengkrang, mules, suduken, kededelen, pegel-pegel, boyoken, anyang-anyangen, wudunen; perangan sesakit wonten ing asta

saha suku: kecethit, keseleo, domponen, bubulen, gringgingen, jimpe, kapalen, korengen, njarem, pegel-pegel, patheken, canthengen, rangen.

Catatan Lapangan Observasi (CLO 2)

Dinten : Setu, 5 April 2014

Wekdal : 09.00 WIB

Panggenan : dalemipun bapak Wahono

Ingang dipuntingali :

Panaliti nindakaken panaliten ingkang kaping kalih. Panaliten dipuntindakaken wonten dalemipun bapak Wahono. Panaliten ingkang dipuntindakaken inggih menika wujud nama sesakit Jawi, makna leksikal sesakit Jawi. Panaliti nyuwun pirsa babagan titikanipun sesakit, jalaran sesakit, raosipun sesakit, saha sesakit ingkang nular utawi boten nular.

Sakasampunipun wawan pirembagan, panaliti nyuwun pirsa referensi informan saklajengipun lajeng dipunmangertosi informannipun wonten bapak Sri Widodo saha bapak Triyono.

Catatan Lapangan Wawancara (CLW 1)

Informan : Bp. Sarjono

Yuswa : 75 Taun

Padamelan : Tani / Alternatif

Alamat : Sobrah Gedhe, Buntalan, Klaten Tengah, Klaten

Dinten/ Surya : Minggu, 30 Maret 2014

01 : Kulanuwn mbah, kula Yuli Suntoro mahasiswa saking UNY jurusan Pendidikan Basa Daerah. Menapa leres menika dalemipun Pak Sarjono?

02 : inggih nak, badhe ngersakaken menapa?

01 : badhe nyuwun pirsira babagan perangan nama sesakit Jawi, menika menapa kemawon nggih mbah?

02 : owh, nek niku kathah sanget dhik.

01 : perangan sesakit wonten ing mustaka riyin kemawon mbah? Saking rambut, pasuryan, paningal, talingan, grana, tutuk dumugi jangga mbah?

02 : nek neng sirah ya mumet, ngelu, borok, cumleng. nek neng rai ki ana kukul. Nek lara mata ki beleken, blawur. Nek neng kuping ana budheg, kopoken. Nek neng irung pileg, umbelen, mimisen. Nek neng tutuk ana lumpangen, berengen, gigis, krowok. Nek neng gulu ana gondhok, gondhongen, pancingen.

01 : lajeng perangan sesakit wonten ing badan menapa kemawon mbah? Inggih menika wonten ing dhadha, padharan, saha geger?

- 02 : nek neng dhadha ana ampeg, seseg, semengkrang. Nek lara weteng ana mules, suduken, kededelen. Trus nek neng geger ya pegel-pegel, boyoken.
- 01 : menawi ampeg niku kados pundi mbah?
- 02 : ampeg kuwi seseg teng dhadha, dadi nek nggo ambegan ki rekasa. niku sok merga hawa sing reged merga peluk rokok, utawa hawa adhem sing sok marai ampeg. Liyane kuwi merga gawan bayi dhik, dadi nurun saka wong tuane. Wong tuane sing lara paru-paru biasane njuk nurun neng anake.
- 01 : sanesipun menapa mbah? Sesakit ingkang wonten ing badan?
- 02 : owh iya, ana anyang-anyangen utawa ajeg nguyuh, terus wudunen utawa bisulen sing biasane neng bokong.
- 01 : lajeng manawi sesakit ing asta saha suku menapa kemawon mbah?
- 02 : ana kecethit utawa keseleo, domponen, bubulen, gringgingen, jimpe, kapalen, korengen, njarem, pegel-pegel, patheken. Terus nek lara neng kuku kuwi arane canthengen. Ana meneh rangen sing biasane nang tlapakan sikil.
01. : lajeng kula badhe nyuwun pirsu tegesipun mbah. Menawi mumet kaliyan ngelu menika bedanipun menapa mbah?
02. : mumet kuwi ana uga sing ngarani ngelu. Lelorone minangka lara ing sirah. Rasane mubeng-mubeng, nggliyer.
- 01 : menawi kalih cumleng mbah?

- 02 : cumleng kuwi ya ngelu neng sirah, ning biasane merga pileg. Dadi krasane neng ndhuwur irung niki. Nggo turu mesthi ngelu banget merga irunge buntet.
- 01 : lajeng menawi borok menika sesakit ingkang kados pundi mbah?
- 02 : borok kuwi kaya gudhig. Ananging mapan ana ing sirah. Lha kuwi amarga gatel njuk dikukuri iso dadi boroken. rasane gatel banget merga tuma utawa sindap. Dadi nek tumanen kuwi mesti gatel banget merga dicokot tuma njuk dikukuri. Lha niku saged mlicet njuk ngoreng dadi borok niku wau tur nyemlok nika dhik.
- 01 : menawi kopoken menika kados pundi mbah?
- 02 : kopoken niku luka dalam telinga. kopok kuwi lara ing kuping ngetokake nanah utawa mbanyu putih metu saka kuping. Nek wong biyen niku kathah dhik bocah-bocah dho kopoken, ning nek sakniki pun arang, tur niku mambu banget dhik.
- 01 : menawi budheg niku sebabipun napa mbah?
- 02 : merga saraf kendhangan nggen kuping niki rusak, niku saged karena dhawah utawa terbentur. Dados nggen kendhangan niki tidak berfungsi menyebabkan tidak bisa mendengar.
- 01 : menawi mimisen menika kados pundi mbah?
- 02 : mimisen niku karena pemecahan pembuluh darah.
- 01 : menawi pileg mbah?
- 02 : pileg niku isoh diarani umbelen, merga jer ngetokke umbel. Niku amargi vires, biasane ing mangsa rendheng gampang kena pileg.

- 01 : menawi berengen kalawau menapa nggih mbah? Kula kok nembe mireng.
- 02 : nek berengen kuwi lara ing pinggiran lambe kaya do mlicet rasane perih. Berengen niku termasuk panas dalam. Mesthi wonten pinggir ngriki. Kuwi merga kurang vitamin B. Niku nek sakniki cukup dikemoni wedang uyah anget.
- 01 : menawi gigis menika kados pundi mbah?
- 02 : gigis niku cuwil cilik-cilik nggen untu ngajeng niki, merga nedhi permen niku, warnane dadi ireng.
- 01 : bedanipun kalih krowok napa mbah?
- 02 : Ooo, nek krowok niku teng samping dhik, dadi bolong ngaten utawa growong tengahe. Nek niku nggih sami merga maem sing manis utawa arang sikatan njuk marai krowok. Nek krowok biasane rasane ki senut-senut tekan sirah.
- 01 : menawi belek niku kados pundi mbah?
- 02 : belek kuwi lara neng mripat. Merga klilipen njuk diucek terus infeksi, mangke mripat dadi abang mblobok nika tur rada abuh.
- 01 : lha klilipen niku kados pundi?
- 02 : klilipen niku keleton regedan kayata bledug, krikil cilik. Mengke marakne abang mbrambang, ngeluh, rasane pedhes njuk nek diucek ae bisa marakke beleken kuwi mau
- 01 : niku saged nular nggih mbah?

- 02 : Owh, inggih. Belek kuwi saged nular. Wong mung adhep-adhepan ngene we bisa ketularan kok.
- 01 : menawi kukulen niku kados pundi mbah?
- 02 : kukul niku mlenthing-mlenthing teng rai mriki. Biasanya karena maem sing mengandhung lemak, kaya kacang-kacangan.
- 01 : menawi gondhok kalih gondhongen menika bedanipun menapa mbah?
- 02 : gondhok karo gondhong kuwi padha-padha lelara abuh ana ing gulu. Bedane nek gondhok kuwi ora ana rasane, dadi ora krasa apa-apa. Nanging nek gondhong rasane senut-senut. Amarga disebabke infeksi virus lan bisa nular. Nek wong biyen gondhok kuwi merga kurang mangan uyah.
- 01 : menawi abuh niku kados pundi mbah?
- 02 : abuh niku mlenthung gedhe akibat luka dalam, bisa merga sesakit kejedhuk njuk memar, nggih kaya gondhong utawi gondhongen kalawau, kecethit.
- 01 : lha menawi kecethit mbah?
- 02 : kecethit niku nek cara jawa keslio niku. Akibat penggeseran saraf.
- 01 : menawi anyang-anyangen niku kados pundi mbah?
- 02 : anyang-anyangen itu karena temperatur badan utawi perut tidak sama, dados bar ngunjuk anyeb njuk ngunjuk sing panas.
- 01 : menawi kededelen niku kados pundi mbah?
- 02 : kededelen niku angel nalika bebucal, angel metune seret nika le mas rekasa.
- 01 : sebabipun?

- 02 : O... nek niku merga kirang maem buah mawon. Mengke nek maem gantung lak njuk lancar
- 01 : menawi bubulen?
- 02 : bubul niku termasuk penyakit kulit, letakipun wonten kaki, bagian telapak kaki. Niku jaman Jepang akeh sing sakit ngaten niku, saben uwong bubulen. Lha niku mesakke tenan dhik nek nggo mlaku. Pating creneng ngaten. Penake nek dikum wedang uyah.
- 01 : jalaranipun napa mbah?
- 02 : penyebabnya karena kurangnya kebersihan. Jaman Jepang akeh dhik sing sakit ngaten niku, kalih sakit nggen kuku niku. Canthengen. Nek canthengen niku istilahe napa nggih. Canthengen niku merga jarem niku, memar pada kulit dan saraf kecil.
- 01 : menawi jimpe niku napa mbah?
- 02 : jimpe niku saluran darah tidak normal. Umpamane nggen tangan niki nek ditekan mengke suwe-suwe jimpe. Biasane darahe tidak lancar.
- 01 : menawi tengeng?
- 02 : tengeng menika saraf leher menjadi kaku. Saraf leher belakang atau samping menjadi kaku karena niku kesuen nalika turu. Umpaminipun minger ngiwa utawa nengen. Mengke njuk pas tangi ngerti-ngerti angel digerakke.
- 01 : menawi kemeng ?
- 02 : kemeng niku rasane kaya pegel niku dhik, nggon otot krasa kaku kenceng angel diobahke

01 : menawi pathek niku kados pundi mbah?

02 : pathek niku saemper kalih bubul. Niku nggih penyakit kulit. Sami-sami sesakit kulit nanging wonten papan tertamtu utawi saenggon-enggon. Saged teng bathuk, mungkin di geger, saged teng tangan.

Refleksi

Nama sesakit ing perangan mustaka:

mumet, ngelu, borok, cumleng, kukul, beleken, blawur, budheg, kopoken, pileg/umbelen, mimisen, lumpangen, berengen, gigis, krowok, gondhok gondhongen, pancingen

Nama sesakit ing perangan badan:

ampeg, seseg, semengkrang, mules, suduken, kededelen, pegel-pegel, boyoken, anyang-anyangen, wudunen

Perangan sesakit wonten ing asta saha suku:

Kecethit, keseleo, domponen, bubulen, gringgingen, jimpe, kapalen, korengen, njarem, pegel-pegel, patheken, canthengen, rangen

Catatan Lapangan Wawancara (CLW 02)

Informan : Bp. Wahono
 Yuswa : 57 Taun
 Padamelan : Pijat/ Totok Refleksi
 Alamat : Teluk, Kragilan, Gantiwarno, Klaten
 Dinten/ Surya : Setu, 5 April 2014

- 01 : kula nuwun pak, kula Yuli Suntoro mahasiswa saking UNY badhe nyuwun pirs babagan nama-nama sesakit kaliyan tegesipun pak .
- 02 : O nggih. Lha penyakit apa nak?
- 01 : namung sesakit Jawi mawon pak, ingkang sakmenika sampun arang-arang dipungatosaken. Tuladhanipun menapa kemawon? Dipunurutaken saking mustaka kemawon nggih pak.
- 02 : nek lelara teng sirah niku wonten ngelu, mumet, cumleng.
- 01 : sanesipun pak?
- 02 : ya kuwi mumet, ngelu, terus ana nek ndhisik boroken.
- 01 : ingkang wonten paningal, talingan, grana, tutuk ngantos jangga pak?
- 02 : O.. nek niku wonten belek, timbilen, budheg, trus nek ndhisik ana kopoken, nek irung ana umbelen, trus nek wonten tutuk nggih sariawan utawa lumpangen, berengen, nek untu ya gigis, krowok. Nek neng gulu tengeng, pancingen, gondhok karo gondhongen. Nggih niku.
- 01 : menawi wonten ing badan pak?

- 02 : nek teng badan nggih niki ampeg, seseg utawa mengi, kecethit, kesleo, pegel-pegel, boyoken, mules, kemeng, trus ana gatel-gatel kaya gabagen, bidhuren, cangkrangen, domponen, gudhigen lsp.
- 01 : menawi wonten asta saha suku pak?
- 02 : jimpe, gringgingen, kecethit, kemeng, korengen. Nek neng sikil nek ndhisik niku wonten bubulen, rangen.
- 01 : sanesipun pak? Sesakit Jawi sanesipun ingkang boten dipunpanggihi ing basa Indonesia
- 02 : apa ya... anyang-anyangen, wudunen iya, nek biyen ana patheken, kaliren.
- 01 : lajeng badhe nyuwun pirsu sekedhik tegesipun kaliyan titikanipun sesakit pak.
- 02 : Ingkang pundi?
- 01 : menawi beleken menika kados pundi pak?
- 02 : belek niku infeksi virus pada mata, jalari dados abrit, perih lan ngetokake blobok.
- 01 : menawi blawur kados pundi pak?
- 02 : blawur niku kurang jelas untuk melihat utawi bruwet.
- 01 : menawi kopoken niku kados pundi pak?
- 02 : kopok niku seperti nanah yang keluar dari telinga.
- 01 : menawi budheg pak?
- 02 : budheg niku hilangnya fungsi pendengaran
- 01 : menawi budheg menika dipunjajari menapa pak?

- 02 : Budheg kuwi merga kerusakan pada saraf pendengaran, bisa amarga turunan utawa merga wus sepuh dhik. Nek turunan biasane njuk marai bisu merga ket cilik ora bisa ngrungoke.
- 01 : menawi gringgingen kalih jimpe menika bedanipun menapa pak?
- 02 : nek gringgingen ki krasa pating clekit ing tangan utawa sikil merga aliran darah boten lancar. Ning nek jimpe ora krasa apa-apa utawa mati rasa. Kuwi ya merga darah ora lancar.
- 01 : menawi wudunen menika menapa amargi nglungguhi bantal pak?
- 02 : boten leres niku dhik. Wudun niki boten kok merga nglungguhi bantal. Nanging merga kurang resikan njuk marai infeksi. Nek niku merga wong jaman biyen ben ora dho nglungguhi bantal.
- 01 : sakit pileg niku jalaranipun menapa pak?
- 02 : Pileg kuwi merga vires. Biasane nek mangsa rendheng akeh wong sing pileg mergane gampang nyebar nek udan. Pileg niku umbelen utawa irung jer ngetoke umbel, biasane dibarengi karo watuk karo gembrebeg, rasane cumleng neng sirah.
- 01 : O.. niku nular nggih pak?
- 02 : iya, pileg niku saged nulari. Pileg, belek gabagen, cangkrangen niku saged nular
- 01 : menawi berengen menika kados pundi ?
- 02 : bereng niku lelara wonten ing lambe kiwa tengen niki, wiwitane lambe dadi garing. Njuk rasane kepengin ndilati ae. Lha kuwi sing sok njuk marakke berengen dhik, amarga *infeksi virus*.

- 01 : titikanipun kados pundi pak?
- 02 : titikanipun garing kados dene mlicet pecah-pecah
- 01 : menawi krowok pak?
- 02 : krowok niku sing sok jalari lara untu. larane ra eram dhik. Senut-senut ngantos sirah niki. Dadi nggen untu mburi niki bolong utawa gorowong, merga mangan sing legi-legi niku.
- 01 : menawi borok menika kados pundi ?
- 02 : Borok niku kados gudhig nanging mapan wonten sirah, raosipun gatel kalih perih merga dikukuri.
- 01 : menawi gudhig piyambak tegesipun napa pak?
- 02 : niku tatu sing dhisike cilik njuk suwe-suwe dadi gedhe. Nek saiki arane *infeksi*. Kuwi biasane merga tiba njuk ora steril marakke ngoreng
- 01 : menawi cangkrangen niku kados pundi nggih pak?
- 02 : nek cangkrangen ki mlenthing-mlenthing nika, isine banyu, ngko nek mecah bisa marai nular. Niku merga vires.
- 01 : lha bedanipun kalih domponen napa pak?
- 02 : Dompone niku nggih lara teng kulit, sekdhewene niku mbrontok abang, ning njuk mengko jerone ana banyune, lha nek mecah kuwi ngko bisa nyebar utawa nular. Nek biyen merga dho kurang resikan.
- 01 : menawi bidhuren menapa pak?
- 02 : nek bidhuren niku merga alergi, terus dadi mbrontok abang sak awak, nek kaya dhompone kuwi gur neng nggon tertentu, ning nek bidhuren

langsung nyebar neng awak, rasane gatel. Biasane merga alergi iwak loh niku, utawi endhog, utawa hawa adhem iso marakke bidhuren.

01 : menawi kringet buntet niku kados pundi pak?

02 : Kringet buntet niku lelara sing biasane ngenani bocah cilik, mlenthing-mlenthing lan abang. Lara kui mergane kringet mboten saged metu saka kulit mas

01 : menawi gondhong kalih gondhok niku bedanipun menapa pak?

02 : nek gondhong niku wonten ing gulu radi ngandhap kuping niki dhik. Nek gondhong saged nular amargi menika vires. Nek gondhok gulu radi ngandhap. Niku merga kirang konsumsi yodium.

01 : menawi pancingen kados pundi pak?

02 : pancingen niku sakit di tenggorokan, nek ngge ngulu krasa sakit. Nek cara sakniki peradangan utawi kena vires.

01 : menawi tengeng kados pundi pak?

02 : tengeng niku sakit teng gulu, nek ngge noleh niku sakit, biasane merga kesuen sing turu, utawa pas turu mingere ajeg sesisih. Dadi otot nggen gulu mriki kaku.

01 : menawi sakit mengi niku kados pundi pak?

02 : Mengi niku nek wong ndhisik jare merga cerak-cerak kucing mas. Mengko wulune keserot mlebu paru-paru bisa marake mengi. Ning jane boten merga niku thok, isoh merga bledug utawa regedan sing keserot mlebu irung.

01 : menawi ampeg kados pundi pak?

- 02 : ampeg niku nggih seseg kados dene mengi niku, dadi angel nggo ambegan utawa mlebu metune hawa ki abot marakke seseg neng dhadha.
- 01 : menawi sakit mules niku kados pundi pak?
- 02 : mules niku weteng krasa kaya diplintir-plintir kae, biasane merga mangan sing pedhes-pedhes utawa kecut, merga asam lambung'e njuk mundhak.
- 01 : menawi suduken kados pundi pak?
- 02 : suduken nggih nggen weteng ning rada ngiringan niki. Niku merga biasane bar mangan njuk nggo mlayu-mlayu dadi ana kontraksi nggen otot perut ngriki, marakke rasane kaya disunduk-sunduk nika.
- 01 : menawi pegel niku kados pundi pak?
- 02 : pegel niku keju utawa kesel tumrap otot. Dadi kekeselen anggone makarya. Otot rasane kaku, kenceng, kemeng.
- 01 : menawi wudunen niku kados pundi pak?
- 02 : wudun niku kaya bisul ning ana matane, rasane senut-senut, pating creneng, jerone ana nanahe lan bisa mecah.
- 01 : napa niku merga nglungguhi bantal niku pak?
- 02 : boten leres niku dhik. Wudun niki boten kok merga nglungguhi bantal. Nanging merga kurang resikan njuk marai infeksi. Nek niku merga wong jaman biyen ben ora dho nglungguhi bantal.
- 01 : menawi canthengen niku kados pundi?
- 02 : canthengen niku tatu ing driji, abuh, ngetokke nanah tur mambu. Niku mergane nek ngethoki kuku niku sok kecendheken utawa nek teng sikil

nganggone sepatu kesesaken. Kuwi ngko njuk thukule kuku ki nrabas daging marakke infeksi. Kuwi sing jenenge canthengen. Rasane senut-senut tur yo kemeng.

01 : bedanipun kaliyan ketlusuban napa pak?

02 : ketlusuban niku keleton ri wonten ing driji, nek boten ditokke saged infeksi niku.

01 : menawi kapalen niku kados pundi?

02 : nek ngapal niku biasane nggen telapak tangan utawa sikil. Kulit telapak dadi kandel jerone ana banyune. Kuwi merga mlaku ora nganggo srandhal tur dalane ya panas. Utawa makarya sing abot sing marakke tangan kapalen kaya macul utawa kuli.

Catatan Lapangan Wawancara (CLW 03)

Informan : Bp. Sri Widodo

Yuswa : 57 Taun

Padamelan : Tani / Usada Jawi

Alamat : Tegal Sari RT. 03/ RW. 04, Manjung, Ngawen, Klaten

Dinten/ Surya : Minggu, 6 April 2014

01 : kulanuwun pak. Kula Yuli Suntoro mahasiswa saking UNY Pendidikan Bahasa Daerah, badhe nyuwun pirsana sesakit Jawi ingkang samenika awis-awis dipungatosaken. Menika menapa kemawon nggih pak?

02 : nek wong biyen ki akeh wong lara dhik, jamane rekasa ora kaya saiki. Nek wong biyen akeh-akehe dho lara patheken, bubulen, gudhigen, kaliren, kopoken.

01 : sanesipun pak? Sedaya penyakit ingkang wonten badan menapa kemawon nggih? Ingkang wonten ing Jawi kemawon.

02 : yo kuwi mau liyane ana timbilen, boroken, kukulen, boyoken, kapalen, beleken, domponen, cangkrangen, gabagen, bidhuren, anyang-anyangen.

01 : menawi timbilen menika kados pundi pak?

02 : timbilen niku kaya bisul ning teng idep ngriki, isine nanah isoh mecah, mula rasane senut-senut.

01 : kenging menapa dipunsukani nama anyang-anyangen nggih pak?

- 02 : “Anyang-anyangen kuwi saka tembung nyang-nyangan, merga rasane lak kaya wong nek lagi nyang-nyangan neng pasar. Ndi sida tuku sida ora, ya kaya anyang-anyangen ndi sida nguyuh sida ora.
- 01 : menawi mangsur niku kados pundi pak?
- 02 : nek mangsur niku nalika bebucal medalipun banyu, dados mak surrr ngaten., lha mangsur niku marai lemes teng awak.
- 01 : menawi mangsuk angin kados pundi pak?
- 02 : mangsuk angin niku merga kadhemen, pengen muntah rasane, mumet jer glegeken wae. Ben mari nggih dikeroki niku.
- 03 : menawi suduken niku kados pundi pak?
- 04 : suduken ki lara neng nggon weteng merga bar mangan njuk nggo mlayu-mlayu, njuk rasane rak kaya disunduk-sunduk. Mula diarani suduken
- 01 : lha niku ben mari kados pundi pak?
- 02 : “nek cara mbiyen nggon jempol sikil dikareti ben mandheg anyang-anyangene. Apa ngombe banyu putih sing akeh”
- 01 : menawi bidhuren niku sebabipun napa pak?
- 02 : “bidhuren niku sok merga mangan endhog utawa iwak laut, terus dadi alergi njuk gatel-gatel mbrontok saawak.”
- 01 : menawi bubulen menika sebabipun napa pak?
- 02 : “bubul niku luka sejenis pathek nanging ditelapak kaki. biyen jaman Jepang akeh banget sing bubulen dhik. Mergane nggih kurang resikan niku.”
- 01 : menawi cangkrangen niku kados pundi pak?

- 02 : kuwi mbrontok mlenthing-mlenthing ana banyune kae dhik lan bisa nular.
- 01 : nularipun kados pundi pak?
- 02 : sing marakke nular ki nek mecah. Dadi nek cangkragen njuk mecah kuwi biasane njuk nular. Bisa mbrontok sak awak njuk nulari liyane.
- 01 : lha bedanipun gabagen kaliyan cangkragen niku napa pak?
- 02 : “bedane karo cangkragen kuwi nek gabagen ora metu banyune gur bintul-bintul abang thok.”
- 01 : menawi panu niku kados pundi pak?
- 02 : panu niku gatel teng kulit, bunder-bunder putih ngaten, saged mbrontok sakawak merga panu niku nular. Contone kena kringete utawa nganggo klambine bocah sing kena panu. Panu niku sejenis jamur.
- 01 : menawi gudhig niku kados pundi? sebabipun napa pak?
- 02 : “gudhig niku sakit wonten ing kulit, seperti koreng lan sebabe gudhig kuwi bisa merga dicokot tuma utawa tinggi. Lha niku saged nular.”
- 01 : menawi rangen niku kados pundi pak?
- 02 : rangen niku gatel neng dlamakan sikil nggen driji-driji niki. rang niku jane dudu kewan, dadi ora merga dicokot rang (kewan). Dadi rangen niku merga jamur neng dlamakan sikil sing marakke gatel. Nek wong rangen jaman biyen niku penake nek ngobong merang njuk sikile dianggrang neng ndhuwure
- 01 : lajeng wonten sakit kecethit, lha niku sebabe napa pak?

- 02 : “persendian nggen balung menika nggeser munine mak cethit ngaten.
Mula diarani kecethit utawa ketarik otote.”
- 01 : menawi gembrebeg menika kados pundi pak?
- 02 : nek gembrebeg niku panase dhuwur dhik ning rasane kuwi adhem
ndhrodhog kaya wong kancilen kae
- 01 : menawi gondhong kaliyan gondhok menika bedanipun menapa pak?
- 02 : gondhong niku wonten ngriki lho, ngisor kuping. Ning nek gondhok ki
neng gulu, ngisor janggut.
- 01 : menika jalaranipun napa pak?
- 02 : nek wong biyen kuwi le ngarani merga kurang mangan uyah kuwi dhik.
Njuk marake lara gondhok abuh na gulu kene iki”
- 01 : menawi sakit tedhun menika ingkang kados pundi pak?
- 02 : tedhun niku abuh pada bagian buah zakar, nggen pringcilan niki. Nek
cara sakniki hernia
- 01 : lha niku jalaranipun napa pak?
- 02 : tedhun niku merga ngangkat barang sing abot-abot, lha niku
menyebabkan tekanan pada rongga perut. nek wong jaman biyen jenenge
disandhet nak. Nganggo clana sing methet rapet ben ora mudhun meneh
- 01 : menawi ayan niku kados pundi pak?
- 02 : ayan niku kejang-kejang, hilang kesadaran karena gangguan pada saraf
otak, biasane kejang-kejang metu umpluk saka cangkeme. Nek wong
biyen ana sing ngarani kena sawan utawa diguna-guna. Nanging sejatine
ayan kuwi merga ana gangguan teng saraf otakipun

Catatan Lapangan Wawancara (CLW 4)

Informan : Bp Triyono

Yuswa : 59 Taun

Padamelan : Pengobatan alternatif

Alamat : Gebal Wetan, Canan, Wedi, Klaten

Dinten/ Surya : Minggu, 13 April 2014

01 : kulanuwun pak, kula mahasiswa saking UNY Pendidikan Bahasa Daerah, badhe nyuwun pirsa babagan makna saking nama-nama sesakit ingkang wonten ing kabupaten Klaten.

02 : penyakit sing kepiye dhik? Penyakit niku kathah lho..

01 : sesakit Jawi kemawon pak. Sesakit basa Jawi ingkang wonten ing kabupaten Klaten, ingkang samenika sampun awis-awis dipungatosaken. Lha kula badhe nyuwun pirsa babagan tegesipun.

02 : owh ngaten nggih, kula wangsuli sak saged-sagede nggih.

01 : saking perangan mustaka nggih pak, menawi mumet menika kados pundi?

02 : mumet niku teng sirah krasa mubeng-mubeng, senut-senut, semrepet nek nggo nyawang. Niku penyebab bisa merga darah rendah, pileg, gembrebeg.

01 : menawi cumleng niku kados pundi pak?

- 02 : cumleng niku kados dene mumet, ning sing krasa mumet banget ki nggon dhuwur irung kene iki. nek kakeyan ngombe es njuk biasane cumleng neng sirah mengko njuk dadi pileg. Rasane kuwi ngelu banget merga irunge buntet”
- 01 : menawi blawur niku kados pundi pak?
- 02 : blawur niku bruwet, ora cetha merga mata min, bisa rabun ayam, katarak.
- 01 : menawi beleken kados pundi pak?
- 02 : belek niku mata merah merga infeksi. Abuh, berair, sering mengeluarkan kotoran, dan rasanya niku pedhes utawa senut-senut.
- 01 : menawi abuh menika kados pundi pak? Penyebab napa?
- 02 : nek abuh kuwi mlenthung merga penyakit, bisa merga tatu, dientup tawon, utawa lara liyane kaya lara untu, tiba njuk balunge tugel, lsp. Rasane senut-senut utawa pating creneng.
- 01 : menawi gigis kalih krowok menika bedanipun napa pak?
- 02 : nek gigis niku di gigi depan, nek krowok teng gigi belakang. Nek gigis niku ming cuwil cilik-cilik, ning nek krowok niku bolong.
- 01 :menawi kopoken menika kados pundi pak?
- 02 :bocah jaman ndhisik akeh mas sing kopoken. Dadi nggon kupinge metu banyune kaya nanah lan ambune kecing banget. Nek cah jaman saiki wis arang-arang ana sing kopoken.
- 01 : menawi budheg pak?
- 02 : budheg niku boten saged mireng, karena rusaknya saraf pada telinga.
- 01 : menawi mimisen?

- 01 : mimisen niku merga pecahnya pembuluh darah di hidung, menyebabkan keluarnya darah dari hidung. Niku saged karena temperatur badan tidak normal.
- 01 : menawi lumpangen kados pundi pak?
- 02 : lumpangen niku sakit wonten ing lambe, diarani lumpangen merga wujud bunder legok kaya lumpang. Bunder putih rasane perih.
- 01 : menawi mengi niku kados pundi pak?
- 02 : mengi niku lara sesak napas, seseg teng dhadha, ngge ambegan ampeg.
- 01 : napa merga wulu kucing niku?
- 02 : jane nggih boten namung merga wulu kucing mawon dhik. Saged bledug, peluk rokok, wulu kewan sanesipun, hawa adhem. Lha niku menawa mlebu irung bisa marakke mengi.
- 01 : menawi watuk niku kados pundi saha jalaranipun napa pak?
- 02 : watuk niku sakit teng tenggorokan cekrah-cekroh, dipunjalari wonten vires ing tenggorokan mas. Kuwi padha karo sing sok marakke pileg. Mula saben watuk sok dibarengi karo pileg.”
- 01 : menawi kukulen menika kados pundi pak?
- 02 : kukul niku mlenthing cilik-cilik teng rai amargi pori-pori kulit menika kebuntetan kringet utawa pupur kosmetik, isa uga kena bledug.
- 01 : menawi kadhasen menika kados pundi pak?
- 02 : kadhas niku sakit teng kulit, gatel, abang, bunder-bunder rada bekisik. Bisa mbrontok saawak, ning biasane sing kadhasen ki akeh-akehe nggon sikil. Tur niku saged nular.

01 : menawi gudhigen kados pundi pak?

02 : gudhigen niku luka di kulit seperti koreng itu, yang disebabkan oleh tinggi. Dadi sekdewene niku dicokot tinggi njuk infeksi merga dikukuri.

01 : menawi borok kados pundi pak?

02 : borok niku nggih semacam gudhig tapi tempatnya di kepala. Niku nggih merga dicokot tuma njuk dikukuri marakke infeksi.

01 : menawi kaliren menika kados pundi pak?

02 : biyen jaman Jepang akeh sing dho kaliren merga kurang pangan. Wong biyen ki rekasa kok dhik akeh sing kengelehen nganti mati. Dadi kaliren ki merga kengelehen pirang-pirang dina ora mangan, awak njuk dadi kuru mung kari balung karo kulit.

Catatan Lapangan Wawancara (CLW 05)

Informan : Ibu. Ida Yuni Kusri
 Yuswa : 38 Taun
 Padamelan : Swasta/ Spiritual
 Alamat : Birin, Gantiwarno, Klaten
 Dinten/ Surya : Sabtu, 24 Mei 2014

01 : kulanuwun bu, kula Yuli Sunoro mahasiswa Jurusan Basa Daerah, UNY, badhe nyuwun pirsu babagan nama sesakit Jawi ingkang gayut kaliyan klenik. Menapa mawon nggih?

02 : oh ya mas, ini yang mau ditanya apanya, namanya, ciri-cirinya, apa gimana?

01 : nggih sedanten bu, wonten menapa kemawon,

02 : kalau sakit yang berkaitan dengan magic itu ada guna-guna, teluh itu sama dengan tenung mas, ada lagi santet. Kalau santet langsung ketubuh penderita, muntah darah, muntah, meninggal. Kalau santet kategorinya sampai mati. Dan sekali, dherrr...! biasanya langsung meninggal. Kalau santet nyuwun sewu, setebal apapun iman tetep ndak bisa bertahan. Kalau santet menggunakan ayat-ayat kotor ya, ayat-ayat yang tujuannya mematikan. Santet menggunakan makhluk, makhluknya dibawa langsung, swing..., bleg mati langsung yang kena. Santet itu jinnya dibawa, makannya datangnya berupa glundungan. Santet gak ada suara tapi ada

bendane seperti glundungan warna sesuai aura warna jin yang dikirim, misalnya gendruwo, merah menyala langsung mendatangi korbanya dan langsung menjalankan pembunuhannya.

01 : lajeng saksanesipun menika?

02 : lalu ada lagi mas yang namanya gendam. Gendam itu bisa dipelajari. Bedanya kalau hipnotis bisa dilakukan karena persetujuan tapi nek gendam itu tidak bisa nolak. Dibacakke mantra njuk nanti orang itu menurut kemauan yang menggendam. Misale njuk diminta barang-barange. Nek neng Jawa kena gendam itu bisa disebut penyakit yang dibuat orang lain karena menyerang pikiran yaitu kesadaran atau alam bawah sadar. Enek meneh yang ada hubungane dengan pikiran yaitu guna-guna. Nek guna-guna itu biasanya dengan makanan, minuman atau duit yang sudah diberi mantra, terus dikasih ke orang yang dituju, biasane setelah makan nanti badan atau pikiranne kerasa nggak enak, njuk umume trus mati karena tabrakan, atau bar mblanjakne duite tiba-tiba kejang-kejang njuk mati. Niku berarti kena guna-guna. Kena guna-guna yo iso disebut kena pengasihan. Kalau pengasihan itu membuat orang jadi seneng karo orang lain, padahal jane ora seneng.

01 : menawi ingkang tenung menika menapa bedanipun kaliyan teluh?

02 : kalau teluh itu bentuk medis sesuai dengan kemauan yang melakukan. Dipergunakan untuk apa, diserangnya untuk apa, itulah yang disebut bentuknya. Kalau teluh ndak bisa, nunggu penderita bertahap. Misalnya teluh dimasukkan kepada tubuh, dia masih bertahan. Kalau penyakit di

jawa itu ndak bisa bertahan, kalau dokter mengeluarkan silet, itupun ndak bisa. Kalau teluh menggunakan media spiritual seperti air, boneka. Kalau teluh masih membekas pada badannya. Yang mampu melawan teluh hanyalah keimanan, karna teluh yang diserang intelektualitas religiusnyanya. Bisa mendadak perutnya melembung, sama kaya orang kena liver. Ritme penyakitnya alon-alon mas, ada yang gak berujung nyawa. Bedane kalau tenung menggunakan media, seperti diencepi bonekane, benda yang keluar dari badane berupa kaca, silet, jarum dan paku. Tapi kalau teluh yang keluar dari badane seperti lintah.

- 01 : menawi tiyang Jawi niku sok dho ajrih kenging sawan niku kados pundi?
- 02 : Sawanen niku adalah kekuatan gaib yang suka mengganggu balita.
- 01 : tasih wonten malih menapa mboten bu, babagan sesakit ingkang gayut kaliyan klenik?
- 02 : sepertinya sudah tidak ada mas, ada lagi yang perlu ditanyakan?
- 01 : mboten bu, sampun cekap, matur nuwun informasi ingkang sampun dipunandharaken.
- 02 : owh iya mas, nanti kalau masih kurang kesini lagi aja.
- 01 : nggih bu matur nuwun

PANDOM WAWAN PIREMBAGAN

Sesakit wonten ing mustaka dumugi jangga:

1. Menapa kemawon nama-nama sesakit ingkang wonten ing mustaka dumugi jangga ?
2. Wonten pundi kemawon sesakit menika dipunraosaken?
3. Kenging menapa jalaran sesakit menika?
4. Kadospundi raos sakitipun?

Sesakit wonten ngandhapipun jangga dumugi padharan:

1. Menapa kemawon nama-nama sesakit ingkang wonten ing ngandhap jangga dumugi padharan ?
2. Wonten pundi kemawon sesakit menika dipunraosaken?
3. Kenging menapa jalaran sesakit menika?
4. Kadospundi raos sakitipun?

Sesakit wonten ing ngandhap padharan dumugi suku:

1. Menapa kemawon nama-nama sesakit ingkang wonten ing ngandhap padharan dumugi suku ?
2. Wonten pundi kemawon sesakit menika dipunraosaken?
3. Kenging menapa jalaran sesakit menika?
4. Kadospundi raos sakitipun?

Sesakit wonten ing kulit:

1. Menapa kemawon nama-nama sesakit ingkang wonten kulit ?
2. Wonten pundi kemawon sesakit menika dipunraosaken?
3. Kenging menapa jalaran sesakit menika?

4. Kadospundi raos sakitipun?

Sesakit ingkang mboten cetha papan saha jalaran tuwuhipun:

1. Menapa kemawon nama-nama sesakit ingkang mboten cetha jalaran tuwuhipun?
2. Menapa kemawon nama-nama sesakit ingkang gayut kaliyan magic?
3. Wonten pundi kemawon sesakit menika dipunraosaken?
4. Kenging menapa jalaran sesakit menika?
5. Kadospundi raos sakitipun?